

Сүйіндік ЖАНЫСБАЙ

ӘЛИХАН БЕКЕҒАН
ЖАҚЫП АҚБАЕВ
ӘЛИМЖАН ЕРМЕКОВ

АҚТОҒАЙ
— арыстар мекені

Сүйіндік ЖАНЫСБАЙ

**АҚТОҒАЙ –
арыстар мекені**

Қарағанды, 2015 ж.

ӘОЖ 821.512.122

КБЖ 84 (5 қаз)

Ж 24

Ж 26 ЖАНЫСБАЙ

«Ақтоғай – арыстар мекені». Портреттер, сұхбаттар, әзілдер, өлеңдер. Қарағанды: «Tengri Ltd» баспа асы, 2015 ж. 292 бет

ISBN 978-601-7814-16-8

Бұл кітапқа қарымды қаламгер, Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі, Қазақстанның Мәдениет қайраткері Сүйіндік Жанысбай әр жылдары Арқаның Ақтоғайы және осы өңірдің тумалары туралы жазған портреттерін, сұхбаттарын, дуалы ауыз айтқыштардың әзілдерін, өлеңдерін және «Қыз-Балқаш пен Тоқырауын» аңыз-балладасын топтастырған.

Кітап көпшілік оқырман қауымға арналған. Тілі жеңіл, қызықты оқылады.

ӘОЖ 821.512.122

КБЖ 84 (5 қаз)

ISBN 978-601-7814-16-8

© Жанысбай С. 2015 ж.

АҚТОҒАЙ – АРЫСТАР МЕКЕНІ

Сөз басы

Арқа өңіріндегі Ақтоғай жері ежелден киелі топырағымен әйгілі болған. Сол Ақтоғай жерінде Алаштың көсемдері, қол бастаушылары Әлихан Бөкейхановтың, Жақып Ақбаевтың, Әлімхан Ермековтің дүниеге келуі соның бір дәлелі.

Міне, бүгін сол арыстар армандаған күн туып, егеменді ел болдық. Өткен тарихымызды саралап, қайта таразылап, арманда кеткен арыстарымызды жарыққа шығаруға қол жетті. Ұзақ жылдар бойы аттарын батыл айта алмай келген зиялыларымыз Алаш партиясының, тұңғыш қазақ елінің Алашорда үкіметінің басшысы, елі мен жерінің бостандығы, тәуелсіздігі үшін күрескен Алаштың көсемі Әлихан Бөкейханов, Ұлт азаттық қозғалысының көш басшылары қазақ халқынан шыққан тұңғыш заң мағистрі Жақып Ақбаев пен математика саласында тұңғыш профессор Әлімхан Ермеков ортамызға оралды. Зұлмат, зобалаң жылдардың құрбаны болған аяулы арыстарымызды кейінгі ұрпақтары есте қалдыруды мақсат етіп, аудан орталығында әкімшілік үйінің алдындағы үлкен алаңға мәуелеген, биік еңселі ескерткіш орнатты.

Бұрын бұл алаңда Қызыл коммунистердің көсемі В.И.Лениннің ескерткіші тұрған болатын. Заманның талабына сай осыдан екі-үш жыл бұрын тас тұғырдан жұлынған

Ильичтің орнын Алаш көсемдері басты. Ескерткішті жасаған мүсінші, белгілі суреткер Жаубасар Қалиев.

Үш арыстың ескерткішін ашу кезінде лентаны облыстық мәслихаттың хатшысы Сұлтан Досмағамбетов пен аудан әкімі Төлеужан Ахметбеков қиды.

Еңселі биік тұғырдың үстіне үш арыстың белуардан жоғары бейнесі қойылған. Ортада қолын төсіне басқан, қияқ мұртты, қыран көзді Әлихан. Оның он жағында бір уыс қағазды шиыршықтап ұстаған Жақып, сол жағында жігері жалын атқан Әлімхан. Үшеуінің де отты жанарлары алысқа тігілген. Сірә, олар бүгінгі күнді, болашақ егеменді елдің өмірінің қандай болатынын көз алдарына келтірін, қиырдан көрін тұрған болар.

Осы ескерткіштің ашылу салтанатына халық өте көп жиналды. Бүкіл ақтоғайлықтар:

«Төріме кеп тектілерім тұғырлы,
Өінкен жанып, өлгеніміз тірілді», – деп тұрғандай.

Олардың жанарлары нұр шашып, көңілдерінде қуаныш күйі күмбірлейді. Сірә, қуаныштан болар, көзіне мөлтілдеп жас толтырғандар да бар. Өйткені, Ақтоғай жерінде үш арыстың туғандары мен туыстары бірталай. Олардың барлығы да осындай қиын-қыстау кезеңде қаржы тауып, той жасап, арыстарын ұмытпай ескерткіш орнатуға мұрындық болып отырған аудан әкімі Төлеужан Ахметбековке, аудандық Мәслихаттың хатшысы Махмұт Жарылғапқа шын жүректен алғыстарын білдіруде.

«Бұлар – дара құбылыс»

- деді өз сөзінде аудан әкімі Төлеужан Ахметбеков. - Кейінгі жылдары Ақтоғайды «Алаш арыстарының мекені» деп ашық айтар күнге де жеттік. Оның дәлелі Алаш ұранды қазақтың мақтаншшы, ұлтымыздың тәуелсіздігі жолындағы күрестің көсемдері болған үш арыстың еңселі ескерткіші бой көтеріп отыр.

Ежелден ерлерін дәріптеп, батырын құрметтеп, сал-серісін үкілеп ұстаған халқымыздың мәрттігі мен елдігі тағы бір қырынан танылды. «Оян, қазақ!» деп Алаштың аяулысы Міржақып Дулатов жалпақ далаға жар салса, Әлімхан сынды боздақтар Алаштың бірлігін сақтап, қазақ атты ұлттың, ұлы халықтың салты мен дәстүрін, тілі мен рухының жоғалып кетпеуін көкसेп, Алаш туын жоғары көтерді. Алаш жұртының тұғыры таймауын, бірлігінің ыдырамауын мақсат етті. Өздерінің алған білімін, ой-қабілетін, қажыр-қайратын халқының болашағы үшін сарп етті. Елден жырақта жүрсе де жүрек түкпірінде еліне, ағайын-туысқа, ата жұртына деген сағыныш қоздап, ет бауыры елжіреген.

Алаштың қара шаңырағын көтеріп, туын тіктірген Әлімхан Бөкейханов асыл ер, қазақтың ХХ ғасыр басындағы интеллигенциясының атасы десек, профессор Әлімхан Ермеков Алашорданың вице-премьері, саяси салиқалы тұлғасында

ғаламдық сананың бар маржанын тізіп қосқан тектілік пен біліктіліктің, ұлылықтың сом тұлғасы. Ж.Ақбаев мырза – Алаштың бас прокуроры, заң магистрі, қалың қазақ арасынан зобалаң күнде қараңғылық көгіне өрмелеп шығатын күндей дара құбылыс.

Алты Алаштың мандайына сыймаған алыптарын алты ауыз сөздің аясына сыйғызу мүмкін емес. «Өлі риза болмай, тірі байымайды» дейді бабалардан қалған асыл сөз. Шындығында да зобалаң, зұлмат жылдардың құрбаны болып, жазықсыз жазаланған аяулы арыстарымыздың рухын аспандатып, есімдерін қайта бір жаңғырту артындағы ұрпақтарына сын.

Өткен жылы ел Президентінің Жарлығына сәйкес қуғын-сүргін құрбандарын еске алу және қоғамдық татулық жылы болып жарияланды. Бұл жылы біз аудан орталығында жазықсыз жазаланған аталар аруағын жаңғыртып, обелиск тақта аштық. Биыл асылдарымызды, аймандай арыстарымызды еске ала отырып, өткен жылдан бастап тек Ақтоғайға ғана емес, Алты Алаштың да жарық жұлдызы болып туып, маңдайымызға сыймай кеткен үш арысымызға үлкен ескерткіш қойдық. Бүгінгі үш арыстың бейнесін мәңгі тұғырға қойып, құрмет көрсетуіміз бабалар алдындағы үлкен парызымыздың бір ғана парасы.

Үш арысымыздың бүкіл ой-арманы тәуелсіздіктің арқасында орындалды. Алаш жұрты босағасының беріктігі, іргесінің мықтылығы жолындағы көкбайрағын тік ұстап, Орта Азияның барысына айналуы жолына қадам басты. Осылайша Ақтоғай халқы да жаңа баспалдақ, жаңа қадамдарын жалғастыра отырып, ұлы перзенттеріне тағзым етін, құрмет көрсетуде. Міне, бүгінгі халықтың бас қосуында шапағаты шалқыған ардақты ағаларымыздың ескерткішінің ашылуы өткен жылғы ел іргесінің кеңейіп,

ауданның қайта құрылғанын атап өтуге тұспа-тұс келуі нұр үстіне нұр құюда. Мұны жақсы ырым, ниет пен пейілдің түзулігі арыстар арманында адалдықтың тұнған ізі деп жорыған дұрыс.

Облыс әкімінің орынбасары Қайролла Қабжанов ескерткіштің ашылуын

«Айтулы оқиға»

- деп бағалады. - Ақтоғайда аса бір айтулы оқиға болып отыр. Бұл біздің бүкіл егеменді еліміз үшін үлкен оқиға. Біз осы үш арыстың қолы жетпеген арманына бүгін жетіп отырмыз.

Алаштың көсемдерін еске алып, оларды құрметтеп, ескерткіш орнатып жатқан сіздерге Алла разы болсын. Өткенді еске түсіріп, жазықсыз жапа шеккен ағаларға ескерткіш қою елдігіміздің белгісі. Бүгінгі күні басымыздан оңай өтіп жатқан жоқ. Қиындыққа мойымай, арыстарын еске алып жатқан ақтоғайлықтарға мың рахмет.

Мұндай абыройлы іс бүгінгі күн үшін ғана емес, біздің келешегімізге аса қажет. Ертеңгі ұрпаққа, келер ғасырға сіздер, үлкен мұра қалдырып жатырсыздар. Сол үшін де келер ұрпақ сіздерге мол алғыс айтады. Сондықтан да, мұндай істің маңыздылығы жыл өткен сайын арта бермек.

«Әкемнің тигізген шапағаты мол»

- деп толғанды Әлиханның баласы Мағауия Ермеков. - Мен осы істің бастаушысы болған ауданның бұрынғы әкімі Сағадат Дүйсебековке рахметімді айтамын. Сонымен қоса, осындай қиын заманда ескерткіш орнатып жатқан аудан халқына зор ризамын. Бәрімізді қуанышқа бөлеп отырған осы мереке Президентіміздің жазықсыз жала құрбандарын еске алу жылын жариялап, республика тарихына өте мұқият және аса сезімталдықпен қарауының нәтижесі.

Мен кейінгі жылдары әкемнің қоғамдық қызметін аша түсетін архив құжаттарын ақтаруды қолға алып жүрмін. Он-

дай материалдарды бір жүйеге келтіру үстіндемін. Соның нәтижесінде әкемнің бұрын мәлім болмаған кейбір қызметтері көріне бастады. Мәселен, Семей мемлекеттік архивінің деректеріне қарағанда ол Бөкейхановтан кейін Алашорда үкіметінің құрылтай мәжілісіне екінші кандидат болған адам. Оның қоғамдық еңбегінің нәтижесіне Ресей губернияларының қарамағынан Каспий жағалауынан бірталай жер, Ақмола және Семей облыстары, Қорыстелев даласы (қайда екенін өзім де білмеймін) Қазақстанға қайтарылған. Ол Қазақ Автономиялық республикасының жобасы туралы мәселе қараған РСФСР Совнаркомның қортынды мәжілісінде баяндама жасаған. Бұл декрет қабылданып, 1920 жылдың 26 тамызында халыққа жарияланған. Жасының отызға жаңа толғанына қарамастан заң, тарих, экономикалық география мәселелерін терең білуі мен қатар ұлттың егемендігі туралы қайтпас сенімде болды. Бұған қоса ол өзінің қарсыластарын да сендіре білді. Мына ескерткіште де ол сондай жастық жігер үстінде бейнелеген. Сол кездің өзінде-ақ Республиканың мүддесін қорғау үшін ең жоғарғы органдарға бірнеше рет делегат болып қатысқан.

Жуырда тағы бір құжат таптым. Онда Ермековтердің аға ұрпағы, Қ.И.Сәтбаевтың өз жолын тауып, геология ғылымының шыңына шығуына ғана емес, сонымен бірге оның Томск институтына түсуіне де көмегін тигізгені туралы бұлтартпас айғақ бар.

Белгілі ақын Дәуітәлі Стамбеков үш арысқа арнаған

«Отты белде»

деген өлеңін оқыды.

Сарыарқаның төсінде,

Отты белде,

Бұрын талай дауылдар,

Соқты жел де.

Әлихан мен Әлімхан, Жақып туып,

Бір еңкейткен секілді көкті жерге.

Бекер жырға қоспаймын, мақтамаймын,
Көрген бұл жер ғажабын бақталайдың.
Қарқаралымен жалғасқан Қызыларай,
Сыры бар және осында Ақтоғайдың.

Қасиетін сеземін топырағымның,
Жанымызға жанып жыр жапырағының.
Шаңырағына шаншылған әр үйінің,
Әрбір талы бір уық Тоқырауынның.

Армандары ойланған орман ба едің,
Арындатып ішінен алған демін.
Ұлдарының бойына от беріпті,
Алау болып, нұр болып жанған жерім.

Сарыарқаның беліпде, отты жерде,
Самалдар да, дауылдар,
Соқты жел де.
Сол дауылда сол оттар қуат беріп,
Айналдырған ұлдарын тектілерге.

Сол оттардан біздерде бір от қалған, ,
Жырақ болған бірақ та, мұраттардан.
Бір ғаламат күші бар сезінемін,
Осындағы елге де қуат болған.

Бұл жердегі сол отты сүйемін мен,
Сезін тұрмын миыммен, жүрегіммен.
Ағалардан қалған сол от пен жалын,
Тоқ боп өтіп барады сүйегімнен.

Сарыарқаның төсінде сандал керім,
Қасиеті, киелі бар ма елім!?

Шу асаудай жалына жармастырып,
Жанымды жеп келеді арман менің.

Бізге тастап кеткен соң оттарымды,
Арман, ар мен жазылған аттарыңды.
Қаруыммен қорғаймын «қалам» атты,
Сездірмеуге тырысам жоқтарыңды.

Сарыарқаның жонында отты дала,
Алаулары тау-тасқа соқтыға ма?
Қазағым деп ортенін, жалындаған,
Көздерінде солардың шоқты қара.

Майыспаған дауылға емендердей,
Әрбіреуің бір елге кемеңгердей.
Аттарыңды жаттаймыз санамызда,
Армен, қанмен жазылған өлендердей.

Республика Парламенті мәжілісінің депутаты Жұмағали
Наурызбай:

«Ту байлайтын тұғырым»

– сұлу Шатыршаның баурайы мен Сырлы Тоқырауынның жағасын шаттыққа бөлеп өтіп жатқан тойларыңыз құтты болсын!

Туған еліміздегі түбегейлі өзгерістерінің қай-қайсының да ту байлайтын тиянақ-тұрағы болған атақты Ақтоғай ауданының алар орны ерекше. Келешекте оның алмақ орны одан да зор боларына сенемін. Қазақ елінің табиғи, тарихи, рухани қазынасын игерудің игілікті істерінің ешбірі де бұл қара орманды айналып өте алмасы хақ.

Тарих пен уақыттың толғағының туған, Алаштың суығына тоңып, ыстығына күйген, тәуелсіздік жолында, өмірін сарп еткен озат ойлы, от жанды ағаларымызға ескерткіш орнату

елдігіміздің белгісі, халқымыздың бақытты сәті. Ақ алмастай арыстардың әзиз есімін әспеттеп, асыл мұратын жарқырата ұстау, туған жердің қадір-қасиетін әуелі өзіміз танып, одан соң өзгеге таныту, қастерлеу біздің баршамыздың, әрқайсымыздың перзенттік парызымыз. Болашағының жарқырай түсуіне жан аямай атсалысуымыз қажет-ақ. Әр шаңырақтың қуанышы, әр дастарқанның ырзығы молая беру жолында тер төгу де баршамыздың перзенттік парымыз. Өткенге қарап, аталарымызға бас иейік. Ертеңге қарап, білек сыбанайық. Тәңір мен тарих үш арысты берген елге береке бергей.

Жақып Ақбаевтың туысы Кәмилайын Ыбырайқызы:

«Мен ол кезде жас едім»

– Мың да бір рахмет сіздерге. Осындай той жасап, бабаларымызды құрметтеп жатқандарыңыз үшін. Ақбайда Бек, Ыбырай, Жақып, Мәжит атты төрт ұл болған. Солардан қалған ешкім жоқ. Мен Ыбырайдың қызымын. Қазір қыдыратын жаста емеспін. Соған қарамастан сонау Алматыдан мені Алла тағаланың өзі жетектеп әкелген болуы керек. Мен Әлихан ағаны 1933 жылы Мәскеуде көрдім. Онда барлы-жоғы он жаста ғана едім. Жақкемді 1930 жылы айдап бара жатқанда артынан жүгіргенім есімде. «Атамын» деп маңына жолатпады. Әлімхан ағаны 1964 жылы көрдім.

Бұл кісілер туралы білетінім осы. Олардың жатқан жері жайлы болсын. Бәріңізге зор денсаулық тілеймін. Бұл кісілердің көрген михнатын, азабын, бейнетін сіздер көрмеңіздер.

Саяси қуғын-сүргінге ұшыраған еңбек ардагері, зейнеткер Зікрия Көпбаев:

«Зобалаңды мен де басымнан өткердім»

– деп күңірене сөйледі. – Біздің халқымыздың арманын іздеп, қазақты егемен ел етемін деп арпалысқа түскен үш арысқа ескерткіш орнатылды. Олардың асыл бейнелері бүгін біздің алдымызда тұр.

Мен де көн қиындық көріп, талай зобалаңды бастан кешкен адаммын. Сол уақыттарда «Ақтоғайдың тбпырағына дейін өртенсін. Бұл жерде тірі жәндікке дейін қалдырмау керек» дегенді өз құлағыммен естіген адаммын. Сондай қиындық көргеніммен жазу солай шығар, әлі күнге дейін тірі жүрмін, бүгін сіздердің алдарыңызда тұрмын. Жас ұрпақ осы үш арыстың арманын жалғастыра берсін деп тілек айтамын.

Облыстық мәслихаттың хатшысы Сұлтан Досмағамбетов:

«Аспазиямен бірге оқыдым»

– деп еске алды. – Президентіміз бастап, халқымыз қоштап, егемен ел болып алға басып келе жатырмыз. Бүгін екі аудан қосылып, тұсаукесері де өтін отыр. Жұмыстың жүруі ойдағыдай. Бірталай ынтамен, ынтымақпен істелін жатқан жұмыстар бар екен. Бүгінгі мәңгі ескерткіш егемендігіміздің, жеке мемлекет болғандығымыздың арқасында бой көтерді.

Мен студенттік кезімде Аспазиямен бірге оқыдым. Ол әкесінің атына Жақыпов болын жазылуы еді. Бірақ, оған оңай болған жоқ. Соған қарамастан не істесе де ақылмен істейтін, білімді, адамгершілігі мол жан еді.

Қарағандыға келген соң, политехникалық институтта кафедра меңгерушісі, институт партия ұйымының хатшысы болдым. Сол кездерде, яғни, 1955 жылдан 1970 жылға дейін Әлімхан Ермеков ағамызбен жақсы араластық. Партия ұйымының хатшысы екенмін деп сақтанып, бойымды алысқа салғаным жоқ. Үй ішімізбен бір-бірімізге қатынасын жүрдік. Содан – Әлекең қайтыс болғанда үйден иығымызға салып алып шыққанбыз. Әлекең тек математика профессоры ғана емес, ол терең тарихшы, философ, озық ойлы адам еді. Білім туралы, халықаралық жағдай туралы, әсіресе азаттық қозғалыстары жайлы әңгімелері аса мазмұнды болатын.

Президенттің Парламенттегі өкілі Қабылсаят Әбішев:

«Үш арысты терең зерттеу қажет»

- деп ой тастады. - Алашорда мемлекетінің негізіп салған, Алашорда партиясын құрған, қазақтың XIX ғасырдың екінші жартысындағы ағартушылық ойын одан әрі дамытқан, Абайдан кейінгі, Ыбырай Алтынсариннен кейінгі қазақ халқының басын біріктіріп, көп бастап шыққан айтулы адамдардың бірі – осы кісі еді. Ахмет Байтұрсынұлы Әлекеңге «Көсемдердің көсемі» деп баға берген. Мұны айтып тұрған себебім — бұл үш арыс үкімет тарапынан да, ғылым тарапынан да, біздің зиялы қауым тарапынан да тиісті орнын тапқан жоқ. Біреулер Бөкейхановты Ахметтен кейін қойса, біреулер Міржақыптан кейін қояды. Енді біреулер Тұрар Рысқұловпен қатарластырса, біреулер одан төмендетіп жүр. Ал, Ресей ғылымында, Ресейдің социал-демократиялық қозғалысында, ғылыми-саяси ортада, Әлекеңнің алатын орны өте жоғары. Оны «Қазақ халқын бір ғасырға алдыға сүйреген адам» деп бағалайды. Ол мемлекет туралы ой қалыптастырған, мемлекеттің қалай болуын түсіндірген адам.

Әлекең XIX ғасыр аяғында этноформ болған адам. Бұл – бір адам арқылы бүкіл халықты тану деген сөз. Сондықтан да, мен өзім ол кісінің орны Абайдан, Шоқаннан кейін тұруы керек деп ойлаймын.

Әлихан Бөкейханов осы Тоқырауын бойында туып, суына шомылған адам. Сондықтан да, ол Тоқырауын тарихын жазып кеткен. Сұлтанхан Аққұлов деген зерттеуші Бөкейханов туралы бір кітап шығарды. Сұлтанхан өзі де осы тойға келді. Кітабына деректі бүкіл әлемнен жинады. Сол жиналған еңбектердің ішінде Тоқырауынға байланысты жазбаларының өзі бір том болады. Аспирант кезімде Москвада ХИМКИ мен Ленин кітапханаларынан жасырын түрде көшірмелер жасатып алып жүрдік. Солардың кейбірі кейін жарық көріп жатыр.

Батыста ұлы ойшылдар мен атақты жазушылардың жүріп өткен жерлеріне, тоқтаған үйлеріне ескерткіш тақта қойылады. Сондай дәстүрді біздің де жалғастырғанымыз

дұрыс. Бөкейхановтың туған жері Қасым деген қыстақ бар. Бұл жаңа қыстақ. Соның бер жағында үш шақырым жерде ескі орны жатыр. Сол жерге ескерткіш тақта орнатын, мемлекет қамқорлығына алу ең бірінші шара. Әлихандай ұлы бар ел мәңгілікке мақтануы қажет. Бұл шараны әлгі қораның тастарын біреулер жинап әкетпей тұрғанда тезірек жүзеге асырған жөн. Енді Әлекең туралы ел ішінде көптеген әңгіме бар. Соны ыждаһаттап жинау қажет. Тек нақтысын жинап, бәрін қорытындылап, бір жүйеге келтіру керек.

Төрелердің ең бірінші тоқтаған жері – бұрынғы Егіндібұлақ ауданының «Қазақстанның 40 жылдығы» совхозының жері. Әлекең солай жазған. Кейін Шоңбай деген кісі дауыс беру кезінде Бөкейхановтың әкесінің сегіз ынар даусын алу үшін, көінкінің сегіз қыстағын алын беріп, оны кейін сарым жұртынан қайтарам деп сол қыстауларды бермей кеткен. Смахан төренің үйінде осындай жазулар бар. Сол Желтауға алып келін орналастырған Шоңбай еді. Шоңбай болыс болған адам.

Екінші, Жақын ағамыз туралы. Оған Қарқаралы мен Ақтоғай таласпай, ортақ қазына етіп қарауымыз керек. Жақанның қыстағы Қарқаралы ауданының Жамбыл атындағы совхозының жерінде. Ол тарихи ақиқат. Жақанның өзінің салған қыстағы Ақжал деген мынау Ақтоғайдың «Еңбек» совхозының жерінде, жайлауы да сонда. Кейін Ермековтермен күда болған соң, Әмірхан ауылына келін, «Береке» деген кооператив құрған. Қараталдың Шылымының бойында да кооператив құрын, бидай өсірген. Онда жарты жылдай тұрып, басқа да жұмыстар істеген.

Ақбаевқа байланысты тағы бір айтылатын мәселе – ол Қарқаралыдағы атақты Бекметовтердің күйеу баласы. Бекметовті татар деп зерттемей жүрміз. Ол «қазақпын», деп жазылған. Бекметовтердің толық шежіресі менің қолымда бар. Оны маған Аргуня апай берген. Қазақтың ұлы адамдарының көпшілігі Бекметовтерге күйеу болған. Жақан сол Қалилұлла Бекметовтің

өз қызы Гүлбаһорға үйленген. Оны Ақбай қыстағына әкеліп түсірген. Сол тойда болған кісілермен әңгімелескенім бар. Қазір ол кісілер о дүниелік болып кетті.

Қарқаралыда Бекметовтің үйіне Құнанбай түскен, Абай түскен. Ол өте сыйлы адам болған. Мынау Керегетаста Смахан ауылының сыртындағы Бөлкембай қыстауының жанында Жағыпар Бекметов деген кісі бұзау қора салған. Осы мәселелерді Ақбаевқа байланыстырып зерттеген жөн. Бекметовтің алдынан сәлем бермей өткен жан болмаған. Кейін ол қайтыс болғанда артында патшаның жарты миллион «злотых» ақшасы қалған. Халиолла өлген соң ол ақша талан-таражға түсіп кетті. Қарқаралыдағы ең тәуір үйлер осы Бекметов пен Рязановтың үйлері екенін елдің бәрі біледі.

Енді Әлімхан Ермеков ағамыз туралы айтатын болсақ, оның да еңбектері толық зерттеліп біткен жоқ. Әлі күнге дейін ол кісінің жөні түзу бір кітабы шықпапты. Бұл кісінің Мәскеуде, Алашордада, КазЦИК-те істеген, Қазревкомның құрамында болған кездердегі атқарған еңбектерінің барлығы архивте жатыр. Осыларды алып қарап, жақсылап сүзін шығып Ермековтің екі-үш томдық еңбегін шығаруымыз керек. Оған мұрындық болатын мына біздер. Осы үш ағамыздың аяғының басқан жерінен бастап, су ішкен құдығына дейін ескерткіш белгі орнатқанымыз дұрыс. Мұндай шараның тәлім-тәрбиелік мәні зор болмақ.

Республика мемлекеттік сыйлығының лауреаты, белгілі тіл маманы Әсет Болғанбаев:

«Ел – азаматымен киелі»

- дегенді ұмытпайық. - Сынбайтұғын темір жоқ, өлмейтінді құдай жаратпайды, тозбайтынды ұста соқпайды. Қара жер біздің анамыз ғой, түбінде бәріміз де кезекпен барамыз ғой. Топырақтан жаралған пенде қара жерге қайтуы парыз. Қара қылды қақ жарған Қазыбек би айтқан екен:

Алтын ұяң Отан қымбат,

Құт-берекең атаң қымбат,
Айналайын анаң қымбат,
Асқар таудай әкең қымбат
Туып-өскен елің қымбат,
Ұят пенен арың қымбат,
Өзің сүйген жарың қымбат...

Қаздауысты Қазыбек тағы да:

Атадан ұл туады,
Құл болуға қақысы жоқ .
Анадан қыз туады,
Күң болуға қақысы жоқ.
Жер топырағымен киелі,
Ел азаматымен киелі»,

– деген. Сол айтқандай Ақтоғай үш арысымен киелі.

Әлихан Бөкейханов бастаған Алаш партиясы өз халқының азаттығы мен бостандығы үшін, саяси және мәдени автономия үшін алысты. Хан Кененің аңсаған арманын, істей алмай кеткенін орындау мақсатымен кеуделерін оққа төсеп, иі қанбаған коммунистік . идеологияға қасқайып қарсы шықты. Олардың жүрген жолдары бүгінде қасиетті Сарыарқаның өн бойында сайрап жатыр. Сарыарқа – елім деп еңіреген арыстар мен көзсіз қас батырлардың Отаны. Сарыарқа – сұлулық пен ұлылықтың ұшар ұясы, қонар қиясы. Сарыарқа – ән мен күйдің бесігі. Сарыарқа – ақтылы қой мен алалы жылқының өрісі. Сарыарқа – кен мен нанның байлығының сарқылмас көзі. Сарыарқа — халықтар достығының үлгі өнегесі.

Кенесары өлер алдында:

– Хош аман бол Сарыарқа өскен елім,

Қайтқан қаздай қалың ел көшкен жерім, – деп қоштасуы тегін емес.

Қазақ халық, ел мүддесі үшін алысқан қасқасы мен жайсаңын ешқашан ұмытпақ емес. Бүгін үш арысқа ескерткіш

орнатқан, солардың кіндік қаны тамған алтын ұя Ақтоғайдағы салтанатты жиын соның нақты куәсі. XX ғасырдың басында өмір сүрген Алаш азаматтары екі бағытта күрес жүргізгенімен олардың жүректері Алаш, қазақ деп соқты. Олар ел намысын нанға сатқан жоқ, мансапқа, байлыққа, шен-шекпенге қызықпаған. Қыран қартайып өлмейді, қайғырып өледі деген.

Абай мектебінің белді қайраткерлерінің бірі болған Шәкәрім Құдайбердіұлы былай деген екен: «Бізге барлық адамдарды түзетуге, тату тұруға негізгісі адал еңбек, ақ жүрек, арлы ақыл болуға керек. Дүниеде бұл үшеуі үстем болмай адам баласына тыңыштық жоқ. Арлы, ақылды адам, қиянатты, зорлықты, өзімшілдікті, мақтанды білмейді және істемейді».

Біздің қазақта мұндай адамдар әлі де баршылық. Осындай адамдарымыз көбірек болса екен деп тілеймін.

Көне Семей жеріндегі Абай ауданы әкімінің бірінші орынбасары Сейфолла Рақымбаев:

«Мұнда жұлдыздардың ізі қалған»

- деп толғанды. - Әлемге Абайды берген, Мұхтарды берген Шыңғыстау жерінің сағынышты сәлемін әкелдік. Қабыл алыңыздар, Біз Әлихан Бөкейхановтың нағашы жұртынан боламыз.

Сан ғасырлық сыры бар Сарыарқа жеріндегі Ақтоғай ауданының тұсау кесер тойымен және Алаш арыстары Әлихан, Жақып, Әлімхан сынды халқымыздың біртуар перзенттеріне ескерткіш орнатылуымен құттықтаймыз. Ақтоғай көне тарихы бар баһадүр батырлардың, дуалы ауыз шешен-билердің, орақ тілді ақындардың, өнер дүлдүлдерінің ордасы. Ақтоғайда ел рухын көтерген Жалаңтөс батырдың, таршылықта турасын айтқан Қараменде, Жидебай, Шабанбай билердің, от ауызды орақ тілді Нарманбет пен Шашубай ақындардың, ұлтымыздың бостандығы үшін күрескен Әлихан, Әлімхан, Жақып арыстардың Күләш Манарбек, Мағзұия сынды жұлдыздардың ізі қалған. Ақтоғай бар-

на халықтың мақтаны ерекше ыстық, қасиетті өңір. Ескергіш орнату елдің өткен тарихына құрмет, ұлылыққа тағзым. Бұл бүгінгі ұрпақтың парызы мен қарызының орындалуының бастамасы. Осындай еңбектеріңізге жеміс тілейміз. Жақсылықпен көрісуге жазсын.

Сөз соңы

Екі күнге созылған мереке аса көңілді өтті. Жосалы тауының баурайына ақшаңқан киіз үйлер тігіліп, аламан бәйге болды, жорға жарысты, балуандар белдесті.

Екі күн бойы әйгілі «Тоқырауын толқыны» халықтық ән-би ансамблі бастаған ауданның басқа да ансамбльдері, селолық окурттерден келген өнерпаздар шырқаған әсем ән мен күмбірлеген күй бір толас тапқан жоқ. Әрбір талына дейін ән салатын Тоқырауын бойының өнерпаз қауымы бұл жолы да жиналған жұртты бір тәнті етті. Осылардың барлығы Алаштың үш арысына арналған зор құрметтің белгісі. Мұндай ұлағатты істің келер ұрпаққа деген тәрбиелік мәні аса зор екені әмбеге аян.

Жидебай батырдың туғанына – 300 жыл

«САРЫАРҚАДАЙ ЖЕР ҚАЙДА,

ЖИДЕБАЙДАЙ ЕР ҚАЙДА...»

Абылай ханның сенімді серіктерінің бірі, сөз бастаған шешен, қол бастаған батыр, Жидебай Қожаназарұлының туғанына 300 жыл толуына арналған ұлан асыр той Шет ауданының жеріндегі Нұра өзенінің бойындағы батырдың мазарының басында Қатым-құран түсірілуден басталды.

Жидебай батыр мазары

Ежелден қатар жатқан, төскейде малы, төсекте басы қосылған Ақсу-Аюлы мен Ақтоғай арасындағы қара жолдан халық кетіп корғен жоқ. Осында мәңгілік мекенін тапқан әулие батыр бабаның басына әуелі Қарағандыдағы Орталық мешіттің бас имамы Өмірзақ қажы Бекқожа Қатым-құран түсірген соң дұғаға жиналған қара құрым халық Ақтоғайға қарай бет түзеді.

Сол күні түстен кейін Ақтоғай аулының жанындағы Жосалы тауының етегінде бұрын батырдың 280 жылдығы тойланған жерде жағалай ақшаңқан киіз үйлер тігілген. Ас беру еріккеннің ермегі емес. Ас беру кеңегі өткен бабаларды еске түсіріп, оның ерлігі мен өнегелі ғұмырын кейінгі ұрпаққа үлгі ету. Бұл жағынан келгенде Ақтоғай және Шет өңірі көш бастап тұр. Өйткені, күні кеңе ғана Шет ауданында Абылайдың қолбасыларының бірі Дербісәлі батырға арнап ас берген болатын. Киіз үйлер дөңгелене тігілген жерде түстен кейін ақындар айтысы басталып кетті. Аузымен құс тістеген, орақ ауыз, от тілді сегіз ақын бақ сынасты. Олар Талдықорғаннан Балғымбек Имашев, Қызылордадан Мұхтар Ниязов пен Әлсейіт Ерденев, Түркістаннан Еркебұлан Қайназаров, Баянауылдан Асланбек Шұғайыпов, Қарағандыдан Дидар Қамиев, Шымкенттен Қалижан Ділдәшев, Астанадан Мейірбек Сұлтанхан еді. Ақындар елді де, жерді де, батырды да тілге тиек етті, бір-бірін «шымшылады». Суырып салма өнердің мәртебесін көтерді, бір-бірін тамам жұртқа паш етті. Ақыр соңында «Алаш» сыйлығының иегері, Ақтоғай ауданының Құрметті азаматы Абзал Бөкен бастаған қазылар алқасы бас бәйгеге Дидар Қамиев лайық деп тапты. Оған автокөліктің құны табыс етілді. Бірінші орын алған Мұхтар Ниязов 300 мың теңгеге, екінші орын алған Балғымбек Имашев 200 мың теңгеге, үшінші орын алған Асланбек Шұғатаев 100 мың теңгеге ие болды.

Ертеңінде арнайы жасалған биік сахна төріне құрметті қонақтар жайғасқан соң, той салтанатты жиынмен басталды. Оны Ақтоғай ауданының әкімі Ниханбай Омарханов ашты. Ол өз сөзін:

- Жидебай батыр Қожаназарұлы қазақ мемлекетін қалыптастыруда айрықша тер төккен, халқына қадірі асқан, туған

жерін азат етуде ерлік көрсеткен, сөзімен елді аузына қаратқан, ісімен халқын ұйытқан оз заманының ірі тұлғасы, қазақ тарихының көрнекті қайраткері. Қаз дауысты Қазыбек бидің: «Заманым өтпес болсайшы, Жидекем өлмес болсайшы» дейтіні де сондықтан.

Батыр бір елдің немесе бір рудың ғана емес, бүкіл халықтың ұлы екенін есте сақтағанымыз жөн. Қазақ халқының жоңғар шапқыншылығы кезінде ерекше батырлығымен көзге түскен, Жидебай батырдың 300 жылдығы құтты болсын, - деп қысқаша сөзбен бастаған аудан әкімі баяндама жасау үшін алғашқы сөзді осы асты өткізу алқасының төрағасы, ҚР еңбек сіңірген қайраткері Рымбек Жүнісовке берді.

- Осы астың өткізілетіндігі туралы ақпарат құралдарында сегіз ай бұрын хабарланып, Жидебай батыр туралы жарияланымдар сан мәрте басылып, құлақтандырылды. Абылай ханның атақты сарбаздарының бірі – Жидекеңнің ауылында мамыр айында ескерткіш қойылды. Бабаның ескерткішін өзім орнаттым, - деп атап өтті баяндамашы. – Одан соң ақындар мүшәйрасы өткізілді. Шет ауданының орталығы – Ақсу-Аюлының көшелерінің біріне Жидебай батырға және бір ескерткіш орнатылды. Шара барысында концерт берілді, құран оқылды. Сол асты, міне, Ақтоғай жерінде жалғастырып жатырмыз. Осындай батырларымыздың арқасында қорғап қалған жеріміз қазір әлемдегі жер көлемі жағынан тоғызыншы орында тұр. Бүгінгі күні гүлденген Қазақстанды дүние жүзінің 140 елі танып отыр. Біздің бұл бастауымыз әріден басталады. Қарағанды облысы, оның ішінде Ақтоғай елінің сиынатын тұлғалары Сеңкібай, Жалаңтөс, Қараменде, Шабанбай, Сана би, Жанғұтты, Керней Жарлығап батыр. Жидебай Қожаназарұлының тарихтағы орны ерекше. Ол аруақты батыр, әрі би, әрі шешен болған. Жидебай батыр өз замандастарының ішіндегі сыйлысы да, атақтысы. Олай дейтінім – Алатаудың Талғар шыңының жанындағы Жидебай асуы, Шығыс Қазақстан облысының ұлы Абай елінде Жидебай қорығы деп жер аттарының

аталуы тегін емес. Көкшетау қаласының орталығындағы алаңға қойылған Абылайхан ескерткішіне Жидебай батырдың есімі алынған әріппен жазылғандығының өзі дәлел.

Тойға арнайы келген қонақтардың бірі, ҚР мәдениет және ақпарат вице-министрі Арман Қырықбаевқа сөз берілгенде:

- Қадірлі ақтоғайлық жерлестер, бабамыз Жидебай батыр туралы ақындар жыр арнады, жыраулар дастандарын толғады. Ал, жазушыларымыздың көпшілігі өз шығармаларында батырдың ерлігін паш етті. Сондықтан, Жидебай батыр бабамыз туралы деректердің 100 томдық «Бабалар сөзінің» 59-шы томына енуі заңды құбылыс, - деп толғанды.

Облыс әкімінің орынбасары Бейсенбай Жұмабеков те өз ойыш тереңнен толғап ортаға салды.

- Жидебай батыр баян тау, ертіс пен Нұра бойын, Қарқаралы, Ұлытау, Ақмола, Балқашты жоңғарлардан босату жорықтарында қол бастаған мыңбасы екендігі тарихтан белгілі. Даңқты батырдың аты ол қатысқан шайқастардан кейін күркіреп, қазақтың кең даласына аңыз болып тараған. Игілікті іс тындырдыңыздар. Сондықтан, осындай үлкен шараға қатысты облыс әкімі Бауыржан Әбдішевтің ыстық ықыласын жеткізіп отырмын, - деді ол.

Бұдан соң белгілі ғалым, академик, республикалық ардагерлер алқасының төрағасы Өмірзақ Озғанбаев, Қазақстан генералдар алқасының төрағасы Рүстем Қайдаров, Балқаш қаласының Құрметті азаматы, еңбек ардагері Әлихан Жәңгірұлы, еңбек ардагері, қоғам қайраткері Хамзе Жұмабеков, «Алаш» сыйлығының иегері, ақиық ақын Серік Ақсұңқарұлы шығып сөйледі, ақын Бақытжан Тобаяқов толғау оқыды.

Ақтоғай селосы ардагерлер алқасының төрағасы, қарт ұстаз, Қараменде бидің ұрпағы Жарылғап Тохметов:

- Сарыарқаның құба беліндегі Қайдауыл тауынан басталатын екі өзеннің бірі – Балқашқа құятын Тоқырауын бойында, екіншісі – Теліңз көліне құятын Нұра өзені бойына қос батыр

Қараменде би мен Жидебай батыр мәңгілікке тыныстаған. Бірі – Абылайдың әділ биі болса, екіншісі – баһадүр батыры болған. Үзеңгілес, серіктес екі алып, замандас екі тұлға бүгінгі ұрпақтарын ынтымақ-бірлікке, сабырлы сыйластыққа, жайсаң жомарттыққа шақыратын киелі бағдаршамның мәңгі сөнбес шырақтарындай болып, жыл өткен сайын жарқырай түсуде, - дей келіп, екі тұлғаның мызғымас достығына, ерлігіне терең бойлады.

Жидебай батырдың 300 жылдығына арналып Жидебай селолық округінің орталығында ескерткіш ашылғанда жыр мүшәйрасы өткен болатын. Сол кезде Серік Ақсұңқарұлы үздік деп танылған. Ақынға ақшаңқан автокөлік табыс етілді.

Балуандар күресінде автокөлік Нұра ауданынан келген Бекзат Ахметбековке бұйырды. Екінші орынға Шет ауданынан келген Олжас Шынкеев, үшінші орынға Жаңаарқадан келген Асыл Барменов ие болды.

Отыздан астам ат қосылған аламан бәйге 27 шықырымға жіберілді. Мұнда бас бәйге – автокөлікті «Роза» атты сәйгүлігін қосқан Амантай Ыбышев тақымына басты. Екінші орынды тараздан келген «Еркежан» атты тұлпар, үшінші орынды Ақжал кентінен келген «Айтұмар» атты жүйрік олжалады.

Жиналған жұртшылық әйгілі «Тоқырауын толқындары» ән-би ансамблінің өнерін тамсана тамашалады.

БЕГАЗЫДА КӨП СЫР БАР

Атақты ғалым Әлікей Марғұлан есімін естігенде Ақтоғай ауданындағы Бегазы кешені есіме еріксіз оралады. Археолог, этнограф, әдебиетші, тіл маманы һәм тарихшы, ғұлама-энциклопедист Әлекең осы Бегазыны бірталай зерттеген. Жай зерттеп қана қоймай, оның өзіндік ерекшелігін әйгілеп, қола дәуірінен қалған осы жәдігерге «Бегазы-Дәндібай мәдениеті» деп ат беріп, тарих ғылымындағы өз орнын ерекше белгілеп кетті.

Біз сөз етіп отырған қорған Бегазы тауының етегінде ағын жатқан Қаратал өзенінің жағасында. Қазір бұл жер Шабанбай селолық округіне (бұрынғы «Қаратал» совхозы) қарайды. Осында сонау 1947, 1949 және 1952 жылдары Әлекең бастаған археологиялық экспедиция дүркіп-дүркіп қазба жұмыстарын жүргізіп, зерттеу жасаған екен. Сол туралы ел арасында тараған әр түрлі әңгімелер бар.

Әлекең жұмысшыларды жинап, қорғанды қаздырады екен де, бірдеңе табылған сәтте оларды қайтарып жіберіп, не істеп жатқанын, не тапқанын ешкімге көрсетпей, әрі қарай жұмысты өзі жалғастырады екен. Жақындаған адамды қуып жібереді дейді. Біраз заттар жиналғанда да ешкімге көрсетпей арнайы жәшіктерге сынбайтындай етіп орап салып, арнайы самолет шақыртады да, Алматыға жөнелтіп отырады.

Сол қазба жұмыстарына қатысқандар Әлекеңнің білгірлігіне

таң қалады. Тіке қадалған тастарды санап келеді де: «Мына жерді қаз», - дейді. Сол жерден иынында да бірдеңе табылады.

Қазба жұмыстарына үзіліс жасап, біраз жылдан соң қайта оралған Әлекең бірде бұрынғы жүргізген қазба жұмыстарына қарап тұрады да: «Мына жердің бір тасы жоқ. Табыңдар!» - деп ауыл адамдарына қиғылық салыпты. Сол жерде отырған шағын ауыл (кейін мұнда бөлімше орталығы болды) абыр-сабыр болады да қалады. Содан бір үйден қымыз ішіп, өткен жылы салынған тас қораның жанынан өтіп бара жатқанда Әлекең: «Әне, мен іздеген тас ана тұр», - деп бір терезенің маңдайшасына қойылған ұзынша тасты көрсетіпті. Ауыл адамдары дереу тасты босатып алып, бұрынғы орнына қойса – тап ете қалыпты. Әлекең қазба жұмысын содан кейін ғана бастап кеткен екен дейді.

Сол Беғазы тауының етегіндегі қорым туралы 1971-1978 жылдары шыққан Қазақ Совет Энциклопедиясында былай деп жазады: «Беғазы – қола дәуірінен қалған оба... Бұл арадағы 47 құрылыстың 20-сы қазылған... Тас жәшік іспеттес қабірлерден басы батысқа, оңтүстік-батысқа қаратылған өліктердің сүйегі, өртенген қалдығы табылған. Үшкіл, ромб тәріздес бедерлі, кейде тегіс өрнектері бар қыш ыдыстар, моншақтың шыны жалатылған көздері, алтынмен апталған қола сақина, хайуанаттардың азулары (тесілген), қола шығыршықтар шыққан. Таспен шегенделген қабірлердің сыртында қоршауы бар. Осындай бір қоршаулардың ішіндегі қақпақ тастан жәшік сияқтандырылып қаланған қабірдегі өліктің сүйегі, онымен бірге түбі жайпақ және дөңгелек келген өрнекті ыдыстар, масақты қола жебелер, сопақша тас моншақтар көміліпті. Мұның бәрі қола дәуірінде Орталық Қазақстанды мекендеген тайпалардың кәсібі, тұрмысы, өлікті жерлеу салты, қару-құралдары қандай болғандығы туралы мағлұмат береді» (ҚСЭ, 2-том, 225-бет).

Беғазы деген қыз болған дейді. Тауды соның атымен атапты. Бұдан басқа дерек жоқ.

Сол Бегазы-Дәндібай мәдениеті «Бұрын қазақта отырықшылық болмаған, олар үнемі көшіп жүре берген» деген қағиданы теріске шығарады. Өйткені, бұл жерді қазған кезде ескі көзеге салынған бидай табылыпты. Ол – отырықшылықтың белгісі дегенді Әлікей Марғұланның өзі айтыпты-мыс.

Жуырда осы Бегазы кешенінде болуға тура келді. Қазылған екі тас қорған темір шарбақпен қоршалып тасталыпты. Тас қорғандарға сүйелген ұзын-ұзын қақпақ тастар кісі бойынан асады. Ұзындығы 2,5 және 3 метрдей, көлденеңі 1 және 2 метрдей. Бұлардың салмағы 1 және 1,5 тоннадай болады екен. Сонау қола дәуірінің өзінде, қуатты техника жоқ кезде, осындай салмақты тастарды мұнда қалай жеткізіп, қалай орнатты екен деген сұрақ көкейге еріксіз оралады.

Шыға берістегі үлкен қойтастың бетінде «Қазақ КСР. Қорғандар, қола дәуірі, Мемлекет қорғауында» және «Казахская ССР. Курганы эпохи бронзы, Охраняется государством» деген жазулары бар шойын тақта орнатылған. Бірақ, қай жылы орнатылғаны жазылмапты. Темір қоршаудың сыртында таяу жерде екі кірпіш бейіт тұр. Осы жердің тумасы, қазір «Абай» кеңшарында тұратын Мәжікен Мақсұтов ағайдан сұраған едім:

- Бұл осы ғасырдың бас кезінде салынған бейіттер болуы керек, кімдікі екенін білмеймін, - деп жауап берді.

Жағалай әр жер-әр жерде үйіліп жатқан тастарға қарағанда соның барлығы адам жерленген қабір сияқты.

Біз осылай әңгімелесіп тұрғанда жанымызға бір салт атты келді. Ол осында шаруа қожалығының жетекшісі Мұқсиын Әлжанов деген азамат екен. Бұрын әр салада қызмет атқарған, қазіргі зейнеткер. Ол да Бегазы туралы ештеңе жарытып айта алмады.

- Әлекеңнің зерттегенін білеміз. Ол кезде жаспыз ғой. Ештеңеге мән бермедіміз. Тек Әлекең келгенде: «Бұл жерді қорық жасатамын, деп айтты» дегенді естігенмін.

Қазір Қарағанды қаласында тұратын, сол ауылда мұғалім болып, қырық жылдай тарих пәнінен дәріс берген Сейітмұрат Құсманов ақсақал:

- Мен ол кезде Ұлы Октябрь колхозындағы (кейіннен «Қаратал» совхозы) жетіжылдық мектепте оқу ісінің меңгерушісімін. Бір күні мектеп директоры Жабас Кеңесбаев мені шақырып алды да: «Мына кісі Әлікей Марғұлан деген ғалым. Бегазыға ертіп бар», - деп қосып жіберді. Бұл Әлекеңнің Бегазыға ең алғашқы келуі еді. Ауданнан «Бобик» машинасып мініп келген екен. Жанындағы кісілермен қоса Бегазыға апарып салып, қайтып кеттім. Әлекең бұйра шашты, денелі кісі екен. Өте мәдениетті, жылы жүзді адам ретінде есімде қалды. Бұл шамамен 1947-1948 жылдары болатын. Бұдан соң да Әлекең бірнеше рет келіпті. Бірақ, менің ол кісімен кездесуім осы болды», - деп әңгімелеп берді.

Елуінші жылдардың ортасына қарай Әлекең өзі ғана келіп жүргенімен, қазба жұмыстары жүргізілмеген. Ал, Әлекең дүниеден озған соң Бегазы-Дәндібай мәдениеті мүлде аз айтылып, тіпті ұмытыла бастады.

Осының барлығын айтып отырған себебім – Бегазының табиғаты өте әсем, жері тамаша. Тауы биік-биік жақпар тасты, қараған көзді қызықтырса, сай-саласы орман-тоғайлы. Суы балдай, шөбі шүйгін. Жеміс-жидегі тілді үйіреді. Адамға да, малға да өте жайлы. Сирек кездесетін аң-құстары да жеткілікті. Бұл жерде ұзақ жасаған тұрғындар да көп. Мұндай әсем табиғаты бар жерді алыс-жақыннан келген қонақтарға ұялмай көрсетуге әбден боларлық. Бұған қоса Бегазы кешенін дұрыстап, туристер мен саяхатшылар тамашалайтын лайықты орын жасап қойған жөн.

Ал, енді оның тамашасынан гөрі ғылыми мәні тіпті жоғары. Өйткені, Қазақ Совет Энциклопедиясында жазылғандай, әлі де 27 құрылыс мүлде зерттелмеген. Сондықтан да, тағы да археологиялық экспедициялар ұйымдастыру қажет. (Бұған ҚарМУ-дың тарих факультетінің ғалымдары да үлес қосады деп ойлаймын). Оның қойнауына бүгін жатқан тылсым сырын мұқият ақтаруымыз керек. Әрине, қаржы тапшы екені рас.

Бірақ, солай екен деп ғылыммен айналыспай отыруға болмас. Бұл – ертеңгі ұрпақ үшін қажет дүние. Тарихи-археологиялық зерттеу ғылым көкжиегін одан әрі кеңейтіп, одан әрі тереңдете түсері сөзсіз. Бегазыдан тағы да ғылыми құнды дүниелер мен бағалы заттар, тың деректер табыларына еш күмән жоқ.

Келешекте Әлекең айтты дегендей, ұлттық парк немесе табиғат қорығын ұйымдастыру мәселесін де ойластырған дұрыс. Өйткені, Бегазы алыс жерде емес. Ақтоғайдан небары 30-35 шақырым болса, Балқаш-Ақтоғай күре жолынан (Жетімшоқы ауылының тұсынан) 18-20 шақырымдай ғана.

Бүгінгі шамалы қаржыны қимағанмен болмайды. Егер бұл жерде аталған зерттеу жұмыстары жүргізіліп, ұлттық парк немесе қорық ұйымдастырылса, бүгінгі теңгенің есесі кейін туризм кластері арқылы бірнеше еселенін, доллармен қайтары сөзсіз. Ол тек Ақтоғай ауданының ғана емес, облысымызға, тіпті бүкіл республикамызға үлкен мерей болар еді.

1999 ж.

ТУҒАН ЖЕРДІҢ ТҮТІНІ...

Біздің алақандай аулымыз Ыстыбұлақ деп аталады. Бұл аулымыз кезінде «Еңбек» колхозы болды, одан соң «Қызыларай» совхозымен қосылып, «Еңбек» бөлімшесі деп те аталған болатын. Кейіннен «Қаратал» совхозының «Қуаныш» бөлімшесімен қосылып, өз алдына жеке совхоз болған. Бірақ, сол «Еңбек» бөлімшесі деген атағы, бәрібір сақталды. Кейіннен жаңадан «Еңбек» совхозы ашылған соң біздің ауылдың «Ескі Еңбек» атанғанын қайтерсің?!

Аулымыздың орналасқан жері мал өсіруге өте қолайлы, түгін тартса – май таматын тамаша қойнау еді. Жағалай тау, етегі көкмайса, аққан бұлақ. Бұлақтың сағасы қалың өскен шілік. Шіліктің арасы қарақатқа, кемері бүлдіргенге, сайлары сарымсаққа толы болушы еді. Бүгінде сол аулымыздың орны ғана қалыпты. Еліміз Егемендік алып, Кеңес Одағын келмеске жіберін, капитализмге қайта бет бұрған шағымызда оңтайландыру деген пайда болды да, жұрттың совхоз орталығына, аудан басына, қалаға қарай үдере көшуінің салдарынан Ыстыбұлақтың боз дөңгілінде ата-бабамыздың қорымы ғана қалқып қалды. Тек мәңгілік өмірге көшкен аруақтардың қаласы үшін тартып, томсырайған қалпы талай сырды астарына бүккен беті тылсым тыныштыққа оранған беті тұр. Анда-санда барып, марқұмдардың аттарын атай отырып, бастарына құран оқыған соң ғана кеуде толы құса ортайғандай болып, біразға дейін аулымыз көкейімізден кетпей жүреді.

Жарайды, бұл басқа мәселе. Мен о дүниелік болғандар емес, қазір де арамызда жүрген, балалық шақта сол Ыстыбұлақтың көшесіндегі кара жолдың үстінде балақты түріп тастап, асық ойнаған, сирағымызды қияққа тілдіріп, аяғымызға шөгірін кіргізіп, табанымызды тасына тілгізіп, тау-тасын кезіп, бірге өскен, бірге жүрген достарым мен қатар өскен ауылдастарым, мектебім туралы толғансам деп едім.

Иә, сол кезде таңның атысы, күннің батысы далада ой-

нап, күнге күйіп, қап-қара болған ауылдың менімен тұстас қара сирақ балаларының барлығы қазір зейнеткер. Еңбегінің зейнетін көріп отыр. Немере сүйген, тіпті шөбере күтін отырғандары да аз емес.

Солардың арасынан Бақыттан бастасам деймін. Бақыттың әкесі Қойшыбек ағатайым мен ес білгенде ауылда басқарма еді. Бақытпен бір класта оқыдық. Ол кезде Жағыпаров болып жазылатын. Кейін Қойшыбеков болып көшін алды. Одан соң Төкіш Бозшинаның әкесі Әйембек ақсақал жылқышы болатын. Ауылдың бәйге аттарын баптайтын. Ол кісі бәйгеге қосқан әуелде Кержорға мен кейіннен Қаражорға аудандық фестивальдағы жорға жарысында әрқашан бірінші келуші еді. Кержорғаның басына алғашқыда Мұсайынның Оралбегі мінсе, кейін Қаражорғаның басына Қойшыбектің Бақыты мінетін болды. Аулымыздың атағы осындай жоргаларымен де аспандаған. Бақыт Еңбектегі №12 сегізжылдық мектепті бітірген соң ауылда қалды, механизаторлық курсты бітіріп, «К-700» тракторын жүргізді, машина айдады. Кейіннен Қарқаралының «Бейбітшілік» совхозына көшіп кетін, сонда жұмыс істеді. Жары, Ардақты ана Жұмағайша екеуі ұлағатты отбасы. Қазір Қарағандының Майкұдық мекенінде тұрып жатыр.

Төкіш сегізіншіден соң Қызыларайдағы орта мектепте оқыды. Қарт әке-шешесінен ұзай алмай, курс бітіріп, ауылда кітапханашы болды. Қызыларайлық жігіт Кеңесбайға тұрмысқа шығып, біраз жыл Қарағайлы кентінде тұрды. Қазір Сұрыптау стансасында.

Күлән Шайхинамен бастауыш класта бір партада отырдым. Бесіншіде оқып жүргенде қыздарға өлең ынығарамын деп «пәлеге» қалғаным да бар. Бір балалар оны оқып қойып, бүкіл мектеп шулаған еді. Мені сол үшін пионерлер жиналысына да салған. Күлән мен Қаршыға Мүштарбекова үшеуіміз Ақтоғайда М.Горький атындағы №1 орта мектепте тоғызыншыны бірге оқыдық. Неге екенін білмеймін, бір жылдан соң олар Қызыларайдың орта мектебіне ауысып кетін қалды.

Біз – Бақыт, Төкіш, Күлән және мен – төртеуіміз біріншіні бірге бастап, сегізінші сыныпты бірге бітірдік. Бұған дейін жетіжылдық болған мектеп біз бітіретін жылы сегізжылдық болып, айымыз оңынан туды. Бір жыл болса да өз үйімізден оқыдық. Оның есесіне сол кезде СОКП-ның Бас хатшысы Н.С.Хрущевтің пәрменімен он бірінші класс деген шықты. Біздің класта Төкіш пен Күлән озат оқушы болды. Төкіш класком болды, Күлән пионер вожаты болды. Ол екі ортада бізге үшінші класта Өмірәлі келін қосылды. Марқұм көп үндемейтін, жымып күлін қана тұра беретін. Өмірәлі Сымайылов, Жаманхан Нұрбаев (ақын Руслан Нұрбайдың әкесі), Тәңірберлі Нарманбетов, Амангелді Ыбышев тағы басқалары мектеп жанындағы интернатта жататын. Өмірәлі екеуіміз достығымыз жарасты. Әсіресе, жазғы каникул кездерінде бірге жүретінбіз. Ақтас өзенінің бойынан балық аулаушы едік. Бұл туралы Өмірәлінің көзі тірісінде, алпыс жасқа толуына орай, «Өткен күн өрнектері» атты мақала жазып, оны облыстық «Орталық Қазақстан» газетінде «Жақсының жүзі жарқын» деген айдармен бастырған едім. Онда жастық шақтағы кейбір қызықтарды еске алған болатынмын. Ол ауыл мектебіндегі сегізіншіден соң, Қарқаралы зооветтехникумына түсті. Оны бітірген соң ауылда қызмет атқарды. Бізден бір класс төмен оқыған Мәрзияға үйленді. Кейін аудан басына көшіп, аудандық ветстанцияда еңбек етті, біраздан соң жарық беру бөліміне ауысып кетті. Аудандық мәслихатқа көп жыл депутат болды. Көзінің ағы мен қарасындай екі ұлы бар еді. Соңғы жылдары мәслихаттың тексеру комиссиясын басқарып жүрген кезінде кіші баласы Нұрғиса жол апатынан көз жұмды, өзі екі жылдан кейін ауыр науқастан соң дүниеден өтті. Қазір Асанәлісі Қостанай облысының Затобол ауданында судья болып қызмет атқарып жатыр.

Алтыншы сыныпта бізге Қызыларайдан Жанат Мұқашев келіп қосылды. Оның әкесі Аманжол Мұқашев біздің сол

кездегі №1 «Еңбек» бөлімшесіне меңгеруші болып келген еді. Әуекең ағамыз бұрын орта мектепте мұғалім болған, өте мәдениетті адам еді. Кейіннен совхозға кәсіподақ комитетінің төрағасы болып ауысып кетті. Жанатпен жақсы тіл табысып, достығымыз жарасты. Шешесі марқұм үзіліс кезінде Жанаттың алдынан шығып, тамағын тасып жүретін өте жақсы кісі болатын. Жанат №2 Қызыларай орта мектебін бітірген соң Қарағанды медицина институтын тәмамдап, көп жыл Ақтоғайдағы аудандық ауруханасында дәрігер болды. Қазір құрметті демалыста, Қарағанды қаласында тұрады.

Жетінші класта жанымыздағы Қарқаралы ауданының Жамбыл атындағы совхозынан Тәңкен Әбдікәрімов келді. Ол біздің ауылдағы Батталгазы атамыздың жиені екен. Сол кісінің үйінде жатып оқыды. Тәңкен кейіннен Қарағайлы кентінде қызмет істеп жүргенде науқастанып қайтыс болды. Марқұм жас кезінде ширақ болатын. Ауыл сыртындағы көгалға шығып алып, бәріміз кешке дейін күресетінбіз. Алысып-жұлысып ойнағанды жаны жақсы көруші еді.

Біздің класта Қайдар Кәсембеав деген оқушы болды. Онымен сегізінші класқа дейін бірге оқыдық. Одан соң басқа жаққа көшіп кетті. Қай жаққа кеткенін білмеймін. Ол Қабдолла мұғалімнің інісі болатын. Үстіне қолдан тігілген көгілдір костюм-шалбар киетін. Ағасының да дәл сондай киімі болатын. Қайдар оजारлау, қарап тұрып қойын қалушы еді. Жұдырығы қатты болатын. Өзі бізден екі-үш жас үлкендігі бар. Сол үлкендігін көрсетін, қожандағанды ұнатушы еді.

Менің жақсы бір досым қазір Қарағандыда тұратын Есен Сәрсекеев. Онымен 1953 жылы бұрынғы «Егінші», «Еңбек», «Қызылжар» колхоздары қосылмай тұрған кезде Жидебай деген қыстақта бірге ойнағанбыз. Ол кезде 4-5 жастардағы баламыз. Жеті-сегіз үйі бар қыстақ колхоздың орталығы болды. Онда Есеннің әкесі Сәрсекей деген кісі басқарма болды. Мен ол кезде Жәмекең атам мен Қарашаш апамның бауырындамын.

Сол жерде басауып мектеп болды. Оның жалғыз мұғалімі болды. Сол жалғыз мұғалім менің әкемнің інісі Ғалым ағатайым еді. Мектеп деген аты ғана. Тұрғын үйдің бір бөлмесі болатын. Онда он шақты бала болды. Сол болмеде бірнеше кластың баласы оқыды-ау деймін.

Сол Есенмен Ыстыбұлақ мектебінде қайтадан табыстық. Бірақ, ол менен бір класс томен оқыды. Негізі екеуміз жастымыз. Есен де Қызыларайдағы орта мектептен соң Алматыға барып, Қазақ зооветеринария институтына түсті. Оны бітірген соң Қарағандыда Жер қатынастары және жерге орналастыру ғылыми-зерттеу институтында қырық жылға тарта қызмет атқарып, зейнеткерлікке шықты. Есен өзімен бір класта оқыған, біздің туысқанымыз Күлғайын Бейсенбекқызына үйленген еді. Бір ауылда тұратын, бірін-бірі бірінші кластан бері білетін екеуі бақытты шаңырақ болды. Гүлназ және Жанар атты қыздары бар. Отбасымызбен араласып-құраласып өмір сүріп жатқанбыз, бір өкініштісі – Күлғайын Алланың жазуымен дүниеден ерте өтті.

Біздің ауыл балаларының басты ермегі жаз бойы асық ойнау еді. Таң атысымен жиналып, кешкі мал келгенше ойнаймыз десем артық айтқандық емес. Ауылдың ортасымен қара жол отеді. Сол қара жолдың үстіндегі тақтайдай тегіс жерді таңдап аламыз да, асықты соғамыз. Асық ойынының түрлері көп. Оның «Шеңбер», «Үштабан», «Қабан» деген ойын түрлері есімде қалыпты. Кешке дейін ойнап, үйден әкелген асығын түгел ұтқызып, тек сақасы қалған балалар «Арқаласпақ» ойнап кетеді. Ал асығы бар балалар ойынды жалғастырып жатады.

Кешке қарай ауыл жастары «Алтыбақанға» шығады. Оны күндізден бастап ұйымдастырамыз. Ол кезде ауылда жастар көп. Менің ағаларым Тұрсын мен Амангелді, Қалқаман, Оралхан, Темірбай, Ботай, Қойшыбек, Таран мен Оралбек және басқа да ағаларымыз болатын. Түн қараңғы тартысымен біз балалар үй-үйдің желісін, арқанын ұрлап алып келетінбіз.

Ауылдың төменгі жағында қабырғасы қаланып, төбесі жабылмай қалған баз болатын. Ол бізге жақсы болды. Соның қақпасы әлі салынбаған, маңдайшасына бөрене қойылған есігін пайдаланамыз. Аталған ағаларымыз арқанды сол баздың маңдайшасына байлап, алтыбақан жасаушы еді. Ол кезде бойжеткен қыздар да көп болатын.

Біз №12 жетіжылдық мектептің бірінші класына барған кезде Мұхамбетжан Түсіпбеков мектеп директоры еді. Бір жылдан соң болуы керек, дәл уақыты есімде жоқ, Әли Әубәкіров директор болып келді. Мұқаң бізге бесіншіде оқып жүргенімізде қазақ тілі мен әдебиеті пәнінен сабақ берген болатын. «Тазина бала» ертегісін бірінші тоқсан бойы оқытқаны әлі есімде. Қазақ тілі сабағында жаттығу жаздырғанның орнына «естерінде қалады» деп, ережені көшіртіп қоятын. Мұқаңның аттары болатын. Сабақ үстінде кейбір қу балалар ат жайында әңгіме бастап, «Сіздің торы қасқаңыз шанаға керемет жүреді» деп жіберсе болды, әңгіме басқа арнаға ауысады да, сабақ жайына қалады. Сонымен қоңырау соғылады.

Кейіннен мектебімізге директор болып келген Әли Әубәкіров география пәнін оқытты. Сабақ кезінде тиісті карталарды іліп қойып, гүрілдеген дауысымен тақырыпты жан-тәнімен түсіндіретін. Неге екенін білмеймін, ол кезде сол қолмен жазған бышай тұрсын, балаларға сол қолына қалам-қарындаш ұстауына да рұқсат бермейтін. Оқушы тек оң қолымен жазуы керек деп үйрететін. Кейбір солақай балалардың сол қолының жеңін артына қарай тігіп қойған оқиғалар да болыпты. Бірақ, ондай біздің класта болған жоқ. Айтайын дегенім – біздің Әли директорымыз сол қолымен жазушы еді. Біз оны қызық көретінбіз. Бірде Әлекеннің сол қолымен жазып отырғандығы маған күлкілі болып көрінді. Содан күлдім, енді сол күлкімнен тыыла алсамшы. Ақыры, сол күлкіні таяқ жеп барып тоқтатқан едім.

Бірінші кластан төртіншіге дейін бізді менің Ғалым Жаманбалин ағам оқытты. Одан соң физика мен математиканы

Құрал Сәменов, ботаникадан, химия мен биологиядан, еңбек сабағынан Әмірғалы Жайсаңов, орыс тілі мен әдебиетінен, дене шынықтырудан Тәжібай Оразалин, неміс тілінен бір жыл Несінбала Кенжебаева, тарихтан Көген Бекмолдин, алгебра мен геометриядан Құнанбай Айтмағамбетов мұғалімдер білім берді. Кейіннен Ақан Бейсембеков мұғалім болып келді, ара-тұра бізге химиядан сабақ беріп жүрді. Негізінен ол кісі бастауыштың мұғалімі болды. Сол сияқты Асылхан Тапаев мұғалім мен Қабдолла Кәсембаев мұғалімдер бастауыштың балаларын оқытты. Бізге ол кісілер сабақ берген жоқ.

Жетінші сыныпты бітірген соң шөпке алып кетті. Ылғи оқушы балалар «кәселке» деп атайтын шөп машинасына міндік. Сөйтсек, оның аты «косилка» екен ғой. Онда біздің інаруамыз жоқ. Таң қылаң бере тұрамыз да, бір-екі шыны шай іше салып, ДТ-75 тракторына бәріміз жабылып мініп, шабындыққа кетеміз. Трактордың артына екі қатар етіп төрт-төрттен сегіз машина тіркейді. Бұрылған кезде сен де оның рулін бұрып отыруың қажет. Әтпесе, екінші қатардағы машинаның донғалағына шалғының басы кіріп кетіп, кәселекені аударып тастайды. Содан жұмысты аяқтап, ауылға қайтқан кезде күн ұясына кіреді. Ауыл деп отырғаным киіз үймен қоныстанған, жаз бойы көшін жүретін шөпшілер бригадасы. Тракторшымыз Санақбай Төлепбеков болатын. Ол кісі күйгелек, шалғымызды тасқа немесе төмпейге соғып алсақ, қатты ашуланатын. Ашуланбай қайтсын, соғыш алсаң, машинаның қисық білігін опырып тастайды. Егер қосалқы сайман болса жақсы, ауыстыра қоясың. Ал қосалқысы жоқ болса, орталықтағы ұста дүкенінен қолдан соғылғанын жеткізгенше машинаң тұрып қалады. Шалғыны соғыш алған жағдайда Сәкең қатты ашуланады да, «Ой, мойныңды ...!» деп желкеңнен бір қояды. Сөйтіп сан рет таяқ жедік.

Бір қызығы Санақбай жыланнан қатты қорқады. Коп балалар соны пайдаландық. Біздің Шаңырақтау, Жан тауы маңында жылан өте коп. Кейде басын шалғымыз қырқып кетіп, тыпырлап жатқан жыланды көрсек, түсе қалып сайман жәшікке

салып қоямыз. Біз келесі тоқтағанымызша ол өліп қалады. Сол кезде оның терісін сыпырып аламыз. Оны қалай сыпыру керектігін Балқаштан келген орыстардан көргенбіз. Оның терісін ащы айранға бір салып алып, шоп машинасының руліне көрсетіңкіреп орап қоямыз. Әсіресе, Санақбайдың көргені дұрыс. Содан қорқып, маңымызға онша тақай қоймайды. «Әй, ананы алып таста, алып таста!» деп ақырады, дегенмен сескенеді. Сөйтіп, жаз бойы шөпте болып, күзге қарай сабаққа бір-ақ оралатынбыз.

Сабаққа келген соң да тыныш отырғызбайды. Бұл кезде қой қырқымы басталады. Ауылдың арғы тау жақ шетінде ескі баз (мал қорасы) бар. Онда біздің бала кезімізде сиыр ұсту үшін салды ғой деймін. Кейінде бір басын бөліп, ұн тартатын диірмен жасады. Ауылдың адамдары колхоздан еңбек күнге алған бидайын тартқызып алатын. Одан соң диірмен сол орнында тұрды да, оның бер жағына қой қырқатын қырықтық орнатты. Біз оны «агрегат» деп атаймыз. Қыркүйек айы туысымен қой қырку да басталады. Мектептің оқушыларын кезекпен қырықтықшыларға қой жығып беруге жібереді. Сөйтін, бір ай бойы, қырқым аяқталғанша сонда жүреміз.

Айтпақшы, ұмытып барамын, біздің ауылда «күшке» деген де пәле болған.

Қыс бойы бірнеше рет демалыстарда қыстақтарға апарып, қойдың қиын оюға жіберетініп қайтерсің. Күрек бойы болған қиды ою да оңайға түспейді. Оны әлді жігіттер дәу-дәу етіп ойыш тастайды. Біз оны мықшындап жүріп өгіз шанаға салып, далаға шығарамыз да, кәдімгідей қалаймыз. Бұл қи күзде шопан қыстақ басыша оралғанда, әбден саңғырап кеуіп, кәдімгі отыш болып тұрады. Шопанның үйі сол қиды қыс бойы жағып шығады.

Айта берсем әңгіме көп. Бірақ, бұдан әрі не жазарымды білмегендіктен емес, осы жерден тоқтатқанды жөн көрдім.

«АҚТОҒАЙДА МҮМКІНДІК МОЛ»

Ақтоғай ауданының әкімі Ниқанбай Иманғалиұлы
ОМАРХАНОВПЕН сұхбат

1. Ауданда атқарылып жатқан істер көп...

- Ниқанбай Иманғалиұлы, Ақтоғай ауданына әкім болып келгеніңізге бір жылдан астам уақыт болыпты. Бұл әрине, көп уақыт емес. Дегенмен де бірталай істің басын қайырып, бірталай жұмысты алдағы күнге жоспарлауға жететін уақыт деп ойлаймын. Соған орай осы ауданға келген соң ең бірінші жұмысыңызды неден бастадыңыз?

- Жұмысты ауданды аралаудан бастадым. Ауылдардың арасы алшақ. Аудан 5 млн. 200 га жерді алып жатыр. Айыртас, Шұбартау ауылдары Семеймен шектесіп жатыр. Аудан орталығынан 300 шақырым жерде. Мына жағы Сарышаған Жамбыл облысымен шектеседі. Он жеті селолық округте 36 елді мекен бар екен. Елмен, жермен танысу мақсатында түгел аралап шықтым. Өмірі аудан басшысы соқпаған жерлер де

бар екен. Жалпы елмен сөйлестім, басшылармен сөйлестім. Сол кезде ауыл әкімдерінің сайлауы басталған шақ болатын. Келген бетте сайлауды пайдаланып, халықпен 2-3 рет кездесін үлгердім. Алдымен 17 әкімді сайлап алдық. Сайлауға араласқан жоқпын. Екі әкім ғана жаңадан сайланды, басқасында бұрынғы әкімдер орындарында қалды.

- Халқымызда «Сырт қоз – сыншыл» деген бар. Ол сөздің астары тереңде. Сіз сырттан келген адам ретінде алғашқыда қандай ойда болдыңыз?

- Мен сырттан келген адам ретінде көп жайды аңғардым. Бірден айтайын – проблемасы өте көп аудан.

- Мен де сол проблемалар туралы айтуыңызды өтінгелі отырмын. Әдеттегіше соның ішіндегі әлеуметтік мәселелерден бастасаңыз...

- Әлеуметтік жағдайын көрдім. Ауыз сумен, электрмен жабдықтау мәселесін көрдім. Бір қызығы – өз беттерімен сырттағы жаңалықтарды біле бермейді екен. Кейбір шаруа қожалықтарында, кейбір ауылда монша жоқ. Кейбір ауылда дүкен жоқ. Дүкен түгілі дүңгіршек те жоқ екен.

Жол – нашар. Айыртас пен Ақтоғайдың арасындағы 300 шақырым жолдың 200 шақырымы жүруге келмейді. Екі рет бардым. Сол жолға 52,35 млн. теңгенің сметасы жасалып еді. Соған жөндеу жұмыстарын бастап жатырмыз. Сарытерек ауылы су беруді сұрап жүр екен, «Ақ бұлақ» бағдарламасы бойынша құжаты дайын екен, оны кіргізіп алдық. Оның суы жақсы деп жатыр.

- Басты мәселенің бірі – денсаулық сақтау саласы зой. Мұнда да үлкен проблема бар шығар?

- Әрине, бар. Аудан басындағы орталық аурухананың жағдайы мәз емес. Былтырғы жылы әйтеуір көптен бері бос тұрған емханасын істетіп алдық. Енді шаруашылық жағы, қазандығы, мәйітхана, асхана жағы быт-шыт болып тұр. Аудандық аурухананың үшінші қабаты бос жатыр. Оған жи-

ырма жылдан асынты. Осыларды жөндеуіміз керек. Әрине, жеті дәрігер жетпейді. Мұндай қауіп жатқан жерге кім келеді? Тіпті бұрғылау қондырғысы да жоқ. Рентген аппараты тозған. Облыстың денеаулық сақтау саласындағы басшылығы көп көңіл бөлмесе болмайды. Содан кейін былтырғы жылы алдыңғы жылға қарағанда, биылғы жылы былтырғы жылға қарағанда туберкулезбен ауырғандар саны екі есеге дейін көбейіп кеткен.

- «Ақтоғай өнер дарыған аудан» дейміз. Мұнда әнші-күйшілер, өнерпаздар көп. Сондықтан, мәдениет саласы жоғары деңгейде деп ойлаймын...

- Мәдениет саласында да кемшіліктер бар. Мына «Тоқырауын тоқындары» ән-би ансамблін дамытуымыз, абырой-атағын бұрынғысынша асқақтатуымыз керек. Біздің мұражай тамаша. Облыс аудандарының арасындағы жалғыз археологиялық мұражай. Осында 13 га жерді алып жатқан, облыс аудандары арасында жалғыз саябағымыз бар. Оны жөндеуіміз. Ішіп реттеп, аттракциондарын ретке келтіру қажет. Оған биыл өкінішке қарай, ақша ала алмадық. Оны келесі жылдың еншісіне қалдырамыз.

- Білімсіз ешқайда аяқ баса алмайтынымыз белгілі. Бұл саланың жұмысы туралы не дейсіз?

- Аудандағы білім саласы да қатты көңіл бөлуі қажет етеді. Қазіргі ауылдық мектептерде 30-40 баладан қалып жатыр. Мектеп жабылса, ауыл жабылады. Ауыл жабылса – аудан жабылады ғой. Ауылды жабу деген ұлттың трагедиясы. Мына ең далаға кім ие болады? Мен былтыр келгеннен бастап білім саласының материалдық-техникалық базасын жаңғырту, компьютерлендіру, барын жаңарту мәселесін алға қойдым. Әлі қаншама зейнеткер мұғалім еңбек етіп жүр. Солардың жүргеніне рахмет айтып отырмыз. Өйткені, жастар келмейді. Білім бөлімін басқарудың өзіне ешкім келмей отыр. Қазір ауылдарды ұстап отырған мектептер. Сол мектептерге ие бола алсақ, ауылға да ие боламыз.

- Жаңа жол мәселесін аузыңызға алдыңыз. Жол қатынасының жағдайы туралы не дейсіз?

- Ауданда автобус жүрмейді. Жағдайды содан-ақ бағдарлай беріңіз. Жолаушылар көлігі қажет. Қазір жиырма бірінші ғасырда өмір сүріп жатсақ та, анау Қарағандыдан әлі күнге дейін кешегі кеңес үкіметінен қалған «Пазик» автобусы жүреді. Жеке меншік фирма ұтып алған. Солармен келісін, енді күніне бір рет шетелдік автобус жүргізе бастадық.

Ендігі бір мәселе – Ақтоғайдың басында автобекет жоқ. Оны салғызу қажет. Сөйтін, қарап отырсақ – бәрі жоқ, жоқ, жоқ...

- Бір кезде «Іс тетігін кадр шешеді» деген қанатты сөз болушы еді. Аудандағы кадр мәселесі жөнінде де айта кеткеніңіз дұрыс болар.

- Аудандағы екінші бір үлкен мәселе – кадр тапшылығы. Көптеген жерде болдым. Бірақ, дәл мынандай кадры тоқырап қалған жерді көрген емеспін. Бүгінгі күннің өзінде 40-тан астам орын бос тұр. Мысалы, әннің ордасы, Күләш, Манарбектей дүлдүлдер шыққан елде Мәдениет бөліміне басшы жоқ. Бір жарым жыл болды, екі-үш рет конкурс өткіздік. Сырттан азаматтар әкелдік, біраздан соң рахметін айтып, кетеді де қалады. Таяуда тағы конкурс өткіздік. Кадр мәселесінде тек қана ауылда жүрген, сыртта жүрген осы ауылдың өз азаматтарын ғана әкелемін деп алдыма серт қойдым. Жуырда Абай ауданында істейді екен, Ақтоғайдың бір азаматы тестіден өтті. Аmandық болса, тағайындайын деп отырмын. Аудандық білім бөлімі де 5-6 ай болды, басынысыз отыр. Оған Қарағандыдан немесе Қарқаралыдан адамдар конкурсқа түседі, қабылдаған жоқпын. Олардың өздері де мұндағы жағдайды көрген соң бас тартты. Аудан әкімінің орынбасарлығына кісі таба алмай жатырмыз. Қазір ауылдың Астанада жүрген бір азаматымен келісудеміз. Сыртта жүрген ақтоғайлықтарды қайтару амалдарын істеп жатырмыз. Бұған қоса 41 жас маман жұмысқа алынды. Жас азаматтар келін жатыр. Бөлімдерге алдық. Негізінен алғанда жастар бар. Бірақ, кезінде оларды ешкім керек қылмады ма,

болмаса жағдай жасалмады ма, әйтеуір сыртқа кетіп қалған ғой. Соларды қайтару үшін жұмыс жүрін жатыр.

ҚарМУ-да болып, биылғы түлектермен жолықтым, 42 адам бітіреді екен. Соның жартысына жуығы ауылға келеміз деп құлшыныс білдірді. Олармен де жұмыс істелуде.

Көптеген жастарды жұмысқа жібереміз, олардың 60 пайыздан астамы тестіден өтпей қалады. Білімдері жетпей жатады. Тіпті болмаған соң, сонау облыстағы тестілеуге дайындау орталығынан мамандар мен оқытушылар шақырып, осында 15 жасты оқытып шығардық. Олар енді тестілеуге кетіп жатыр. Кадр мәселесі – үлкен проблема. Егер мен аудан басшысы ретінде осындағы кадр мәселесін ретке келтіре алсам, ауданда талай жұмыс атқарылар еді деп есептеймін.

- Қай жерде болмасын тұрғын үй мәселесін ауызға бірінші алатынын білеміз. Ақтоғай ауданында да бұл мәселе де оңай емес шығар? Сонау жылы бірталай үй жауыннан соң құлап қалғанын білеміз.

- Ал, тұрғын үй мәселесіне келетін болсақ, сонау 60-шы жылдарда саманнан салынған үйлер, оның үлес салмағы кемінде 80 пайыз. Қазір 32 үй апаттық жағдайда. Алақандай ауылда 2000-дай халық болса, соның ішінде 200-дей адам үйдің кезегінде тұр.

Ақтоғай ауданының орталығында тұрғын үй салу ең басты мәселе. Онсыз ештеңе шешілмейді. Аудан әкімдігіне түсетін арыз-шағым, отініштің 70 пайызы тұрғын үйге қатысты.

Тағы бір таң қалғаным – былтырғы жылы көптеген шағым жер мәселесіне байланысты түскен болатын. Оның бәріне жергілікті әкімдерге, жер комитетіне тапсырма бердік. Сол биылғы жылы азайды.

Біраз мекемелердің отыратын жері жоқ. «Кейінгі отыз жылда жаңа ғимарат салынған жоқ» дейді үлкендер. Кейбірі жеке меншік үйді жалдап отыр. Мектеп он екі жылдыққа көшетін болса, кейбір ауылдардың балалары осында келін, интер-

натта жатып оқуы мүмкін. Ақтоғайдың орталығындағы екі мектепті ресурстық орталықтар мен тірек мектептеріне бұрып отырмыз. Бір үлкен мәселе – көп жыл бос тұрған колледждің бұрынғы жатақханасын «Білім үйі» етіп қайтадан жасақтау. Былтыр көрдік, балалар қаңырап тұрған бес қабатты үйдің бір бұрышында үсіп-жаурап жатыр екен. Бұрынғы интернатта аудандық білім бөлімі мен өнер мектебі отыр. Осының бәрін талдай келе аудандық білім бөлімі, өнер мектебі, балалар кітапханасы (бұл қазір клубтың бір бұрышында) осы жатақханаға көшірілмек.

Жас мамандарға тұрғын үйді бірден салып бере алмаймыз ғой, бір жақ бұрышын жас мамандардың пәтеріне, бір жағын колледждің оқушыларына жатақхана ретінде жабдықтайық деп жатырмыз. Сойтін, екінші қабатты бітіріп, аудандық білім бөлімі мен өнер мектебін кіргізбекпіз. Бұрынғы интернатты қыс ішінде болса да жөндеп, өзі мектептің дәл жанында тұр, оған ауылдан келген балаларды жатқызбақпыз.

Жалпы алғанда тұрғын үй салу жөніндегі жоспарымыз ауқымды.

- *Бұрын мұнда «Жастар орталығы» деген болушы еді ғой.*

- Бұрынғы «Жастар орталығы» бұзылып қалыпты. Республикамен келісін, аудандық сотқа жаңа ғимарат салып береміз деп, салатын жерін белгілеп қойдық. Ондағы ойымыз – бұрынғы аудандық атқару комитетінің ішінде отырған мекемелер бар, біз де осы әкімдікке мәслихатпен бірге симай жатырмыз, тағы басқа да мекемелерді кіргізу үшін бұрынғы сот ғимаратын пайдалану ғой. Біріне-бірін осылай септестіріп жатқан жайымыз бар.

Ауылдарда жас жігіттер мен қыздардың баратын жерлері жоқ. Спортпен шұғылданатын стадионымыз бар, ол ауыл шетінде. Енді дене шынықтыру орталығының құрылысын бастадық. Балалар мен жасөспірімдер орталығы деген мүлде жоқ, оны жаңадан ашамыз. Бұған жастарымыз қуанып жүр.

Ақтоғайдың басында осындай-осындай жұмыстар жүргізіліп жатыр. Оның үстіне көнелердің қоршауларын, әр түрлі ша-

ғын бизнес орталығын салу дегендер бар. Міне, өстіп, кешенді бағдарлама жасадық. Биылғы жылдың өзінде ауқымды жұмыстар атқару керек болып отыр. Бұрын мұндай қомақты қаржы бөліп қоймаған. Оған мамандарымыз да дайын болмай шықты.

Сонымен бірге ауданымызда қоғамдық қауіпсіздікті де сақтауымыз қажет. Қазіргі кезде инспекторларымыздың жартысынан астамында тұрғын үй жоқ. Материалдық-техникалық база нашар, көлігі боса-болмаса жоқ дегендей. ИБ-ның отырған үйі сонау 50-ші жылдары салынған. Келесі жылы бір гектарға жуық жерде ИБ-ы үшін спорт кешені бар, тамаша ғимараттың құрылысын бастаймыз деп облыстық департаментпен келісіп отырмыз.

- Шашубай, Сарышыған жақтары «Ақтоғай бізді ұмытып кете береді, біздің жағдайымызға көңіл бөлмейді» деп ренжіт жүруші еді...

- Ондай бар. Шашубай мен Сарышығанның тұрғындары: «Барлық ақша қаражатын Ақтоғай өзі алады» дейді, ал бұл жақтағылар болса: «Барлық қаражат соларға кетіп жатыр» дейді. Рас, қазір облыстан бір адам телефон шалса, алдымен «Сарышыған қалай?» деп сұрайды. Кейбір басшылар Ақтоғай ауданы тек қана Сарышыған деп ойлайды. Олай болуға тиіс емес. Сарышығанда да мәселе көп. Қазір үлкен әңгімелер жүріп жатыр. Ол Приозерск қаласына 10 шақырым, Ақтоғайдан 400 шақырым қашықтықта орналасқан. Тұрғындарды қинайтышы – бір анықтама алу үшін сонау 400 шақырым жерден Ақтоғайға келеді. Бұл мәселемен Үкімет болып шұғылдануда. Оны қалай шешеді – өздері біледі. Кәріз жүйелері, ауыз су жүйесі тозған, жылу жүйесі жоқ. Жан-жақтан жиналған халық ешқандай коммуналдық ақы төлемейді. Сондай-сондай үлкен мәселелер бар. Бұл біздің бүйірімізге қадалған шаншу сияқты. Ал, Шашубайда жағдай жаман емес. Ондағы мектептің директоры облыстық мәслихаттың депутаты. Жылуы, суы, бәрі бар. Былтырғы жылы 100 пәтерлік бір үйді қалпына келтірдік. Екінші

бір үйдің құжаты облыста жатыр. Осы жерде бір айта кететін қиын мәселе бар. Егер Шашубайдың басындағы бос тұрған бес қабатты үйлердің бәрін жөндей берсек, онда Ақтоғайда кісі қалатын түрі жоқ. Түгел сол жаққа көшіп кетуі мүмкін. Елдің барлығы қазір Шашубайдан үй бер деп отыр. Бұл мәселенің сондай қаупі бар. Негізі ол үйлер қалпына келтіріледі.

Балқаш жағасында үш жақсы ауыл бар. Оның бірі – Тасарал ауылы. Біздің облыстағы бір де бір жұмыссызы жоқ, түгел еңбекпен қамтылған ауыл сол. Бір адам жәрдемақы алмайды. Тораңғылық болса, туризм орталығы. Ортадересін де жақсы жағдайда. Таяуда ол ауылдарды аралап келдім. Негізінен алғанда ол жақта жиі болуға тырысамын.

Жуырда біраз адамдар, оның ішінде Қабылсаят Әбішев бар және басқа көптеген адамдар бар, «Ауылға көп болды келмегенімізге. Келсек – өлік-тірікке түнде келеміз, түнде кетеміз, ешкімді көрмейміз» дегенді айтқан болатын. Соған орай «Туған жерге тағзым» атты акция ұйымдастырдық. 120 адам шақырған болатынбыз. Оның елу шақтысы келді. Оларға көп рахмет. Қарсы алдық, концерт қойдық, сый-сияпат жасадық, көрме ұйымдастырдық. Табиғат аясына бардық. Ақындар айтысы болды. Ана Амантай Жұмашевтің өзі неге тұрады? Қандай тамаша болып, құнақтасып, сыртта жүрген азаматтардың кейбірі сол жерде бір-бірімен танысып жатты. Енді солар: «Елмен таныстық, жермен таныстық, келмегелі көп жыл болып еді. Енді қор ашыңдар, ауданымызға көмек жасаймыз» дейді. Рахмет оларына. Егер қолдау-көмек көрсетіп жатса, құба-құп дегеннен басқа не айтамыз.

2. ... Алда атқарылатын іс одан да көп

- *Өзіңіз айтып отырғандай, ауданның проблемасы өте көп екен. Енді соларды шешудің жолы бар ма, болса – қандай болмақ? Соған кеңірек тоқталып отсеңіз.*

- Мұндай жұмыстарды тиіп-қашып істеуге болмайды. Сондықтан да облыс басшыларымен келісе отырып, ауданның кешенді даму бағдарламасын жасадық. Екі-үш ай аудан мен облыс орталығы арасында шапқыладым. Ақыры, Ақтоғай ауданының 2014-2017 жылдарға арналған бағдарламасы дүниеге келді. Облыс әкімдігінің мәжілісінде талқыладық. «Ауруын жасырған өледі» дейді, барлық кемшілікті жасырмай көрсеттім. Әлеуметтік салада, білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет салалары, елдің күнделікті тіршілігіне қажетті жол сияқты жайларды түгел қамтуға тырыстық. Бағдарлама 9 блоктан тұрады. Оның ішінде 7 блок Ақтоғай селосының өзіне арналды. Ауданымыздың айнасы болуы керек Ақтоғай селосы қазір жүдеп тұрғаны рас. Кейінгі кезде үйлер мен зират араласып кеткен. Көп жылдан бері тұрғын үй, ғимараттар салынбаған.

Сөйтіп, Ақтоғайдың басына жеке бағдарлама жасадық. Бұл қараша айының іші болатын. Осының бәрін облыс әкімі тыңдады да, «мұндай жағдайды барып көру керек» деп, екі күннен соң облыстың бүкіл басқармаларының басшыларын ертін Ақтоғайға өзі келді.

Отыздан астам басшының жартысынан көбі Ақтоғайды бірінші рет көріп тұр екен. Түгел аралады. Сонау Ақшиден, Үшарал, Сәуледен бастап, Ақтоғайдың басын, Қасабай, Қаратал, Қызыларай жағын аралады, кейбір қыстақтарға соқты. Соңында Қызыларай аулында актив өткізіп, қатты аландаушылық білдірді. «Көмектесу керек, кейбір жерлер кенжелеп қалыпты» деді. Ұсынған барлық жобамыз түгел қабылданды. Бүгінгі күні соның ішінде 2,5 миллиард теңгенің жұмысы атқарылып жатыр. Оның біразы жол жөндеуге жіберілді. Қарағанды мен Ақтоғай арасы, Қызыларай, Айыртас жолдары, Кежектің, Еңбектің жолдары, Ақтоғайдың өз басындағы көшені асфальттау, ауыз су мәселесі қолға алынды. Сонау түкпірдегі Айыртас аулының ауыз суы жөнделетін болды.

Аудан бойынша 2,5 млрд. теңгеге, оның ішінде әр түрлі жөндеу саласына, атап айтқанда аудан орталығына 600 млн. теңгеден артық ақша жұмсалмақ. Бұл кішкене ауданға көп ақша. Соның ішінде бастысын айтатын болсақ, 1,4 шақырым көше жолын толық асфальттайық деп жатырмыз, жолымен бірге жиектастары да қойылады. Ақтоғайдың көшесінде жарық өте аз. Оның өзі ескі шамдар. Бүгінгі күні қуат үнемдейтін шамдармен айырбастап, ауылдың 80 пайызын қамту ойымызда бар.

Ауылдың ішінде қалған 5-6 зират бар. «Өлі риза болмай, тірі байымайды» деген ғой. Соның ішінде ең үлкенін қоршаймыз. Қоршауы ашық болған соң оның ішінде ит те, мысық та, сиыр да жүр. Байқап қарасақ, отыз шақты қабір ашық жатыр. Кемінде 70-80 жыл болған зираттар ғой. Енді соны тазартып алайық деп жатырмыз. Одан соң қоршауға кірісеміз.

Кішкентай ауыл болғанымен балалардың, бүлдіршіндердің ойнайтын жері жоқ. Әкімдіктің алдын жөндеуді былтыр бітіріп алдық, Мәдениет сарайын жөндеттік. Балалар көшеде жүреді. Қазір балалар алаңын, бір жақ шетінен «Балалар әлемін» жасауды қолға алдық. Әр түрлі аттракциондар, мүсіндер орнатылып, футбол, волейбол ойнайтын жерлері болмақ.

- Құрылыс салу жайын айтып жатырсыз. Оның жай-жапсары туралы да толығырақ біле кетсек, артық болмас еді.

- Құрылыс салу үшін «Бас жоспар» деген болу керек. Ол Ақтоғайда жоқ. Оны жасатқан, бірақ аяқталмай, орта жолда қалып қойған. Соны жалғастырып, мәслихаттың шешімімен бекітіп алайық деп отырмыз. Аудан кішкентай ғана, қарасақ – үй салатын орын жоқ. Көшелері қисық-қисық. Үйдің 80 пайызы саманнан салынған. Оларды бұзып тастасақ, адамдарын қайда тұрғызамыз? Сондықтан, маңайды түгел араладық. Таудың арғы жағын да қарадық. Сөйтіп жүріп өзеннің арғы қабағынан 40 га жер таптық. Бұл бұрынғы басшының да назарында болыпты. Оны мен таптым деген емес. Сол жерді үлкендер көрсетті. 150 үй жайма-жай сияды. Тақтайдай жер,

өзеннен де алыс емес. Бірақ, солай екен деп бас салып үй сала алмаймыз ғой. Алматыдағы арнайы институтқа ол жердің асты-үстін зерттеттік. Асты 4,5 метрге дейін құрғақ екен. Жердің қиғаштығы, көлбеулігі бәрі дұрыс екен. «Үй салуға болады» деген қорытынды берді. Енді нақты жоспарлау бар. Онда қай жерде көше болады, қай жерде жылу, қай жерде дүкендері болады деген сияқты. Әзірше оған қаражат таба алмай отырмыз. Егер шотымызға ақша түссе – жобалауды жасатамыз. Одан соң жобалау-сметалық құжатын бастаймыз. Бірақ, осының барлығы ақша. Сондықтан, облыспен, Астанамен келісіп алмай, әрине, жасатпаймыз. Әйтпесе, оның жобалау-сметалық құны 50-60 млн. теңгеге, тіпті одан да қымбатқа түсуі мүмкін. Ал, егер ол ертең салынбай қалса, өліп қалады. Облыстың 14-15 жылға жоспарына кіргізіп алсақ, онда жасауға болады.

Қазір «мына әкім келе салын, 100 үй саламын деп жатыр» деп кейбіреулер сөз қозғап жүр. Мұндай жаңа қалалар көптеген жерлерде салынууда, оның барлығын айтып жатпай-ақ қоялық. Біз де келешекке неге ұмтылмаймыз? Бұл үйлерді мен салмауым мүмкін. Егер оның сметалық-жобалау құжаттары дайын болып тұрса, басқа азамат салуы мүмкін ғой. Мәселен, әлгі айтып кеткен дене шынықтыру, денсаулық орталығының жобалау-сметалық құжаттары 2006 жылы жасалған екен. Содан бері өткізе алмай келген. Бірнеше әкім кетті. Бұл менің маңдайыма жазылған екен. Яғни, ЖСҚ дайын болса, оған кез келген уақытта қаржы бөлінуі мүмкін. «Армансыз адам қанатсыз құспен тең» дейді. Ондай жоба жасап жатқанымызға, келешекте жаңа ауыл саламыз деп жатқанымызға қуануымыз керек емес пе?

- Тоқырауындай тартылмайтын тұщы өзені бар ауыл ауыз судан тарихылық көрмеуге тиіс қой деп ойлаймыз...

- Айтпақшы, екінші үлкен проблема Тоқырауын өзені болып тұр. Бұл өзен бүкіл Балқаш өңірін сумен қамтамасыз етіп отыр. Осы өзеннің де арнасын бұзып жіберген. Кезінде жаппай құм

алған. Табиғатқа тиісе беруге болмайды ғой. Кейбір арналарын су басып барады. Нарманбет аулына су кіріп жатыр. Кезінде бұл жерде совхоздың бір директоры өзеннің арнасын бұрып, жайылым суармақ болған екен.

Ең үлкен мәселе – Тоқырауынның төрт шақырымы ауылға жақындап, кіріп келе жатыр. Жыл сайын су тасыған кезде жағалауды бұза береді, бұза береді. Осыны ескере келіп, облыстың табиғат қорғау басқармасымен келісе отырып, осы төрт шақырымды «толық реконструкция» дейді, соны ретке келтіру басталды. Бұл Астанадағы Есіл өзенінің жағасын жөнге келтіру сияқты бетондалады, арнасын тазалайды, жаюлар көпірі салынады. Жағажайы болады. Бұзылған жағаны тегістейді.

Жағалауды бекіту мақсатында, сол басқарма арқылы 10-15 га жерді зерттеп, орман «питомнигін» орнатайық деп жатырмыз. Ол жаңағы ауылға, жерге ық болатын нәрсе. Желдің өтіне қарсы тұру үшін. Сол «питомниктің» жобасы жасалуда. Орман отырғызу арқылы Астананың климаты өзгерді ғой. Сол үшін де Елбасына бас июіміз қажет.

Шынын айтсам – ауыз су мәселесі де ауыр. Өзі қырат жерге орналасқан. Сонау 1954 жылы салынған құбырмен су ішіп отыр. 2002 жылы су құбыры салыныпты. Ол бір-ақ күн жұмыс істеп, істеп шыққан. Биылғы жылы ауыз суға 25 млн. теңге ақша бөлдік. Өзеннен өтетін құбырдың кей жері анық жатыр. Соны астына түсіріп, реттеп қоялық деп отырмыз. Келесі жылдан бастап «Ақ бұлақ» бағдарламасы бойынша әрбір үйге су кіретіндей етіп, жаңа су құбырын тартпасақ болмайды. Қазіргі іске жарамайды.

Ескі ауылды реттеу қиын болып тұр. Онда кәріз жүйелері жоқ. Бұрын салынбаған ғой. Елдің бәрі, оның ішінде 600-ге жуық үй, оның ішінде мекеменің ішінде мекемелер бар, үйдің жанынан шұңқыр қазып алған. Оның тереңдігі бір жерде 1 метр, келесі жерде 2 метр. Лас суларды сонда ағызады. Үйді

ретімен салған ешкім жоқ. Соның салдарынан ауылдың асты лас суға шылқып кеткен. Ауылдың жанында өзен тиіп тұр, Шатыршадан бері қарай 3-4 бұлақ ағады. Ауылдың астындағы лас су ертеңгі күні әр түрлі ауруларға себепші болмас па екен деген де қауіміз бар. Көптеген үйдің құлап жатқаны да сол. Мен келген кезде «Үйлердің сыртын неге ақтамайды екен?» деп таң қалатынымын. Сөйтсем, олар ақтайды екен. Көктемде әктейді – жаз бойы ағып кетеді, күзде әктейді – қыс бойы тағы кетін қалады. Өйткені, үйдің асты су, содан қабырғасы сызданып кетеді.

- Сондықтан Ақтоғайға кәріз жүйесі қажет дейсіз ғой. Солай ма?

- Кәріз жүйесінің қажет екендігі рас. Бірақ, оны жөндеудің өзіне миллиондаған қаржы кетеді. Жердің ылғалдылығын азайту үшін жауын суы жылдам ағып кететін суағарлар (дренаж) қажет. Қазір осындай мәселелермен шұғылданып жатырмыз.

Міне, алақандай Ақтоғайдың басында қаншама проблема тұр. Бәрін реттейтін болсақ, талай мәселе шешілер еді. Өндай күн де алыс емес. Егер бөлінген қаражатты игерін алатын болсақ, соның өзі біраз өзгерістер жасайтындығы сөзсіз.

Мен Ақтоғайдың басына көбірек тоқталып кеттім ғой деймін. Өйткені, ең бірінші Ақтоғайдың басын реттемесе болмайды.

Тағы бір мәселе «Мына әкім Қарқаралы мен Ақтоғайдың арасына жол салмақшы» деп шу көтеріп жүр. Шыны керек, бұл аса қажет жол. Ол Ұлы Жібек жолы. Ақтоғай мен Қарқаралыны бөлуге болмайды. Бұл жолды сонау патша заманының өзінде аңсаған. Ол жол салынатын болса, екі аудан арасындағы бұл жол облыстық, тіпті республикалық маңыздағы жолға айналуы ғажап емес. Одан соң ол асфальтталады. Мен байқап жүрмін, Қарқаралы мен Ақтоғайдың 80-90 пайызы бір-бірімен туысқан. Өнда жол бойындағы бизнес дамиды. Ауылдар сақталады. Республикалық жолдарды сақтаймыз.

Басшы болған соң он-жиырма жылғысын ойлауға міндетті. «Ертеңгісін ойламаған ерден без» дейді. Кейбір шолақ ойлы арызқойлар атқарып жатқан ісіміздің барлығын теріске шығаруға тырысып жатыр.

- Бір сөзіңізде бұл ауданның мүмкіншілігі өте мол екендігін тілге тиек еттіңіз. Енді соны кішкене тарқата түссеңіз.

- Мен мына Қарқаралы ауданында істеп көрдім. Ақтоғайда ірі және орта мал шаруашылығы көп екен. Біз бүгінгі күнге 90 ірі және орта шаруа қожалықтарын тандап отырмыз. Енді соларды сонымыздан ертіп, «Жол картасы» бар, индустрияландыру картасы бар, қазір сол бағытта жұмыс істеп жатырмыз. Мәселен, 500-600 сиыр, 2000-нан астам қой, мыңнан астам жылқы өсіріп жатқан ірі-ірі шаруа қожалықтары бар. Осылардың басын біріктіру ойымызда. Бұдан инновациялық жобалар шығаруымыз керек. Айтар болсам, «Балқашсүт» ЖШС үлкен зауыт. Оларда сүт жоқ, ұнтақпен отыр. Өзінің күшімен жұмыс істеп жатыр. Керісінше, Ақтоғай ауданында сүт ұқсатылмай, іріп-шіруде. Сол зауыттың директорымен келістік. Ақтоғайда сүт қабылдайтын пункт ашты. Басында күніне 600-700 литр сүт қабылдайтын. Екі күнде бір рет 1,5 тонна сүт әкетін жатты. Сол пункт қазір 10-15 тоннаға дейін сүт жинауға мүмкіндігі бар. Бір ренжитінім – халқымызда жалқаулық басым. Кейбір жас келіншектер сийырын саууға ерінеді. Қазір Ақтоғайдың басы сүт тапсырмайды, сонау Еңбек, Қаратал, Қызыларай ауылдарынан өздерінің мотоциклдерімен, «Жигулилерімен» әкеліп тапсырады. Бір жағынан халықты кінәлауға да болмайды. «Мына әкім де келеді де, кетеді» деген сияқты түңілушілік бар сияқты. Елді осы түңілушіліктен арылтуымыз қажет.

- Ақтоғай негізінен мал шаруашылықты аудан. Сондықтан да, мал шаруашылығын дамытудың барысы қандай? Келешек мүмкіндігі туралы не айтасыз?

- Мал басын арттырып, шаруашылықты дамыту қажет. Ол үшін ең бірінші мал азығын дайындау мәселесін шешуіміз

керек. Бізде 53 мың га жер әбден тозып кеткен. Соған облыспен келісе отырып мал азығын дайындау орталығын ашып қойғанбыз. Оған облыстан қаржы бөлініп жатыр. Біз ол үшін Ауыл шаруашылығы министрлігімен, «Қазагромен» жұмыс істеп жатырмыз. Алдымен ол жерлерді дайындап, жыртып, біздің табиғатымызға көнетін шөптерді егуіміз қажет. Оған кеткен шығынды өкімет толығымен 100 пайыз субсидиямен қайтарып береді. Мал азығын дайындап алсақ, малдың өзі келеді. Сүт деп жатырмыз, ет деп жатырмыз, қазір біздің сиырлардың бәрі ешкі болып кеткен, тұқымы мүлде азған. Осыларды асылдандыруымыз қажет. Ол сонау Америкадан «Август», «Генефорд» асыл тұқымдарын әкелу деген сөз емес. Өзіміздің қазақтың ақ бас сиырының тұқымдарын жетілдіруіміз керек. Өзіміздің нашар сиырларымызды қолдан ұрықтандыру қажет. Таза мал шаруашылығымен айналысатын ауданда қолдан ұрықтандыратын бірде-бір пункт жоқ дегенге кім сенеді?! Сөйтіп, бүгінгі күнге он бірін аштық. Осылардың бәрін кешенді түрде шешеміз. Азық болса – мал келеді, мал болса – ет те, сүт те болады. Енді бұл жерде біз міндетті түрде ғалымдарды қосуымыз керек. Барлығын ғылыми негізде жасауымыз қажет. Академик Шаддықұловпен, Астанадағы С.Сейфуллин атындағы Аграрлық университетпен келіссөз жүргізіп жатырмыз. Таяуда ғалымдар келуге тиіс. Жаңағы мал шаруашылықты фермерлерді аралап, «сенің малыңның бағыты мынадай, сен мына бағытқа ауыс» деген сияқты ғылыми негізделген ұсыныстарын берсе деп отырмын.

Міне, бұл ауыл шаруашылығы саласындағы бір төбе мәселе деп есептесек, өнеркәсібі тағы бар.

- Солай ма? Оны да біле кетейік. Сонда қандай кәсіпорындар бар?

- Ақтоғай – мүмкіндігі мол аудан. Жері тамаша. Барлық саланы дамытуға болады. Бұрын ауыл шаруашылықты аудан болса, енді, биылғы жылдан бастап өнеркәсіпті де аудан болмақшы.

Бізде бірталай өндіріс ошағы іске қосылып жатыр. Біз олармен шұғылдандық, бардық, жолықтық. «Алтын-Алмаз» алтын өндіреді. Жалпы, жобалық қуаты жылына екі жарым тонна. «Ақтоғай-Мыс» алтын өндіреді, «Коппер.kz» пен «Ұлытау-К» мыс өндіреді. Осындай ошақтар бар. Қазір «Балқаш-Тұз» жұмыс істеп жатыр. «Балқаш-Доломит» жұмысын ширата түсуде. Құдай қаласа, 3-4 жылдың ішінде керемет өндіріс ошақтары ашылады. Мысалы, анау «Алтын-Алмазға» біз шарт қойдық. Егер ол 2015-2016 жылдары толық қуатында жұмыс істейтін болса, 520 адам еңбек етеді екен. Соның кем дегенде 60-70 пайызы контракт бойынша біздің ауданның жұмысшылары болуы керек. Бүгінгі күні құрылыс жұмыстарында 60 жігіт жұмыс істеуде. 15 күн істеп, 15 күн демалады, 80 мың теңге айлығы бар. Тәртіптері жақсы, ішімдікке жол берілмейді, жатқан жерлері – қонақ үй. Спорт кешендері, бассейні, моншасы, бір сөзбен айтқанда барлық жағдайы бар. Асханасының өзі тойхана сияқты. Келешекте осы кәсіпорындар ауданымыздың экономикасының өркендеуіне зор үлес қосатын болады. Тек «Балқаш-балық» қана ауыр жағдайда. Биылғы жылы біраз квотасын алды, экономиканы толық әртараптандыру қажет. Өйткені, айтуларына қарағанда балықты браконьерлік жолмен аулаушылар бұлардың жұмысына кедергі келтіруде. Сондықтан да, «Балқаш-балықты» қолдауымыз қажет. Онда 400 тонналық керемет тоназытқыш тұр. Өзінің кемелер паркі, оларды жөндейтін ғимараты бар.

- Туризм мәселесі туралы не айтасыз? Ақтоғай шалғай аудан зой. Сондықтан мұнда туризмнің дамуы мүмкін бе?

- Туризмнің дамуы әбден мүмкін. Тек оны дамыту қажет. Ол үшін жұмыс жасау керек. Жаңа айтып кеткен археологиялық мұражайды өзім де барып көрдім, келген қонақтармен де барып көрдім. «Бегазы-Дәндібай» кешені ашық аспан астында өзі сұранып тұрған мұражай. Кезінде реставрация жасалған, бірақ, толық бітірмей кеткен. Бұл туралы министрлікке жаздық, оны-

мен облыс та шұғылданып жатыр. Қараталдың қойнауындағы «Арай» демалыс орталығы бар. Ол да бүлініп тұр. Оны Балқаштың бір адамы сатып алған екен, әйтеуір коммуналдық меншікке қайтардық қой. Бұрын пионер лагері болыпты. Енді Бектауатадағы «Факел» шипажайын «Қазақмыс» корпорациясы бізге беріп отыр. Сол сияқты жаңа айтып кеткен Қарқаралы – Апиаз–Қызыларай жолы да туризмді дамытуға арналған шаралар.

Қарағандыға келген адам қайда барады? Әрине, Қарқаралыға барады. Қазіргідей жол жоқта ол адам Ақтоғайға келу үшін қайтадан Қарағандыға баруына тура келеді. Сөйтіп, ол 500 шақырымнан астам жол жүреді. Мынау өзі сұранып тұр. Турист Қарқаралыны аралап, Апиаз бен Қызыларай арқылы (екі ортасы 40-ақ шақырым) Ақсораңға келеді. Одай соң «Беғазы – Дәндібайды» көре отырып («Степной сафари» деуіміз керек), дала туризмімен Түкөдеиң даласы арқылы Балқаш көліне жетіп барады. Сонда Семей мен Қытай шекарасының жолы Алматыға дейін 400 шақырымға қысқарады екен.

Мынаны қараңыз, онда Қарқаралы мен Қарағандының арасындағы 230 шақырым жол сақталады, ең бастысы Қарағанды мен Балқаш арасындағы (қазір күнде апат болып жатады) жолға да біраз жеңілдік болар еді. Бүгінгі күні Ақтоғай мен Балқаш арасындағы жолдың 100 шақырымы тамаша реттелді. Астананың жолынан кем емес. Сөйтіп, осы 40 шақырым жол жөнделсе, біздегі туризм саласы бұрқ ете түсер еді.

- Сөзіңіздің соңында Ақтоғай ауданының халқына, оқырман қауымға айтар тілегіңізді де орталаға сала кетсеңіз...

- Міне қаран отырсаңыз, кішкентай ауылдың басында қаншама проблема бар. Оған кімді кінәлаймыз? Кімге ренжиміз? «Өткеніңе тас лақтырма, келешек сені зеңбірекпен атады» деген бар ғой. Өткенді жамандауға болмайды, бірақ, көп нәрседен кенжелеп қалғанымыз өтірік емес. Егер жылына он үй салып отырсақ, кейінгі елу жылда бес жүз үй салынар еді

гой. Кезінде соны істемегендер, соның ортасында жүргендер, мүмкін саусағын шайнап жүрген шығар, «мынау неге келе салып үй салғызайыш деп жатыр» деп. Дегенмен де, жалпы халыққа рахмет. Жекелеген атқамінерлер қолына ту ұстап шапқылап жүр. Өздері үлкен адамдар. Жалпы халыққа топырақ пашуга болмайды. Жекелеген адамдар. Оларды көрген жастар қайда барады?

Айтыспау керек, тартыспау керек. «Болар елдің баласы бірін-бірі батыр дейді» дегенді халқымыз текке айтқан жоқ. Ұйымшылдық болса, мен ауыл шаруашылығы маманы ретінде үлкен мүмкіндік көріп отырмын. Келген әкімнің үстінен арыз жазып, қуып жібергеннен ештеңе шықпайды. Оларға жұмыс істеуге мүмкіндік беру қажет. Міне, менің келгеніме бір жылдан асып барады. Әлі ешкімді жөнді танымаймын, жаңа ғана біліп келемін. Жұмысқа енді кірісін жатырмын. Егер мен кетсем, менің орныма тағы біреу келер. Ол танысқанша тағы біраз уақыт өтеді. Бір жылдан соң оны да қуып шықсақ, сонда не боламыз? Мына арызқой ағайлар осыны қоймаса, түбінде ауданға қырсығы тиеді. Сондықтан да, «Бірлік бар жерде – тірлік бар» дегім келеді. Ауызбірліктен айнымайық, ағайын.

- Әңгімеңізге көп рахмет. Қарап отырсам, Ақтоғай ауданы үлкен құрылыс алаңына айналған сияқты. Сондықтан, атқарып жатқан игілікті істеріңізге жеміс тілеймін.

Тамыз, 2014 ж.

«ТІЛ САЯСАТЫ – БАСТЫ БАҒЫТ»

Қазіргі кезде мемлекеттің тілді дамытудың, қайта атаулардың, іс қағаздарын жүргізудің барысы жайлы облыстың тілдерді дамыту жөніндегі басқармасының басшысы Өмірзақ АМАНТАЕВТЫ әңгімеге тартқан едім.

Өмірбаян жолдарынан

Қарағанды облысының бұрынғы Қоңырат (қазіргі Ақтоғай) ауданындағы Сарытерек ауылында дүниеге келген. Орта мектептен соң Алматы педагогикалық шет тілдері институтының неміс тілі факультетіне оқуға түсіп, оны 1973 жылы ойдағыдай бітірген. Сол жылдан бастап неміс тілі пәнінің мұғалімі болып мектептерде бала оқытқан.

Мемлекеттік қызметте 1977 жылдан бастап. Облыстық халыққа білім беру бөлімінің инспекторы, Қарағанды қаласындағы Совет аудандық атқару комитеті халыққа білім беру бөлімінің меңгерушісі, аудандық атқару комитеті

төрағасының орынбасары, Қарағанды қаласы Совет аудандық әкімшілігі басшысының орынбасары қызметтерін атқарды. 1993-96 жылдары Қарағанды облысының Тілдер жөніндегі басқармасының бастығы, Қарағанды облыстық әкімшілігі Тіл жөніндегі комитетінің төрағасы болып сайланды. Одан соң облыстық мұрағаттар мен құжаттамалар бөлімі меңгерушісінің орынбасары, кейіннен облыстық мұрағаттар мен құжаттамалар басқармасының басшысы болды. 2013 жылдың қазан айынан бастап Қарағанды облыстық тілдерді дамыту жөніндегі басқармасының басшысы.

- Өмірзақ Амантайұлы, әңгімемізді тіл басқармасының қазіргі кездегі жұмысындағы негізгі бағыттардан бастасақ деймін.

- Елбасымыз қай уақытта болсын мемлекеттік тіл саясатын жүзеге асыруды ешқашан назардан тыс қалдырмайды. Елбасының алға қойған басты міндеті – мемлекеттік тілді меңгергендердің үлес салмағын 2017 жылға дейін 80 пайызға арттырып, 2025 жылға қарай кемінде 95 пайызға жеткізу. Осы мақсатта мемлекет басшысының Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасында тілдерді дамыту мен қолданудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын» өңірімізде жүзеге асыру біздің басқарманың басты міндеті болып табылады.

Негізгі бағыттарымыз болып тілдерді оқыту, тілдерді дамытуды насихаттау шараларын жүргізу, тіл заңнамаларының орындалуын қадағалау және ономастика мәселелерін бақылау, мемлекеттік қызметшілерді және басқа санаттағы азаматтарды мемлекеттік тілде оқыту, «Үйітұғырлы тіл» мәдени жоба аясында мемлекеттік қызметшілерді ағылшын тіліне оқыту жұмыстарын жүргізу болып табылады.

- Бұрмаланған немесе қате жазылған елді мекен, коше атаулары әлі де болса кездесіп қалады. Соларды қалпына келтіру үшін қандай жұмыстар атқарылуда?

- Облыс көлеміндегі ономастика саласының жай-күйін анықтау мақсатында елді мекендерге, көшелерге, мекемелерге атау беру, қайта атау бойынша ономастикалық ахуалды саралаған кезде сараптама нәтижелері көрсеткендей, елді мекендердің мемлекеттік тілдегі үлесі 78 пайыз болса, оның 14 пайызы егемендігімізге сай келмейтін қисынсыз атаулар екен. Ал, көше атауларының мемлекеттік тілдегі үлесі – 35 пайыз, оның ішінде қисынсыз атаулардың үлесі 28 пайызды құрайды. Осыған қарап-ақ, біздің облыста ономастика саласы бойынша атқару қажет істердің каншалықты ауыр екенін таразылай беруге болады.

Әрине, тәуелсіздік алған еліміздің ұлттық санасын оятуда ономастика саласының алар орны ерекше болғандықтан, бұл мәселе үлкен жауапкершілікпен қарауды қажет етеді. Кешегі Кеңес заманындағы түрлі тарихи кезеңдерге байланысты негізсіз бұрмаланып кеткен елді мекендердің тарихи атауларын қайтару, сондай-ақ, қисынсыз қойылған көшелерді егемендігімізге сай қайта атау мәселесі біртіндеп шешіліп келеді. Бұл бағытта биылғы шілде айында облыс әкімдігі жанындағы ономастикалық комиссияның алғашқы отырысы өтіп, Бұқар жырау ауданына қарасты ауылдардың 22 көшесін қайта атау туралы қорытынды шықты. Сонымен қатар, облыс орталығы мен басқа да облыстық маңызы бар қалаларда республикалық ономастика комиссиясының қарауына ұсыну үшін бірқатар көшелерді қайта атау бойынша қоғамдық тыңдаулар өткізілуде.

- Ономастика жауапкершілікті қажет ететін үлкен сала екенін айтып өттіңіз. Бұл жұмыста қандай кедергілер мен қиыншылықтар бар?

- Сұрағыңыз өте орынды. Тіл саясатын жүргізуде, оның ішінде ономастика саласында жоғары деңгейде жұмыс жүргізуге қиындықтар мен кедергілер көп. Соның бәрін тізбелемей-ақ ең басты екі мәселені айтайын. Оның біріншісі - тіл саласында мамандар жоқтың қасы. Мәселен, аудандар-

да мәдениет пен тіл бөліміне бір-ақ маман қарастырылған. Ол мамандар жұмыстың ауырлығынан жиі ауысып кетеді. Соның салдарынан тәжірибесі аз бір ғана маман мәдениет саласындағы жұмыстарды, тіл саласындағы басқа шараларды айтпағанның өзінде қайта атау жұмыстарын жоғары деңгейде жүргізіп жатыр дегенге сену қиын.

Екіншісі – әлі күнге дейін бізде рушылдық, жершілдік дерт қалмауда. Қайта атау кезінде берілетін есімге келгенде дау-дамай әлі де орын алуда. Бұл біздің жұмысымызға айтарлықтай кедергі жасауда.

Осы орайда, ономастика саласындағы жұмыстардың нәтижелі жүргізу мақсатында басшылыққа алынуы тиіс бағыттар бар. Олар – біріншіден, тарихи географиялық атауларды сақтау және қалпына келтіру сондай-ақ, азаматтардың байырғы халықтық және тарихи қалыптасқан атауларға құрметпен қарауын қалыптастыру үшін әкімшілік-аумақтық бірліктерді жаппай кісі есімдерімен атауға жол бермеу. Екіншіден, мемлекеттік заңды тұлғаларға, мемлекет қатысатын заңды тұлғаларға жаппай жеке адамдардың есімдерін беруге тыйым салу. Үшіншіден, мемлекеттік бірыңғай ономастикалық саясатты жүзеге асыру мақсатында орыс тілді БАҚ ресурстарына арналған ақпараттық-насихат жұмыстарын үздіксіз жүргізу. Төртіншіден, елді мекендердің, олардың құрамдас бөліктерінің және физикалық-географиялық нысандардың идеологиялық тұрғыдан ескірген атауларын қайта атауға басымдық таныту.

- Көрнекі ақпараттардағы қателерді түзету үшін қандай шаралар қолданылуда?

Басқарма жұмысындағы басым бағыттардың бірі көрнекі ақпарат пен жарнамалар жайы. Мемлекеттік тілдің бірден-бір көрініс табатын жері – көрнекі ақпарат екені даусыз. Жарнама мәтіндерінің тілі, сауатты жазылып, талапқа сай болуы үнемі басқарма, сондай-ақ аудандық және қалалық әкімдіктер тарапынан бақылануда.

Біздің басқарманың облыс бойынша жеке кәсіпкерлік

нысандарындағы көрнекі ақпарат пен жарнамаларының заңға сәйкестігін тексеру мақсатындағы 2014 жылға арналған жұмыс жоспары орта және шағын кәсіпкерлік нысандарына мораторий жариялануына байланысты шегерілді.

Сондықтан да, биылғы жылдың алғашқы жартысында көрнекі ақпарат құралдарын ретке келтіру мақсатында 300-ге тарта нысанның көрнекі ақпараттары сараланды, олардан 400-ге жуық заңбұзушылық анықталды.

- Іс қағаздарын қазақша жүргізуде аудармашылардың атқаратын ролі зор. Соған орай, аудармашылармен жұмыс қалай жүргізілуде?

- Мекеменің іс жүргізушілері мен аудармашыларының іс жүргізудегі біліктілігі мен тәжірибесін жетілдіруге ықпал жасау, мемлекеттік тілде дайындалатын іс қағаздарының сапасын арттыру мақсатында «Үздік аудармашы» және «Мемлекеттік тілде іс жүргізудің үздігі» байқаулары, мемлекеттік қызметшілердің арасында «Мемлекеттік тіл – мемлекеттік қызметте» байқауы, мемлекеттік тілдің іс жүргізудегі негізгі тіл ретінде қолданылуын қамтамасыз етуді жетілдіру мақсатында «Мемлекеттік мекемелерде іс жүргізуді жетілдіру және өкімдік құжаттарды ресімдеу мәселелері» атты әдістемелік-семинарлар, өзге ұлт өкілдері басым қалалар мен аудандардың мемлекеттік органдарында іс жүргізу мәселесіне арналған әдістемелік семинарлар, дөңгелек үстелдер және басқа да ішаралар ұйымдастырылып, өткізіліп келе жатыр.

Атап айтсақ, 2006 жылдан бері мемлекеттік мекеме және кәсіпорындардағы аудармашылардың іс жүргізудегі біліктілігін арттыру, жазба және ауызша аударма теориясы мен практикасын игерту мақсатында аудармашылар мен мемлекеттік тілде іс жүргізетін мамандарға арналған оқыту ұйымдастырылып, оған жыл сайын 4 аудармашы-маман, іс жүргізушілер қамтылады. Ілеспе аударма жасау тәжірибесі арнайы «BOSCH» «Конференц-синхронник» аппаратын қолдану арқылы өткізіледі.

Лекциялық сабақтарды жүргізуге ҚР Парламенті Сенатының редакциялық баспа бөлімі менгерушісінің орынбасары, ілеспе аудармашысы К.Әлпейісова арнайы шақырылды. Сондай-ақ, осы салада өздерінің аударма жасау барысында жинақтаған тәжірибелерімен бөлісу үшін Е.Бөкетов атындағы ҚарМУ-дің, «Лингва» Орталық Қазақстан университетінің, Б.Бейсенов атындағы Қарағанды Заң академиясының ғалымдары да қамтылды. Курста оқылған «Ілеспе аударма тәжірибесінен» әдістемелік жинағы шығарылды.

Облыс аумағындағы мемлекеттік және мемлекеттік емес мекеме қызметкерлерін мемлекеттік тілді үйренуіне, мемлекеттік тілде іс жүргізуіне әдістемелік көмек көрсетуге бағытталған салалық сөздіктер және оқыту құралдарымен тегін қамтамасыз ету жұмыстары тұрақты түрде жүргізіліп келеді.

- Әңгімеңізге көп рахмет. Алдағы уақытта да мемлекеттік тілді дамыту саласындағы жұмысты табыспен жүргізе беретіңдеріңізге сенеміз.

2014 ж.

ЕСКЕРТУ: Осы сұхбатты алған кезде облыстық тілдерді дамыту басқармаеында басшы болған Өмірзақ Амантайұлы қазір Мемлекеттік қызметкерлерді даярлау жөніндегі курстың басшысы.

ҰЛТЫ ҮШІН, ҰРПАҒЫ ҮШІН

ЕҢБЕК ЕТКЕН...

Тілеуғалы Әміртайұлы – елін өркендетуде еліне танымал, әріптестеріне үлгілі, қатарластарына сыйлы азаматтың бірі. 56 жылдық еңбек жолының жарты ғасырын білім саласына, ұрпақ тәлім-біліміне арнаған. «Біздің заманымыз – өткен заманның баласы, келер заманның атасы!» деп Ахмет Байтұрсын айтқандай, ұлтының ұлықты болуына айғақты да аталы үлесін қосушы ұлағатты ұстаз.

Өмірден тергені де, бергені де мол зиялы азамат. Тартымды тәжірибесі, қол жеткен нәтижесі бар. Келер ұрпаққа қалдырған ізі де, ауыз толтыра айтарлық сөзі де жетерлік танымал тұлға.

Ол Ақтоғай (бұрынғы Қоңырат) ауданындағы Калинин колхозында 1942 жылы әкесі Ұлы Отан соғысына аттанғаннан бір айдан соң – ақпанның 9 жұлдызында дүниеге келген. Сол колхоздың Кенелі бөлімшесінде 1-3 сыныпты бітіріп, бірден бесінші сыныпты Қарағандыдағы №26 мектепте оқыған. 6-10

сыныптарды Ақтоғай селосындағы М.Горький атындағы орта мектеп жанындағы интернатта жатып бітірген.

Ауыл балаларының басына түскен ауыртпалық жас жеткіншекті айналып өтпеген. 6 - 7 жасынан және оқушылардың тоқсан аралық демалу, жазғы каникулында: қозы бағу, қой жаю, оны қырку және қиын ою; шөп шабу, тиеу және маялау; егін салу, масақ теру және жинау; арба айдау, оған жүк тиеу және жеткізу, түсіру, сияқты жұмыстарды атқарған. Солай болса да ол, өзін еңбекке ерте баулып, адамгершіліктің алғашқы жолына салған аулына дән риза. Кең пейілі – Сарыарқаның дарқан даласынан дарыған, қиял қанаты – Бектауатаның ұшар басында қалықтаған қырандардың қанат қағысымен қалыптасқан, ой-санасы ананың ақ сүтімен сіңіп, абыз ақсақалдардың ақылымен толысқан.

Токаревка селосындағы АШМУ-ді (Ауыл шаруашылығын механикаландыру училищесі) бітірген соң туған жерінде үш жыл тракторист - комбайнер болған. 1959 жылғы жазда Кенеліге алғаш рет «Беларусь» тракторы және оның барлық жабдығын (шөп шабатын шалғы, жинайтын тырма, шөп көпенелеуші, тіркеме) апарып, ағасы Рымғалы екеуі он бір қыстақтың шөбін шауып, жинап, көпенелеген. Арасында ауданға, Балқашқа барып бөлімшеге жүк әкеліп, қойшыларды жайлауға көшіріп, агрегатты басқарып, қойларды қырыққызып, ауданға жүн тасып та үлгеріп жүрген. Қыста да жазда ақаусыз атқарған жұмыстарына өзі де, басшы да (Зейнетолла Смағұлұлы), халық та риза болыпты. Ауылдастарын ауыр қол жұмысынан босатып, олардың абырой-алғысына бөленген еңбекқор жас.

1961 жылы Алматыдағы Абай атындағы ҚазПИ-дің физика жалпы техникалық факультетіне түскен оны екінші курстан әскери міндетін өтеуге шақырып, Қыыр-Шығыс әскери округіндегі ӘШҚ (ПВО) дивизионында үш жыл әскери міндетін атқарған. 1965 жылы ҚазПИ-дің сырттай оқитын факультетіне ауысып, Ақтоғай ауданының Қоңырат совхозындағы №6, 1966 жылы №5 мектептерде математика пәнінің мұғалімі болып, келесі оқу жылына

қарсы Қарағанды қаласына келеді. Қаладағы Киров аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі В.Климашевскийдің жолдауымен жаңадан ашылған №3 спорттық бағыттағы мектеп-интернатқа барған. Жас болса да біраз марапаттарға ие болған, қолы өнерлі, тұла бойынан еңбекқорлығы танылып тұрған жасты 8-10 орыс сыныптарының математика пәнінің мұғалімдігіне бірден қабылдаған.

Қазақ жерінде ашылғаноқу орнында қазақ тіліндегі сыныптардың жоқтығы намысына тиген жас, сол кездегі облыстық оқу бөлімінің меңгерушісі Сіләмия Саттаровтың қабылдауында болып, мектеп-интернат директоры А.Фирунның қазақ сыныптарын ашуға қарсы еместігін білдірген. Жаңадан қабылданған мұғалімдер жедел түрде үгіт-насихат жұмысын жүргізуге аудан-аудандарға іссапарға жіберілген. Осындай талпыныс-тартыстан соң бес қазақ тілді 8-10 сыныптар ашылған. Сол кездегі жүрегі ауылым деп соғып, көңілі қазағым деп қайнаған, елінің келешегін ойлаған білім басшылары мен жігерлі мұғалімдердің қимылы, кейінгі уақыттарда сол оқу орнындағы қарақоздер арасынан шыққан талантты тарландардың спорттық жарыстарда чемпион атанып, жұлдыздай жарқырауына бастау болған, нағыз патриоттар.

Тілеуғалы Әміртайұлының патриоттық сезімінің жоғарылығы, оның 1985 -1992 жылдары облыстық және қалалық білім бөлімдеріндегі қызметтері һәм бастауын партия ұйымының хатшылығы кезінде, әсіресе, 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасына байланысты, одан кейін қазақ тілді бала бақшалар мен мектептер ашу барысындағы ұсыныс-талпыныстарынан танылған болатын. Мінберлерден сөйлеп, мақалалар жазып, кейбіреулерге жеккөрінішті болса да, біраз мақсатты істерге бастау болды. Оның ең түйіндісі – Қарағанды қаласынан қазақ тілінде оқытатын №76 орта мектепті ашып, директорлық қызметі кезінде оны Өлихан Бөкейхан есімімен атап, 1725 балаға дейін оқитын, облыстық этно-педагогикалық тірек мектебі аталып, үлкен шаңыраққа айналдыруы еді.

Бастаған жұмысын жарқырата білер, істеген ісін іскерлікпен танытар ыждаһатты да еңбекқор жастың іс-тәжірибесі об-

лыс көлемінде ерте танылып, 1970 жылы Қарағанды облыстық мұғалімдер білімін жетілдіру институтына математика кабинетіне менгерушілікке шақырылған. Жаңалыққа жаны құштар әдіскерге айналған алғашқы жылдардың өзінде-ақ Қазақ КСР Оқу министрлігі мектептер басқармасының басшысы С.Егізбаев, Ы.Алтынсарин атындағы ғылыми-зерттеу институтының докторы Б.Баймұханов, Қазақ КСР Ғылым академиясының академигі О.Жәутіковпен және КСРО білім саласындағы көптеген атақты математик-ғалымдар, оқулық авторларымен, әсіресе жаңашыл-педагог В.Ф.Шаталовпен, П.Эрдниевпен тікелей қарым-қатынас жасаған. Солардың тәжірибелерін облыс математиктерінің, тіпті, басқа пән мұғалімдерінің арасында тарату барысында курстар, кездесулер, ғылыми-практикалық конференциялар ұйымдастырған. Осындай тынымсыз еңбектің нәтижесі болар 1979 жылы КСРО Оқу министрлігінің 9-11 сынып оқушыларының математикалық білімінен алынған бақылау жұмыстары бойынша Қарағанды облысы сапа жағынан ең жоғары көрсеткішке ие болды. Бұл баға Мәскеу қаласында КСРО оқу министрлігінің алқасында жарияланған болатын. «Бұл – математика кабинетінің жанынан ашылған, аудандық, 39 атақты математик пен әдіскерден құрылған қалалық Кеңестің біріккен, ынтымақты еңбектерінің нәтижесі болатын», – деген әмбебап әдіскерді ризшылықпен еске алған өткен күндердегі елеулі істерінің бірі.

«Шәкіртке ұстаз болу – ірілік, ұстазға ұстаз болу – ұлылық» дегендей ұлағатты ұстаздың әрбір еңбек жылы, әр қилы еңбек жолы ауыз толтыра айтар, тіптен жинақ қыла жазар ғаламат та ғанибетті іске толы. 1974-1983 жылдары облыстық телерадио комитетіндегі «Ұстаздар экраны» хабарының авторы, 1975-1985 жылдардағы облыс мұғалімдерін аттестаттау комиссиясының мүшесі, т.с.с. ұлан-ғайыр қоғамдық жұмыстарды атқаруда да көпке көрсеткен көмегі аз болмапты.

Тағы бір ерекше бір елеулі ісі – 1985 жылы КСРО Министрлер Кеңесінің шешімімен Мәскеу қаласында ұйымдастырылған «Мектеп оқушыларын компьютерлік сауаттылыққа дайындау» барысындағы екі апталық курста оқып, «Вы первые ласточки,

которые развивает компьютерные грамотности в стране...» деп құттықтап, жолдау айтқан КСРО орталық комитетінің хатшысы М.Горбачевтің қолынан куәлік алған Қарағанды облысынан алғаш барған бірден-бір әдіскер. Келісімен облыстық партия комитетінің хатшысы Қ.Аманбаевтың ақылымен «Индустриальная Караганда» газетіне «В класс «приходят» компьютеры» және «Орталық Қазақстан», «Қазақстан мұғалімі» газеттеріне жазған мақалалары 400-дей мұғалімді курсқа жинап, дайындап, сол оқу жылының өзінде-ақ көптеген мектептердің жоғары сыныптарында «Информатика және есептеу негіздері» пәнін оқытуды бастуға, «Агат» компьютерімен мектептерді камтамасыз етуге тамаша әсерін тигізді.

Республикалық, облыстық баспадан 200-ге тарта шығармашылық еңбектері шыққан: олардың 80-ге жуығы облыс мұғалімдерінің іс-тәжірибесіне арналған болса, 40-тан астамы әдістемелік оқу құралдары: «4-5 (6-8) сыныптар математикасындағы қиын есептерді шығару» (1979ж.,1981ж.), «Өндірістік-экономикалық 400 есеп», «Мектепшілік ақпараттандыру және оның басқару жүйесіндегі рөлі», «Физика есептерін шығару үлгілері» (4 том: 2007-2008 жж., 2013 ж.), т.б. таратылды. «Ақтоғайлықтар», «Өмірде өткен белестер, бүгінгі күні елестер», «Құдіретті тұлғалар», «Сағыныш» атты әдеби кітаптардың авторы.

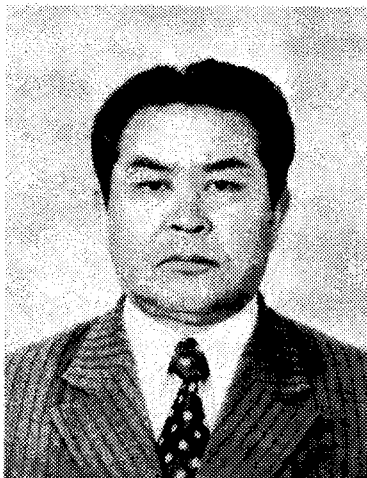
Қазақстан Журналистер одағының және Халықаралық Жазушылар одағының мүшесі. Россия, Қазақстан, Украина, Беларусь мемлекеті шығарған «Ардақты адамдар» атты халықаралық энциклопедияға аты-жөні, еңбек жолы енген ақылгөй азамат еңбегіне сай бағаланған. «Қазақ КСР халық ағарту ісінің озық қызметкері», Ы.Алтынсарин, «ҚазССР турисі», «СССР турисі» төс белгілерінің, «Еңбек ардагері», «Абылай ханға 300 жыл», «Ұлт мақтанышы» медальдарының иегері.

Бүгінде үлгілі отбасының парасатты отағасы, зайыбы – Қалимаш екеуі үш бала тәрбиелеп, ұлын ұяға, қызын қияға қондырып, алты немересін тәрбиелеп өсіруде.

2014 ж.

«АУДАН ӨМІРІНІҢ ШЕЖІРЕСІ»

Бұрын партия және кеңес органдарында қызмет атқарған, Ақтоғай ауданының Құрметті азаматы, Ақтоғай аудандық «Арқа еңбеккері» (қазір «Тоқырауын тынысы») газетінің бұрынғы редакторы Қасжан АҚЕДІЛОВ ағамыз бұл күнде құрметті демалыста. Қарқаралы ауданының Коктас аулында тұрып жатыр. Жуырда Қаскеңе арнайы жолығып, откен күндерден суыртпақтап сыр тарттық.

- Қаске, сіз бұрынғы партия және кеңес органдарының қызметкерісіз, журналистика саласына, оның ішінде Ақтоғай аудандық «Арқа еңбеккері» газетіне келуіңіз жайлы әңгіме қозғап кетсеңіз.

- Иә, негізі мұғаліммін. Кезінде партия жұмыстарына мұғалімдерді жіберуші еді ғой. Соның бірі болып мен де аудандық партия комитетінде әр түрлі қызметтер атқардым. Сол кездерде аудандық және облыстық газеттерде аудандағы

партия тұрмысы жайлы үзбей мақала жазатынбыз. Ол да қызметіміздің, идеологияның сол кездегі жұмысының бір саласы болатын. Содан, 1968 жылы аудандық партия комитетіндегі саяси-ағарту кабинетінің меңгерушісі болатынмын, «аудандық газетке жауапты хатшы болып барасын» деді бірінші хатшымыз. Келдім. Өйткені, ол кезде партия айтты – заң. Оны ешкім талқылап жатпайды.

Аудандық газетте ол кезде Қасым Орынбетов редактор болатын. 1973 жылы Жезқазған облысы ашылғанда ол облыстық газетке ауысып кетті де, орнына мен редактор болып тағайындалдым.

- Сол кездегі газеттің шығу сапасы, мазмұны туралы не айтар едіңіз?

- «Арқа еңбеккері» бұрыннан да жақсы атымен көрінген, сапалы шығатын газеттердің бірі болатын. Тек кейінде ұжым арасында жік туындап, содан бұрынғы редактор ауыстырылып, оның орнына Қасым Орынбетов келген еді. Мені сол кезде жауапты хатшы етіп жіберген болатын. Біз келгеннен бастап ұжымдағы ахуал түзеле бастады. Ол кезде Смағұл Ыбыраев редактордың орынбасары, Төлеухан Бишаев, Рымбек Мәмбетов, Шыныбек Смағұлов әдеби қызметкерлер. Мен келген соң көп ұзамай Балтабек Әбеуов те облыстық газетке ауысып кетті.

Шамалы уақыттан соң газетіміз бүкіл облыста алдыңғы қатарға шықты. Сол кезде аға газет «Социалистік Қазақстанның» бас мақаласында басылды. Екінші бірі бұл газетке шыға бермейтін, оның ішінде бас мақалаға іліге бермейтін. Бұл біз үшін зор ғанибет еді. Одан соң «Қазақстан коммуністі» журналында да мадақталды.

Біздің «Бағлан» деген арнаулы бетіміз болды. Ауданымызда қой саны 375 мыңға дейін жеткен еді. «Бағланды» аудандағы қой шаруашылығы жайлы үзбей жарнұлап тұрдық. Егер атап айтамын болсақ, «Дала академигі» атанған Зікірия Көпбаев, «Жа-

лын» комсомол-жастар бригадасының жетекшісі Қабдыраш Тұяқбаев, Мемлекеттік сыйлықтың иегері, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің депутаты болған, Халық шаруашылығы жетістіктері көрмесіне барған Сейдіғали Сейілханов туралы көп жазылды. Ауданымызда 48 комсомол-жастар бригадасы болды. Соларға арнап ай сайын айқарма бет беріп отырдық. Барлық шаруашылықтармен байланыс жасадық.

- Сол кездегі газеттің ішкі жұмыстары жайлы не айтар едіңіз? Журналистердің қалам қайраты қандай болды?

- Бізде апта сайын «летучка» міндетті түрде откізіліп отырды. Ол кезде газет аптасына үш рет шығатын. Солардағы жарияланған мақалаларды талқылаймыз. Сонымен қоса кім қайда барады және қандай мақала жазады деген сияқты мәселелер сөз болады. Алдағы күнге жоспар жасап, ол жоспар бойынша жұмыс атқарамыз.

Бізде жақсы жазатын, сөздің майын тамызатын қаламгерлер көп болды. Солардың ішіндегі ең жасы үлкені Смағұл Ыбыраев еді. Ол кісі көп жыл редактор, редактордың орынбасары болды. Өзі онша көп жаза қоймайтын, бірақ журналистер жазған, дайындаған материалдарды қараған кезде бұрынғыдан да құлпыртып, жандандырып жіберетін.

Балтабек Әбеуов материалды өте сапалы даярлайтын. Махмұд Жарылғап та жақсы жазды. Рымбек Мәмбетов өте көп жазатын. Еңбекқор болды. Жазудан жалықпайтын. Жұмысты жылдам істейтін. Үмітай Жармағамбетов әдеби материалдарды қорығатын. Ол жұмысты асықпай істейтін, асықпай жазатын еді. Надя Ақбаева әдеби қызметкер болып келген еді, еңбекшілдігінің арқасында редакторлыққа дейін көтерілді. Журналистиканы бітіріп келген Төкен Оразбеков марқұм нағыз ақмылтық қаламгер еді. Кейіннен ол Ұлытауға, одан соң Приозерск ауданына қоныс аударды. Марқұм Бағдат Омашев та көп жыл істеді. Ол редактордың орынбасары болып жүрген кезінде аудандық партия комитетіне ауысып кетті. Облыстық

«Орталық Қазақстан» газетінің Балқаш қаласы мен Ақтоғай ауданы бойынша меншікті тілшісі Оралбек Жүнісовтің де, қазір Алматыдағы «Қазақстан» газетінің редакторы Серғазы Мұхтарбековтің де қаламы біздің газетте шындалды. Амантай Есмағамбетов көп жыл жауапты хатшы болды. Ол да өзінің ісін жақсы білетін. Газеттің макеті жақсы болып шығуы үшін көп ізденетін. Фототілшіміз Мәделхан Кәдірбеков еді. Ол ауыл-ауылды аралап, фотосурет әкелетін. Мәделхан тек сурет түсіріп қана қойған жоқ, оның газетке басылуы үшін клише жасаумен де айналысты. Онсыз газетке сурет шықпайтынын өздерің жақсы білесіңдер.

Міне, осындай тамаша журналист қаламгерлердің арқасында газетіміз оқырмандардың әрдайым көңілінен шығатын.

- Иә, газет редакциясының ұжымы тек журналистерден ғана тұрмайтыны белгілі зой...

- Қояйын деп отырған сұрағыңды түсінші отырмын. Оны өзім де айтайын деп келе жатырмын. Газет сауатты, қатесіз шығуы үшін корректорлардың еңбегі зор. Бізде Мина Кәдірбаева мен Күләш Қожабаева корректор болды. Олардың екеуі де сауатты еді, қате жібермейтін. Айша Оспанова бухгалтерлік қызмет атқарды, әрі машинка басатын.

Енді баспахана жайлы айтайын.

- Айтыңыз.

- Біздің баспахана көптеген аудандардың баспаханасымен салыстырғанда қуатты болды. Бірақ жұмыс қиын еді. Әрбір әріп қолмен теріліп, бет қолмен жасалатын. Кейбір кездері түнімен жүретін, үйге таңға қарай қайтатын уақыттарымыз болған. Сол кезде өздерінің жұмыстарына өте мұқият қарайтын Әния Нұргелдина, Бақыт Бәкірова, Қарлыға Жұмабаева әріп терушілер мен бет жасаушылар еді. Линотип деген кейіннен келді. Онымен әріп теретін Аманкүл Кәдірбекова мен Мағираш Мағрұпова. Газет басу жұмысы да күрделі процестің бірі. Әуелі Қалқаман Оңғарқұлов, одан соң Өміртай Спәмбетов га-

зет басушы болын істеді. Баспахана меңгерушісі Құрманбай Тілеуберлин еді.

Бір айта кететін мәселе – мен редактор болып келген кезде баспахана редакциядан бөлінген, қаржысы әбден таусылған, газеттің өзін зорға шығарып жатыр екен. Тіпті, бірнеше саны шықпай да қалыпты. Баспахана қызметкерлері көп айдан бері жалықы алмаған. Дереу шара қолдану керек болды.

Аудандық партия комитетімен кеңесе отырып, баспахананы жөнге келтіру керек деп шештік. Ол үшін оның жұмысын жандандыру қажет. Барлық шаруашылықтармен, аудан басындағы мекемелермен байланыс жасадық. Барлық совхоздағы комсомол-жастар бригадасы туралы жеке-жеке плакаттар шығаруды ұйғардық. Ол үшін баспаханаға тиісті ақша аударып отырады. Мекемелер бұрын қажетті бланкілерге облыстық баспаханаларға тапсырыс берсе, енді өзімізде жасалатын болды. Жеке адамдардан да тапсырыс қабылданып, шақыру билеттері, мақтау грамоталары сияқты қолдан келетін нәрселердің бәрін жасауға көшті. Жұмыс көбейді, оның есесіне ақша түсіп, шамалы уақыт ішінде баспахананың жағдайы жақсарды.

- Жалпы алғанда, сол кезде газеттің материалдық-техникалық жарақтануы қандай еді?

- Жаман болған жоқ, әрине, сол кездің өлшемімен. Аудандық партия комитеті мен аудандық Кеңес атқару комитеті газеттің жұмысына қатты көңіл бөлді. Газеттегі әрбір сын материалға назар аударып, сол мәселе аудандық партия комитетінің бюросында қаралған шақтар болды. Соған орай, материалдық-техникалық жағынан қамтамасыз етуге де назар аударылды. Қолдан келгенше бюджеттен қаражат бөлін, көмектесіп отырды. Әсіресе, Пайыз Мейірманов аудандық атқару комитетінің төрағасы болып тұрған кезінде көп көмек жасады. Машина берді. Бұрын пеш жағылатын редакция үйін орталық жылыту жүйесіне қостырды. Бұл үлкен көмек еді.

- Енді газеттің қазіргі бет-бағдары жайлы, онда еңбек етіп жатқан жастар туралы не айтар едіңіз?

- Ақтоғай аудандық «Тоқырауын тынысы» газеті өз бет-бағдары, жетпіс жылдық тарихы бар белді басылымдардың бірі. Онда кезінде облысқа белгілі болған Мұқатай Жылқайдаров, Жұмабай Есекеев, облыстық «Орталық Қазақстан» газетінің редакторы болған, жазушы Рымқұл Сүлейменов, ақын Абзал Бөкенов сияқты қаламгерлер еңбек етсе, одан сәл бұрынырақ Оспанбай Орынтаев өзінің қаламгерлік қарымын шыңдаған.

Кейіннен де көптеген журналистер еңбек еткендігін айттып өттім. Сол сияқты белгілі ақындар Жеңіс Қашқынов пен Дәуітәлі Стамбеков, Серік Ақсұнқарұлы алғашқы тырнақалды туындыларын осы газетте бастырған. Өзіңнің де балауса өлеңдерің осы газетте жарық көрді ғой.

Қазір онда қызмет істеп жатқан жастардың болашағы алдарында. Қазбек Ештанаев басқарып отырған басылымның мақсаты айқын, бет-бағдары түзу. Президентіміздің алға қойған тапсырмалардың ауданда қалай жүзеге асырылып, қандай жұмыстар атқарылып жатқандығын жарқыратып жазып жатыр. Қолыма түскен сандарын әрін қалдырмай оқып шығамын десем, артық емес. Мен қазір басқа ауданда тұрамын ғой. Сондықтан, үзбей алып тұру мүмкіндігі жоқтығы ғана өкінішті. Негізінен әлі күнге дейін хабарласып тұрамын.

Онда қазір жастар еңбек етіп жатыр. Оларға тек жақсылық, шығармашылық табыс тілеймін.

- Тағы бір сұрақ қойғым келіп отыр. Ол – газеттің шыққан мерзімі жайлы. Осыдан жетпіс жыл бұрын шыққан газеттің алғашқы сандарының жоғалып кеткендігі белгілі. Сондықтан, ол күнді қалай белгіледіңдер?

- Бұл өте орынды сұрақ. Бұл мәселені мен осы газетте редактор болып жүргенімде көтерген болатынмын. Газеттің алғашқы саны туралы сұрау салып, Мәскеудегі Бүкілодақтық кітап палатасына да жаздық. Олардан тек газеттің 1938 жылы шыққандығы туралы анықтама келгенімен, нақты күнін көрсете алмады. Соған орай ауданда алғашқы номерді шығарған адам-

дарды іздестірдік. Бірнеше адамды тапқанымызбен, олардың ішінде көзі қарақтысы Бекежан Смағұлов деген ақсақал екен. Бекең газеттің жауапты хатшысы болыпты. Ол кісі де дәл қай күні екендігін айта алмады. Газеттің тамыз айының орта шенінде қиындықпен шыққанын ғана есіне алды. Содан келісе отырып, тамыз айының 15-ін белгілеп, 1988 жылы газеттің 50 жылдығын атап өттік. Биыл енді 70 жыл толып отыр.

- Қаске, айтқан әңгімеңізге көп рахмет. Деніңізге саулық тілейміз.

2008 ж.

ЕСКЕРТУ: Сұхбат Ақтоғай аудандық «Тоқырауын тынысы» газетінің 70 жылдығына орай алынған еді. Қасжан Ақеділов ағамыз келесі, 2009 жылы бақилық болды.

ШАЛҚЫҒАН ШАРУА ҚОЖАЛЫҒЫ

Ауылдың тұрған жері малға жайлы, айнала бұлақ. Мына Дәмбұлан өзені жаз бойы бір тартылмайды, жылжып ағады да жатады. Оның өзі малдың шөлдегенде шөлін бауына, бір мезгіл өзен табанына түсіп, үйездеуіне өте қолайлы.

Үй сыртындағы биіктеу шоқының басына шығып, жан жағына көз салған Совет ағамыз маңайды шола қарап тұр. Қос жанары біресе ауыл маңын шарлап отсе, біресе сонау қиянға көз тігеді.

Баяғының байлары да осылай биік шоқидан өзінің жері мен еліне масаттана қарап тұрады екен.

Жекешелену басталғанда алғашқылардың бірі болып бөлінді. Сол кезде шаруашылықтан 300 жылқыны, осы Құлмаған қыстағын жекешелендіріп алған еді. Қарамағында 5,5 мың гектар жер бар. Баласы Қизатолланы осы шаруашылыққа жетекші етін тағайындады. Өзі және бұдан кіші балалары Бүркітбай мен Жарқын, барлығы тоғыз адам қожалыққа мүше болды. Ал оған қандай атау лайық деген кезде ойланбай-ақ «Әділ» деп атауды ұйғарды. Бұл сонау жылдары, өзінің екі жасында соғысқа кетіп, содан оралмаған әкесінің есімі. Қазір өзі және барлық он баласы Әділов болып жазылады.

«Япыр-ау, – деп еске алады Сәкең кейде. – Кейін «Қызыларай» колхозының орталығы болған бұрынғы «Жұмыскер» алғаш колхоз болып құрылған кезде 25 қой мен екі сиыр ғана болыпты. Жылқы мүлде жоқ екен».

Қазір бір ғана «Әділ» шаруа қожалығының өзінде жылқыны былай қойғанда 40 шақты сиыр, 150 қой бар. Техника да

жеткілікті. Ауыл сыртында бір «ДТ» тракторы, бір комбайн, екі жүк машинасы тұрса, үй жанында екі «УАЗ», бір «Жиғули» машинасы, басқа да көптеген егін себетін, жер тырмалайтын механизмдер тұр. Бес бірдей «Беларусь» тракторы шөп шауып, оны тырмалау, жинап, үю жұмыстарында жүр.

Биыл 70 гектар жерге егін салған. Шеғірткеге қарсы дәрі себілген. Әттең жер құнарсыз ғой. Шықса, 5-6 центнерден ғана өнім алады.

Жазда ауылдың төменгі жағындағы жеті шақырымдай жердегі Әбдіқаш бұлағының басына барып отырады. Сол жерде екі бөлмелі уақытша тұрақ жасап қойған. Оған қоса трактормен сүйреп жүретін бір вагон бар. Жұмыскерлердің бәрі сонда жатады. Бұлардың көбісі орталыққа барып келін істейді. Әйтеуір, қымыз тегін. Оларға жылына 80 мың теңге көлемінде жалақы төлейді екен. Жаз бойы ұн, қант шайымені қамтамаеыз етеді, қысқа қарай бір соғым береді.

Жыл сайын 150 тоннаға дейін шөп дайындалады. Ол қолдағы ұсақ малға, сиыр мен қойға және олардың туатын төліне, мінетін атқа жетеді. Жылқы боса болмаса да тебінде. Бұл маңның шөбі шүйгін, суы бал. Жағалай тал мен шілік. Осылардың барлығы мал өсіруге аса қолайлы.

Иә, бұл шаруа қожалығының жақсы жолға қойылған жағы деп айтуға болатын мәселелер. Енді оның шешілмеген жақтары да көп.

Осы шаруа қожалығының орналасқан жері шамамен Қарағандыдан 320 шақырым, Балқаштан да сонша жер. Облыс орталығынан осыншама алыстығы көптеген жұмысқа қолбайлау болуда. Мәселен, күн сайын кем дегенде он шақты бие сауылады. Оның қымызы күнделікті сусынға ғана жұмсалады. Базарға шығарып сатуға мүмкіндік жоқ. Қарағандының маңына әкеліп саууға болушы еді, бірақ оған биелер жерсінбейді. Қашып кетіп, қымыз сатамыз деп жүріп биеден айырылып қаламыз ба деп қорқады.

Екінші бір қиындық – қасқыр қатты. Соңғы екі жыл ішінде 200-ге жуық ірілі-уақты жылқыны жеп қойды. Қанша баққанмен

болмайды. Көзіңді бақырайтып тұрып жеп кетеді. Қасқыр деген аса айлалы жыртқыш. Әйтеуір қазір мал ұрлығынан аман.

Тағы бір қиындық – жүн мен тері өткізу. Жазда әртүрлі 150 тері өткізіпті. Көбісі ірі қаранікі. Соның шығарғаны бес-ақ мың теңге. Ал жүн деген үйіліп жатыр. Оны ешкім алмайды.

– Шіркін-ай, – дейді Совет Әбіловпен әңгімелессеніз, – Аудан орталығынан баяғыдағыдай жүн, тері қабылдайтын пункт ашса ғой. Әйтпесе, бір пысықтар келеді де, қойдың терісін 50 теңгеден, ірі малдың терісін 100-150 теңгеден алып кетеді. Босқа шіріп жатқанша деп бере саламыз. Жүн мен тері ұқсататын нех ашатын уақыт жеткен сияқты. Тіпті кез келген селолық округтің орталығынан ашуға болады. Соны қолға алып отырған адам жоқ.

Шын мәнінде шаруа қожалықтарының қиындығы бастан асады. Осы «Әділ» шаруа қожалығының бар кірісі күздің соңын ала биыл туған құлынды (жабағыны) соғымға сатудан түседі екен. Осы кезде олар 40-50 жабағыны орта есеппен 25 мың теңгеден сатады. Одан түскен ақшаны оны-мұны тұрмыстық керек-жарақ пен киім-кешекке ұстайды. Қалғаны түгел жанар-жағармай мен техниканың қосалқы белшектерін алуға кетеді. Олардың бағасы удай қымбат екені бүкіл жұртқа белгілі.

Егіннен түскен астықтың біраз бөлегі тұқымға сақталады да, қалғаны үн тартуға жіберіліп, ішіп-жемге ұсталады. Сиырдың сүтінің бетінің қаймағы алынып, май шайқалады. Аздаған құрты мен ірімшігі бар.

Айтпақшы, жер туралы да Сәкең көп толғанады екен:

– Осылардың жерді сатамыз дел жүргені не соз? Жерді 49 жыл жалға беруге қосыламын.

Бос жерлер көп. Керек адам соны сатпай-ақ алса да жетеді ғой. Басқасын айтпай-ақ қояйын. Егер біреу мына жолдың бойындағы жерді сатып алды дейік. Ол сонда қарап отыра ма? Оның жерінен әрлі-берлі өткеніміз үшін бізден ақша алмай ма? Тіпті болмаса «менің жерімді баспаңдар» деп өтетін жолды

жауып тастауы мүмкін ғой. Бір сөзбен айтқанда жерді сатуға қарсымын, – дейді Сәкең.

Осындай шаруа қожалығы түсіміміз аз екен деп қарап отырған жоқ. Қолдан келгенше демеушілік жасап келеді. Ауылда өтетін Жаңа жыл, Жеңіс күні, Наурыз сияқты мерекелердің мазмұнды өтуі үшін әрқашан қол ұшын беріп, материалдық көмек көрсетеді.

Қазір ол кісіні бүкіл Қызыларай ауылы құрмет тұтып, имандылық еңбегін ауыздарынан тастамайды. Өйткені, осы «Әділ» шаруа қожалығы ауылда жаңа мешіт салдырып, оған «Мән қожа, Шой әулие мешіті» деп ат берді. Мұндағы Мән қожа Сәкеңнің арғы аталары екен. Ол кісіні осында Шой әулие деген адам XVIII ғасырда моллалыққа алып келіпті. Сондықтан да, аруағы риза болсын деп әдейі сол кісілердің есімімен атаған. Қазір бұл мешітке ауыл тұрғындары имам Сапа Ақаев пен найб-имам Сәду Бқыласбеков ие болып, көпшілікті имандылыққа үйіруде.

...Төбе басынан шола қарап тұрған Сәкеңнің көзі өзен бойында отырған тағы бір үйге түсті. Ол мына шекаралас Қарқаралы ауданына қарасты Сарыобалы ауылының Сағат деген жігітінің үйі. Ол да мал бағып отырған фермер.

– Өй, заман-ай! – деді Сәкең ойлана қарап тұрып.

Олай деуінің де жөні бар. Сонау алпысыңшы жылдары өзі Қарқаралы зооветтехникумын бітіріп келгенде осы өзеннің бойында жиырма шақты малшы үйі қаздай тізіліп, мал бағып отыратын.

Сәкең ауылға қарай аяңдап келеді. Еңселі денесін тік ұстайды. Оның жүзі жарқын, ел алдында беті ашық. Міне, фермер болсаң – осындай бол.

Шілде, 2002 ж.

ЕСКЕРТУ: Сәкең қазір Қарағанды қаласында тұрады. Шаруа қожалығын балаларына тапсырған.

ПИМА БАСҚАН ҚАСЫМ

Біздің қазақ халқы ат қоюға шебер-ақ. Адамның атқарған ісіне немесе бір қылығына, әйтпесе мінезіне қарай лайықты, азан шақырып қойған атынан бөлек тағы бір есім таға қояды.

Біздің бала кезімізде аудан орталығы Ақтоғай селосында шағын ғана асхана жұмыс істеді. Сол асханадан келген-кеткен адам, жолаушылар тамақтанып жататын.

Біз – балалар осы асханадан барып кампот ішкенді қызық көретін едік. Сол уақытта басынан ақ қалпағы түспейтін Қасым ағаны көретінбіз. Ер адамның тамақ пісіріп, кампот құйып беріп жатқаны ауылда өскен біз үшін әуелде ерсілеу көрінетін. Бара-бара оған да көзіміз үйреніп кетті. Кейіннен үлкен ресторанның салынуына байланысты бұл асхана жабылды да, Қасым аға аудандағы М.Горький атындағы орта мектеп жанындағы интернатқа аспаз болып кетті. Сол кездерде ауданда көпшілік ел Қаскенді «Повар Қасым» немесе «Пимақат Қасым» деп атаушы еді. Біз бала болғандықтан, алғашқы атаудың аспаз болған соң солай аталғанын білгенімізбен, келесі атының мәніне онша маңыз бермеген екенбіз.

Қасым ағамыз бұрынғы Қу ауданының 14-ші ауылында (қазір Қарқаралы ауданының құрамында) 1914 жылы дүниеге келінті. Әкесі Ақтанның аздап ескіше сауаты бар, діндар адам болынты. Бірақ, Қасым ата-анасынан жастай айырылып, үлкен ағасы Мағаз Ақтановтың қолында тәрбиеленеді. Мағаз болса сол кездегі екпінді құрылыс болып еаналған Балқаш қаласына жіберіліп, сонда жұмысқа араласады. Ол кісі ағаштан түйін

түйетін шеберлердің бірі болыпты. Ал оның қолындағы 16 жастағы Қасымды қаладағы ФЗО-ға қабылдайды да, оны бітірген соң Балқаш қаласындағы киіз басатын, байнақ басатын цехта жұмыс істеп жүреді.

Осы уақытта неміс-фашист басқыншылары елімізге баса-көктеп кірін, Ұлы Отан соғысы басталып кетеді де, ер азаматтар қан майданға аттанады, тылда қалған барлық шаруашылық саласындағылар жеңісті жақындату үшін аянбай еңбек етеді. Ауылдағылардың басты мақсаты – майдан шебіндегі жауынгерлерді азық-түлікпен, киім-кешекпен қамтамасыз ету еді. Сол шақта бес жастағы баладан белі бүкірейген қарияға дейін еңбек етті десек артық айтқандық емес.

Колхоздары тамақ өнімдерін, Тоқырауын бойындағы шаруашылықтар өзінің ақ бидайын үздіксіз жөнелтіп жатқан Ақтоғай ауданының орталығында пима басатын цех ашылады. Өйткені, жауынгерлерге қыс кезінде жылы аяқ киімдер керек еді. Бірақ, оны алып кететін мамандар тапшы болатын. Соған орай мамандықты әлі толық меңгеріп үлгермей жатқанына қарамастан, соғыстан «броньмен» алып қалып, Қасымды Ақтоғайда ашылған пима басу цехына бастық әрі шебері етіп жібереді. Өйткені, бұл кезде Ақтоғай ауданында тұңғыш рет ашылып отырған киіз, пима басатын цехқа мамандар ауадай қажет еді.

Ақтоғай ауданында көп жыл коммуналдық шаруашылық мекемесінде бастық болған, қазақшаға судай Эдуард Генних марқұмның:

– Бізді соғыс жылдарында сенімсіз адамдар ретінде алыстағы Ақтоғай ауданына жер аударған еді. Ауыл халқы бізді жақсы қарсы алды. Баспана берді, қолда бар азықтарынан бөлісті. Мен ол кезде еңбекке енді ғана жараған жасөспіріммін. Жаңа ашылған пимацех цехында жұмыс істегендердің көпшілігі неміс ұлтының өкілдері болатын. Цех меңгерушісі Қасым ағай өте талапшыл адам еді. Пима басудың технологиясын ол кісіден басқа еңкім білмейді. Соғыс болса жүрін жатыр.

Жұмысты таңғы сағат алтыдан бастап, түнгі онның кезінде аяқтаймыз. Ол кезде электр жарығы да жоқ қой. Жұмысты керосин шамның жарығымен істейміз. Қаскен бастық болса да, жұмысшылармен бірге өзі де пима басатын. Өте еңбекқор жан еді, – деп айтып отырғанын сан рет естідік.

Жүнді жуу, кептіру, оны сабау, бояу сияқты жұмыстардың барлығы қолмен атқарылды. Пима басу үшін қайнап тұрған ыстық су қажет. Ол үнін пештен от үзілмеу керек. Ал оған отынды аудан орталығынан 15 шақырым жердегі Жайдақтан өгіз арбамен жұмысшылардың өздері таситын.

Жұмыстың осындай ауырлығына қарамастан күніне 24 дана, айына 700-800 жұп пима басады екен. Сонда бұл жылына 1400-1600 жұп пима болады ғой.

Сол кезде пима басатын цехта жер аударылып келген немістің Эдуард Генних, Оля Шумлянд, Роман Балей, Мира Ульмер, Оля Шнайдер және басқа балалары еңбек етіпті. Зельма Ванзитлер дайындаушы болыпты.

Осы цехта қолдан жасалған байпақ пен пима Кеңес әскерінің жауынгерлеріне жонелтіліп отырған. Сөйтіп, олар жеңіс күнінің жақындауына өздерінше осылай үлес қосқан екен. Бірақ, пима басу жұмысы соғыс біткен соң әрі қарай жалғасып таппай қалыпты.

Цех жабылған соң Сталиндік жаппай жазалаудың дәмін Қаскен де тартады. Әр түрлі жаламен 10 жылға айдалып кетіп, оның жеті жылын «КарЛагта» өтеген соң ақталып шығады.

Аман-есен ауылға оралған соң әр түрлі жұмыстар атқарады. КарЛагта отырғанда аспаздық жұмысты меңгерген екен, соның пайдасы тиіп, аудан орталығындағы асханаға орналасады. Өзінің жұмысын адал және намыстанбай атқарады. Бұрынғы «Пимақат Қасым» енді «Аспаз Қасым» («Повар Қасым») атанады. Осы жерде көп жыл еңбек етеді.

Кейіннен аудан орталығында ресторан ашылып, асхана жабылғанда ол кісі М.Горький атындағы орта мектеп

жанындағы интернат асханасында аспаз болып еңбек етіп, 1974 жылы зейнеткерлікке шығады. Содан 1994 жылы сексеннен асқан шағында дүниеден өткен екен.

Бұл кісі ерен еңбегімен корінген ер атағын алмаса да, жоғары марапаттарға ие болмаса да халқына адал қызмет атқарған, оның ішінде кейіннен аудандық өнеркәсіптік комбинаттың (промкомбинат), одан бертінгі тұрмыстық комбинаттың негізін қалаған артельді құрып, пима басып, аспаз болу сияқты халқымыз бұрын меңгермеген қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде жоқ мамандықтарда кәсіпті игерген Қасым Ақтанов ағамызды Ақтоғай ауданының халқы әлі күнге дейін аузынан тастамай айтып отырады.

Ол кісінің балаларының барлығы Қарағанды қаласында тұрады. Лемара, Алмара, Нұрғұл деген қыздары медицина саласында еңбек етеді. Ал, ұлы Шайкен болса Қарағанды банк колледжінде кафедра меңгерушісі, доцент. Немерелері де жоғары білімді Расул ҚарМУ-да оқытушы, магистр, Назғұл – «Болашақ» университетінде оқытушы, Райгүл – Химия-металлургия институтында аспирант, Кәмшат – Қарағанды экономикалық университетінің магистрі, Бауыржан – студент, «Болашақ» университетінде оқиды.

Осындай еңбекқор адамның өмір жолы кейінгі жастарға үлгі болары сөзсіз.

ЕСКЕРТУ: Бұл мақала 2010 жылы Ұлы Жеңістің 65 жылдығына орай жазылған болатын.

«КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ МҰДДЕСІ ҮШІН ҚҰРЫЛҒАН»

Өткен жылдың қазан айында Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлер палатасы құрылған болатын. Сол Кәсіпкерлер палатасының біздің облыстағы директоры Ермек Төлеуұлы ӘБІЛДИНГЕ жолығып, бірнеше сұрақ қойған едім.

Өмірбаян жолдарынан:

Ақтоғай ауданында туған. Тоғызыншы сыныптан соң Қарағанды кен техникумына түсіп, оны кенші мамандығы бойынша бітіріп шыққан. Орта арнаулы оқу орнынан соң заңгерлік жоғары білім алған. Әскер қатарында болып келген соң құрылыста және басқа да әр түрлі салада жұмыс атқарған. Кейінгі жылдары Қарағанды облыстың Кәсіпкерлер қауымдастығында заңгер, болім бастығы, директоры болады. Өткен жылдың қазан айынан бері осы палатаның директоры.

– Ермек Толеуұлы, Осы Кәсіпкерлер палатасы деген жаңа құрылым екені белгілі. Сондықтан да, ол қандай мақсатпен құрылғандығын және қандай мәселелермен айналысатындығын айтып берсеңіз.

– Иә, бұл жаңа құрылым. Біздің облыста оннан астам кәсіпкерлер қауымдастығы бар. Олардың әрқайсысының өзінің жеке бағыты бар. Бірі заңгерлікпен айналысып, кәсіпкерлердің құқығын қорғайды, бірі бухгалтерлік есеп-қисап жағынан көмектеседі, енді бірі құжаттар дайындаумен айналысады. Біздің палатаның жұмысына келетін болсақ, ол Елбасының тікелей тапсырмасымен құрылған. Оның негізгі мақсаты кәсіпкерлердің басын қосу және біріктіру. Сөйтіп, экономикаға байланысты да, құқығына байланысты да, мүддеге байланысты да мәселелермен айналысу. Қазір Қазақстанның Ұлттық палатасы туралы Заң бар. Сол заңмен жұмыс істейміз. Біз солар арқылы талдау жұмысын жүргізіп, кәсіпкерлердің мүддесін қорғауды жүзеге асырамыз.

– «Талдау жасаймыз» деп айтып кеттіңіз ғой. Өткен жылдың соңын ала жолда жүріп-тұру аңысы жоғарылап кетті. Сіздер жолақы тарифіне талдау жасадыңыздар. Сол мәселе туралы айтып берсеңіз қайтеді?

– Иә, біз жолақысының тарифіне талдау жасадық. Бірақ, кейбір журналистер «Палата заблокировала тариф» деп жазып жіберді. Бұл дұрыс емес. Біз ештеңеге тосқауыл қоя алмаймыз. Біз өзіміздің талдауды жасадық. Ол бойынша тариф 65 теңге болуға тиіс еді. Оны 80 теңгеге көтеріп тастады. Бұған қоса заң бойынша қандай да болмасын кәсіпкерлікке қатысты нормативтік-құқықтық құжат халық қалаулыларының алдына шығардан бұрын біздің талдауымыздан өтуі керек. Соған орай баға туралы біздің талдау сессиядан бұрын жүргізіліп, депутаттардың алдына содан кейін ғана баруы қажет болатын. Бірақ, бізге тек әділет органдарынан қайтқан соң ғана келді. Сонда да біз өзіміздің тұжырымдамамызда жол ақысы 65 теңге болуы қажет деген қорытынды жасадық.

Егер турасын айтатын болсам, біз кәсіпкерлер палатасымыз. Бұл жерде біз кәсіпкер №3 автобус паркінің мүддесін қорғауымыз қажет еді. Бірақ, біз жалпы кәсіпкер халықтың мүддесін қорғадық. Өйткені, автобуста жүріп-тұратындардың көпшілігі кәсіпкерлікпен айналысатын шаштараз, тігінші, са-тушы, етікші сияқты адамдар немесе кәсіпкерлердің қызметкерлері. Сондықтан, оларға жүріп-тұру қиындыққа соғады да, олар өздерінің жұмыс берушілерінен жалақысын жоғарылатуды өтінеді. Біз осындай жағын ойладық. Сөйтіп, бұл бірінші болса, екінші жағынан жол ақысын бірден емес, бірте-бірте көтеруді өтінген болатынбыз. Бірақ, біздің өтінішіміз ескерусіз қалды.

– Кәсіпкерлердің заңды мүддесін қорғайсыздар. Соған орай нақты мысал келтіре аласыз ба?

– Ондай мысалдар көп. Біз кәсіпкер мен мемлекет арасындағы дәнекерміз. Мәселен, ҚР Ұлттық банкінің бұрынғы төрағасы Григорий Марченко 2013 жылдың басынан бастап Пост-терминал енгізбек болды. Оған біз дайып емес едік. Өйткені, халықтың барлығы карточкамен жұмыс істеп, сауда жасай бермейді. Егер карточкасына ақша түссе, бірден түгел сыпырып алады. Соған орай бұл мәселені биылғы жылдың маусым айына дейін қалдырып отырмыз. Сол сияқты заң бойынша барлық таксилер ақ түсті болуы керек. Қазіргі жеке меншік таксилер әр түсті. Оның барлығын аққа бояп шығу оңайға түспейді. Өл қымбатқа түседі. Ондай ақшаны екінің бірінің қалтасы көтере бермейді. Оған қоса машинаның түсі өзгерген соң оның барлық техникалық құжатын да өзгерту керек. Бұл сыбайлас жемқорлықты үдете түсері анық. Бұл заң, яғни, таксилерді ақ түске бояу әуелі біздің облыстан басталып, басқа облыстар содан соң жалғастырмақ болатын. Біз оған қарсы шығып, заңның осындай жолдарын алғызып тастадық. Қазір таксилердің барлығы да бұрыпғыша, ақ түске боямай-ақ жұмыс істеп жатыр. Біз оларды қолдаймыз. Өйткені, олар өз бетімен жұмыс тауып, өз күндерін өздері көріп жүр.

Олар жұмыссыздар тізіміне тіркеліп, мемлекеттен ақша сұрап отырған жоқ. Қайта патент алып, пайда түсіруде.

– Қазір облыстық палата толық қуатында жұмыс істеп тұр ма? Қандай бөлімдер бар? Олар немен айналысады?

– Өткен жылдың аяқ шенінде жұмысқа кірістік. Енді биылғы жылдың наурыз айына дейін барлық қызметкерлерді толықтырып бітеміз. Енді барлық аудан орталықтары мен шағын қалалардың барлығында 19 филиалымыз болады. Бізде негізінен қаржыгерлер, заңгерлер, экономистер мен техникалық мамандық иелері жұмыс істейтін болады. Кезіндегі орта арнаулы білім беретін техникумдар мен училищелердің барлығы қазір колледж болып бір деңгейге келтірілді. Солармен бірігіп, кәсіпкерлермен бірігіп, Елбасымыз тапсырған дуальдық білім беру жүйесімен жұмыс істеуді қолға аламыз. Өйткені, қазіргі кезде әрбір оқушы орта мектепте білім алып, одан соң жоғары оқу орнына барғысы келеді. Бұрын шахтер, токарь, дәнекерлеуші, фрезерші мамандықтарының беделі жоғары болатын. Қазір олай емес, ондай мамандық иелерін табу қиын болып кетті. Бізге сондай мамандар қажет.

Ал, колледждердің көпшілігінде тұрған жабдықтар ескіріп кеткен. Олардағы тұрған оқу құралдары қазіргі заманның да, нарықтың да талабына сай емес. Мәселен, жана зауыттар ашып жатырмыз. Бірақ оларда жұмыс істейтін мамандар жоқ. Енді сондай орындарда жұмыс істейтін мамандарды өзіміз даярлауымыз керек. Басқа елдерден мамандар шақыру біз үшін қымбатқа түседі.

– Енді оқырман қауымға, кәсіпкерлерге қандай тілек айтар едіңіз?

– Кәсіпкерлеріміз заңды жақсы білуі қажет. Сонда ғана олар өз құқықтарын қорғай алады. Көптеген мемлекеттік бағдарламалар бар. Соларды қолдана білгені дұрыс. Оларды қалай пайдалану, қалай дамыту жайында біз кеңес береміз. Мемлекеттік органдармен тығыз байланыста жұмыс істеп

жатырмыз. Мәселен, үй саларда олардың сметалық жобалық құжаттарына қараймыз. Онда жергілікті мазмұн болуын қадағалаймыз. Бұл дегеніміз – сол үйді салуға қажет материалдар жергілікті жердікі болуға тиіс. Егер кірпіш қажет екен дейік, оны басқа жақтан емес, өзіміздің облыстың кәсіпкерінен сатып алуын талап етеміз.

– Әңгімеңізге көп рахмет, еңбектеріңіз жемісті болсын.

2014 ж.

АУДАНДАҒЫ АҒА ИНСПЕКТОР

Ақтоғай селосында полицияның учаскелік аға инспекторы Жанайдар Әзімбаевты жұртшылық жақсы таниды. Өйткені ол әр күн сайын халық арасында. Негізінен алғанда учаскелік инспектордың жұмысы жеңіл сияқты көрінеді. Ал шын мәнінде оның жұмысы қиын.

Оған жүктелетін міндет көп. Учаскедегі заңдылықтың сақталып, тәртіптің өз дәрежесінде болуына учаскелік инспектор жауап береді.

Жанайдар болса бұл қызметке оның қиындығын көрмей-білмей келген жоқ. Оның әкесі Серік те көп жыл милицияда қызмет атқарған. Сондықтан болар, осыдан он бір жыл бұрын өз тілегімен Жанайдар да милицияға қызметке ауысқан. Әйтпесе, оның мамандығы мал дәрігерлігі болатын. Алматыдағы зоотехникалық- мал дәрігерлік институтты бітірген.

Басында қиын болғаны рас. Келе-келе үйреніп кетті. Әуелі Теміртаудағы курстан өтіп қайтты, одан соң да біліктілік көтеру курстарында болған.

– Өз міндетіне жауапкершілікпен қарайтын, алған ісін тындырымды орындайтын қызметкер, – деп мінездеме берген

болатын ол туралы аудандық полиция бөлімінің бастығы, полиция подполковнигі Құрмет Жампейісов.

– Менің учаскем осы Ақтоғай селосы, – дейді Жанайдар жайдары ғана жымыш қойып. – Мұнда төрт мыңдай халық тұрады. Неше түрлі ірілі-уақты оқиғалар болып жатады ғой. Жыл басынан бері алты қылмыс болды.

Оның барлығы да ашылды. Мәселен, қаржы бөлімінде теле-факс аппаратын біреулер ұрлап кетіпті. Екі күннен соң ұрыны таптық. Терезеден түсіп ұрлапты. Оған аппаратты қайтаруға тура келді.

Көбіне оперативтік топпен бірігіп жұмыс істейміз. Нұркен селолық округінде мал ұрлаған бір қылмыскердің аудан орталығында тығылып жүргені белгілі болды. Оперативтік топпен бірге соны ұстауға катыстым.

Біз көбіне әкімшілік заң бұзушылармен айналысамыз ғой. Жыл басынан бері сондай қоғамдық тәртіпті бұзғандар үшін 120 әкімшілік хаттама жасалды. Оның ішінде 9 адам соттың шешімімен әртүрлі мерзімге әкімшілік қамауға алынды. Отбасында жанжал шығарып, ұрып-соғып, жұртшылықтың мазасын алғаны үшін ҚР Әкімшілік кодексінің 106-бабы бойынша 6 адамға айып салынды.

Қазір менің учаскемде 22 адам есепте тұрады. Оның ішінде төрт адам маскүнем, төрт адам отбасының шырқын жиі бұзатындар, қалғандары үйде арақ ішуді ұйымдастыратындар мен бұрын сотталып келгендер. Бұған қоса ақсақалдар алқасына қарауға екі адам жіберілді.

Тәртіпті жиі бұзатын жастар үшін бұл алқаның қызметінің әсері мол екендігін ерекше айтуымыз қажет. Сонымен бірге, кәмелетке жасы толмағандар жөніндегі инспекциямен бірігіп, мектепке бармай қалатын, ұсақ ұрлық жасайтын балаларды комиссияға жіберумен де айналысамыз.

Учаскелік аға инспектордың міндеті басқа селолық округтердегі учаскелік инспекторлардың жұмысына да басш-

ылық жасау екен. Олардың қызметін ұйымдастырады. Кейінде учаскелік инспекторларға штат беріліп, оларға жас қызметкерлер алынды. Енді Жанайдар аға инспектор ретінде де, тәжірибелі қызметкер ретінде де тәлімгерлік жасауда. Учаскелік инспектор қызметінің қыр-сырын әңгімелеп, түсіндірін айтып отырады.

– Қазір селолық округтердегі учаскелік инспекторлардың барлығында да телефон бар. Биылғы жыл аудан әкімшілігі тағы да қосымша штат береміз деи отыр. Бұған қоса полиция бөліміне бір жеңіл машина, үш рация әнермек. Сол үшін аудан әкіміне зор рахмет. Бұл – біздің еңбегіміздің қиын екенін ескеріп, бізге жасаған қамқорлығы ден білеміз, – дейді ол өзінің ризашылығын жасырмай.

Көзге онша көп көріне бермейтін, бірақ атқарар істері көп учаскелік аға инспектордың қызметіне жеміе тілеп аттандық.

ҚҰРМЕТКЕ БӨЛЕНГЕН АЗАМАТ

Біздің ауылда Ұлы Отан соғысының ардагері Бейсембек Смағұлов ақсақалды елдің бәрі құрмет тұтатын. Сол кісінің балаларының барлығы оқуға зерек, алғыр болатын. Үлкен ұлы Ақан Қарағанды педагогикалық институтын бітіріп келіп, бізге химия пәнінен сабақ берді. Одан соңғы Шәрбан да жоғары білім алды, ал Төлеутай Алматы зоовет институтын бітіріп келіп, ауылда бас

зоотехник болды. Одан соңғы Жолтай ғана орта мектептен соң оқуға бармай, ұзақ жыл ауылда жүрді. Кейін қарындасы Күлғайын Алматыдағы қыздар педагогикалық институтын бітірді, Ақансері Қарағанды политехын тәмамдады. Манап пен Кәсіп қана ауылда жұмысшы болды.

Міне, сол кезде мектепте үздік оқыған Жолтайдың оқуға неге бармай қалғандығын әркім әртүрлі пайымдайтын. Оның да өз жауабы, лайықты себебі бар екен.

- Біз сол кезде Совет Одағының Бас хатшысы болған Н.Хрушевтің уағында орта мектепте оқып, білім алдық қой.

Сол біз бітіретін 1963 жылы Орталық Комитеттің пәрменімен мектеп бітірген барлығымызды комсомол-жастар бригадасын құрып, екі жыл жұмыс істеуге жіберді. Қолымызға аттестат тимей қалды. Қызыларай орта мектебін бітіргендігім туралы аттестатты 17 қазан күні ғана алдым. Еріксіз ауылда қалып, шопан болдым. Екі жылдан соң қарындасым Күлғайын мектеп бітірді. Онымен қосарланып оқуға баруға тағы болмады. Бір үйден екі баланың оқуы қиын тиетін еді. Еріксіз қарындасыма жол бердім, - деп еске алады бүгінде алпыстың асқарына шыққан ағамыз Жолтай Бейсембеков.

Содан Жөкең сол кездегі «Қызыларай» совхозындағы «Еңбек» бөлімшесінде аға шопан, аға жұмыскер, есепші болып еңбек етеді. Жұмысын абыроймен атқарып, ел құрметіне бөленеді. Әскер қатарында болып, міндетті борышын өтеп қайтады. Сөйтіп жүргенде 1972 жылы қарындасы Күлғайын оқу бітіреді.

Адамның арманы әрқашан орындала бермейді, кейде өмір талабына сай өзгерістер болып жататыны белгілі.

- Сол жылы Қарағанды педагогикалық институты университет болып, онда экономика факультеті ашылғанын оқыдым. Сонда келіп оқуға түстім, - деп еске алады Жөкең.

Мектеп бітіргеніне тоғыз жыл уақыт өтіп кеткеніне карамастан оқуды жана бітіргендермен үзеңгі қағысып, оқуды жақсы оқиды. Үздік бітірген оны университеттің ақша қатынасы және несие кафедрасына оқытушылық қызметке қалдырады.

Бұл күнде ҚР Қаржы министрлігінің Қаржы бақылау комитетіне қарасты облыстық басқармада бюджеттік мекемелер бөлімінің меңгерушісі Жолтай ағамыздың бұл салаға ауысқанына да ширек ғасырдай болған екен. Осы уақыт ішінде ол «ревизормын» деп кеуде кермей, аспай-таспай қызмет атқарған. Әрине, тексеруші болған соң оның өмірінде неше түрлі оқиға, сан қилы мәселелер кездесе береді ғой. Соның

ішінде Нұра ауданында болған бір тексеруді әлі күнге дейін ұмытпайды. Ондағы тұрмыс қажетін өтеу комбинатындағы тексеру кезінде 64 мың сомның талаң-таражға салынғанын анықтаған. Одан соң 34 ревизордың бірі болып, әйгілі «Автомобильшілер ісі» бойынша тексеруге де қатысады. Одан соңғы «ірі оқиға» Қарағанды қаласындағы №21 кәсіптік-техникалық училищедегі талаң-тараж еді. Онда 72 мың сом қолды болған. Сол үшін оқу орнын жауып тастауға тура келген.

Тексеруші кашан да жол үстінде. Оның міндеті – қаржының дұрыс жұмсалуын бақылау. Сондықтан да қазір бюджет қаражатының мақсатты қолданылуы олардың назарынан ешқашан тыс қалмайды. Жөкең бәрі де заңмен орындап, кімнің де болмасын жазықсыз жапа шекпеуіне баса көңіл бөледі, қиянатқа еш уақытта жол бермейді, әділдікті бәрінен жоғары қояды. Сол үшін де өзі еңбек етіп жүрген ұжымға ғана емес, оны білетін дүйім жұртқа қадірлі.

Жолтай ағамызбен әңгімеде өмір жолынан сыр тартсаңыз – ол сөзді өзіне дәріс берген ұстаздарынан бастар еді. Мектеп табалдырығын аттағанда қолына қалам мен қарындашты қалай ұстауға үйретіп, әліппенің әріпін танытқан, бастауыш сыныптарда сабақ берген Қапан Сыздықов пен Ғалым Жаман-балиннен бастап Берікқара, Еңбек жетіжылдық мектептерінде, Қызыларай орта мектебінде, Қарағанды мемлекеттік университетінде сабақ берген ұстаздарын ұлықтап, аузынан тастамай айтып отырады. Олардың тәрбиесі мен тәлімін үлгі тұтады.

– Совхозда жұмыс істеп жүрген кезімде ауылдың қадірменді қариялары Қойшыбек Жағыпаров, Әзір Әмірханов, Қазыкен Тойымбеков сынды ағалардан көп үлгі алдым. Олардан адамдармен қалай қарым-қатынас жасауды үйрендім, - дейді ол. – Әсіресе, менің азамат болып қалыптасуыма үлкен ықпал жасаған, ел еркелетіп «Ақтанау Жақыпбек» деп атап кеткен ақсақал еді. Қызыларайда сол кісінің үйінде жатып оқыдым.

Өте терең білімді, арабша да, қазақша да сауатты кісі еді. Өзі аңшылықпен айналысады. Қолынан келмейтіні жоқ зергер және ағаш шебері болатын. Өзінің білгендерін маған үйретуден жалықпайтын, өзі одан ләззат алатын. Әдеби кітаптарды бірге оқып, мазмұнын бірге талдайтынбыз. Сол кісіден үйренгенім әлі күнге дейін кәдеге жарап жүр...

Иә, «Ұлы Отан соғысына – 20 жыл», «Еңбек ардагері», «Қазақстанның Тәуелсіздігіне – 10 жыл» мерекелік медальдарымен марапатталған Жолтай Бейсембеков «Қазақстанның қаржыгерлері» жинағына біздің облыстан енген бес адамның бірі. Бұл да оның еңбегінің жемісі.

Қазір №57 Шығыстану мектеп лицейінде ұстаздық ететін жеңгеміз Шәрбан Жекебайқызымен екеуі екі қыз, бір ұл тәрбиелеп өсірді. Өлардың барлығына да жоғары білім әперді. Бүгінде қыздарын ұзатып, олардан немере сүйіп отырған ұлағатты ата мен әже. Біз оларға бақыт басналдағымен биіктей беріңіздер, еңбектеріңіз жана берсің деген тілек айтамыз.

Желтоқсан, 2003 жыл.

ЕСКЕРТУ: Бұл күнде Жолтай ағамыз бен Шәрбан жеңгеміз екеуі де зейнеткер, ұлын ұяға, қызын қияға қондырған. Қарағанды қаласында тұрып жатыр.

АУЫЛ АРДАҚ ТҮТТЫ

Көзден таса болғанымен көңілден кетпейтін жандар болады. Соның бірі Көген жездеміз еді. Сонау 1954 жылы біздің «Еңбек» колхозындағы жетіжылдық мектепке мұғалім болып келген кезі есімде. Колхоз басқармасы Қойшыбек Жағыпаровтың үйінде жа-тып сабақ берді. Қойшыкең ағатайым жетім-жесірді жебеп жүретін жан еді. Жас жігіттің келешегінен үміт күткен болуы керек, кәрі әке-шешесін, ағасынан қалған жалғыз бауырын бағып отырған Нәкіжан тәтемізге

үйлендіріп жіберді. Соғыстан жаралы оралған ағасы Мәкет бір жыл ғана бұрын қайтыс болып, қара жамылған апайымыз бен Көген жездеміз қосылып, қараша үйдің ішінде қуаныш оты маздады. Сол от ешқашан өшкен жоқ. Тойға келіп, қайырлы болсын айтқан жұртшылық екі қария үлкен атам Кенжетай мен әжем Күнікешке: «Жалғызыңның орнын басты, енді Аллаға тәубе қыл», - деген тілектерін саулатып жағтты. Шын мәнінде де

ағамыздың орнына аға болды. Ауылда барлығы да аға тұтып, ардақтайтын, ешкім жезде деп ойнамайтын.

Бүкіл үйдегі балалар аты жаман аурудан баудай түскен ғой. Содан кейін дүниеге келген баланы әкесі Бекмолда «Көгенде қалған жалғыз қозы болсын» деген үмітпен «Көген» атаған екен. Сөйтiп, жездемiз әкесiнiң де, бiздiң ауылдың да үмiтiн ақтай бiлдi. Үлкен атамыз бен әжемiздi қадiр тұтты, ол кiсiлер дүниеден өткенде ақ жауып, арулап жөнелттi. Одан кейiн, қартайған шағында қолына келген әкесi Бекмолданы да Қызыларайдағы осы үйден аттандырды.

Бiз жездемiздiң ауылға келген соң мұғалiм, оқу iсiнiң меңгерушiсi, мектеп директоры болғанын, одан соң «Қызыларай» совхозына көшiп, селолық кеңестiң төрағасы болғанын ғана бiлемiз. Ауылда жылт еткен жаңалық болса, аудандық «Қызыл ту» (кейiн «Арқа еңбеккерi») газетiне жаза қоятын. Ол кездерде толық бiлмейдi екенбiз, ендi қарап отырсақ, ол кiсiнiң өмiр жолында көптеген қызықты жайлар бар екен. Көген Бекмолдаұлы қазiргi Нұркен селолық округiне қарасты Бiрлестiк аулында дүниеге келедi. Орта мектептi бiтiрген соң бiраз уақыт «Балқаш жұмысшысы» газетiнде тiлшi болып қызмет атқарыпты. (Анда-санда мақала жазатындығы содан қалған әдет екен.) Одан соң 1953-1954 жылдары Қарағандыдағы мұғалiмдер институтының тарих факультетiн бiтiрiп, Балқаш қаласындағы №2 орта мектепте шамалы уақыт мұғалiм болған соң бiздiң ауылдағы №12 мектепке мұғалiм болып ауысады.

Мен мектепте оқып жүргенiмде ол кiсi оқу iсiнiң меңгерушiсi болды. Мектеп директоры Әли Әубәкiров жас жiгiттi шыңдау үшiн шығар, Ақтөғайдағы жиналыстардың көбiне оқу iсiнiң меңгерушiсiн жiберiп отыратын. Кейiн жездемiз жыл сайын сол кездегi Кеңес Одағының түкпiр-түкпiрiндегi, Қырым мен Кавказдағы шипажайларға барып демалатын әдет-шығарып алды.

Жездемiз курорттан оралғанда бiр қалта кiтап әкеледi. Жай кiтаптар емес, баспадан жаңа шыққан, жаңа басылымдар бо-

латын. Төргі үйде кітап толы шкаф тұрады. Қазір бір бөлме толған кітап болса да, ешкім таң қалмайды. Ол кезде Көген жездеміздің кітабының көптігіне таң қалатынбыз. Мен жетінші-сегізінші кластарда оқып жүргенімде сол жылдары шыққан Әбдіжәмил Нұрпейісовтың «Қан мен тер», Зейін Шашкиннің «Доктор Дарханов», Қасымалы Жантошевтің «Қаныбек» сияқты кітаптарын осы кісінің шкабынан алып оқыдым. «Мың бір түннің» төрт кітабы болатын. Бұларды оқушыларға оқуға рұқсат етпейді. Оларды мен бір-бірлеп ұрлап әкетіп оқитынмын. Мектепте балалар осындай жаңа кітап шыққанын айтқанда мен оны оқып алғанымды айтып мақтанып отыратынмын. Сөйтіп, менің кітапқұмар болуым, көркем әдебиетке деген қызығушылық сезімім осы жездеміздің арқасында оянды десем өтірік емес. Мүмкін, ғазетке мақала жазуыма да осы кісінің әсері тиген бөлар. Ол туралы бұрын өйламаппын да.

Орта мектепті Ақтоғайда бітірген сөң Қарағандыға оқуға кеттім. Бұл кезде Көген жездеміз ауыпдағы №12 сегізжылдық мектептің директоры болды. Ел мүддесі, халық игілігі үшін жасаған жемісті еңбегі мен өнегелі өмір жолы әрқашан жоғары бағаланды. Содан 1970 жылы Қызыларай селолық кеңесінің төрағасы болып тағайындалып, табан аудармай 25 жыл осы қызметте болды. Зейнеткерлікке шығар алдында біраз жыл Қызыларай селолық округінің тұңғыш әкімі болып қызмет атқарды. Еңбекке араласқаннан бергі уақыт ішінде үнемі өз ортасының көшбасшысы, білікті де іскер азамат ретінде танылды.

Осындай қызметтер атқарған, ел аузында сөзі, артында жасаған ісі қалған ардақты адамның бақилық болғанына қырық күннің де жүзі болыпты. Сондай жездеміздің бүгінгі күні арамызда жоқ екендігіне сенгіміз келмейді. Бірақ, табиғат заңы қатал, өз дегеніне көндіреді. Сондықтан да, жездемізді еске ала отырып, осы мақаланы жазу парызым деп санадым.

Қолымда жездеміздің өмір жолынан мағлұмат беретін әр түрлі материалдар мен фотосуреттер. Солардың арасынан

Ақтоғай аудандық «Арқа еңбеккері» газетінің 1989 жылдың 7 қарашасы күні жарық көрген саны ерекше көзге түседі. Сол газетте «Ауыл ағасының портреті» деген айдармен бірнеше суреті бар «Селатком председателі» деген мақала жарық көріпті. Онда Көген Бекмолдиннің тындырған, атқарып жатқан істері мен болашақта атқармақ істеріне дейін саралап көрсеткен. Аудандық газет тілшісінің сол мақаласынан бірнеше үзінді келтіре кетсек артық болмас деп ойлаймын. «... Жасыратын несі бар, ол әлде кімдер сияқты қайта құрудан бұрын да барды қанағат тұтып, күнкөрістің күйбеңімен күн кешкен жоқ. Себебі, көктен шарапат тілеп, әліптің артын бағып, томаға тұйық жүре берсе, совхоздың салалық көрсеткіштері де, мәдениеті де табандап тұрып алатынын председатель тереңнен түсінді...»

«Журналистік сапармен Қызылжарға бара қалсақ «председательдің бастамасы» дегенді жиі еститін болдық. Сөйтсек, «адамдардың қолымен экологиялық зардаптарға ұшырайды» деп ауыл маңындағы орман-тоғайдан бір бұта қиюға тиым салдырған да осы Көкең екен. Село сыртындағы зираттарды металл шарбақпен қоршап қоюға бастама көтеріп, бас болып жүрген тағы өзі. Совхоздағы көркемөнерпаздарға 13000 сомның ұлттық киімдерін тіккізіп берудің инициаторы да осы кісі. №3 ферма орталығынан клуб, кітапхана, медпункт үйлерін салудың көзі мен жолын тауып, оған совхоз директорын екі сөзге келтірмей «көндіріп» қойған да осы Бекмолдин. Жақында ғана халық игілігіне берілген сауналы, бассейнді жана моншаның құрылысының тез аяқталып, сапқа қосылуынан атқару комитетінің председателі сырттап қалды деп тағы айта алмаймыз. Ауыл ішіне көтерме жолдар да салынды. Енді көше бойларына су жүретін құбырлар тартып, халықтың қосалқы шаруашылықпен айналысуына мүмкіндіктер ашсақ деген ойлары бар екен. Ол істің де бастау алар шағы алыс емес...», - деп жазады тілші.

Міне, көріп отырғандарыңыздай, газет бетінде селолық кеңес төрағасының ауылдағы қандай істен болмасын шет

қалмайтындығын, тіпті үнемі бастамашы болатындығын ашық жазады. Ол кезде Ақтоғай ауданы Жезқазған облысының құрамында болғандықтан көптеген жайлардан бейхабар болғанымыз рас. Дегенмен де тілшінің қаламына іліккен жайлардың растығына еш шүбәміз жоқ. Мұны ауыл тұрғындары да жоққа шығармайды.

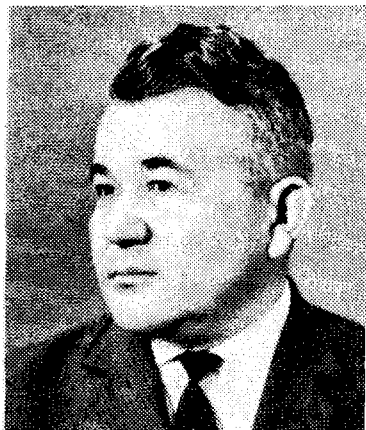
Кезінде қолға алынған істер аяқталып та келе жатыр. Соның бірі әр үйге су жеткізу болса, ол да жүзеге асқан. Көкеннің бастауымен, совхоз басшыларының көмегі арқасында кезінде Қарағандыдан газ баллондары тасымалданғанын тұрғындар әлі күнге дейін айтып отырады. Қазір де тасымалданады, бірақ бұрынғыға қарағанда қымбатқа түсіп отыр.

Сойтіп, ауылдың экономикасы мен мәдениетінің өрлеуіне елеулі үлес қосқан Көген Бекмолдаұлын аудан халқы кезінде жақсы білді, құрметтеді. Сексен үшке қараған шағында дүниеден өткен жездеміздің артында бала-шағасы, әпкеміз қалды. Қырық жыл бойы үзбей әр түрлі шипажайларда емделіп қайтатындықтан денсаулығы жаман болмайтын. Бірақ, аяулы ұлы Әзімханның жол апатынан қаза табуы, сүйікті күйеу баласы Қайыржанның ұзаққа созылмаған науқастан мезгілсіз дүниеден өтуі қабырғасына қатты батып, оған қарттық қосылып, күйзелтіп кетті.

Халқымыз «Орнында бар оңалар» дегенді текке айтпаған. Артының жақсылығын тілейміз.

2012 ж.

«АЛАШ АТАУЫНАН БАС ТАРТПАЙЫҚ»

Қазақстанның Ұлттық ғылым академиясына қарасты А.Байтұрсынов атындағы тіл білімі институтының болім менгерушісі, филология ғылымдарының докторы, Республика Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Әсет **БОЛҒАНБАЕВ** облысымызда болып қайтты. Сол сапарында ғалымға жолығып, біріеше сұрақ қойған едім.

- Әске, сіздің қазақ тілінің он томдық түсіндірме сөздігін жасаушылардың бірі екеніңізді, сол үшін Мемлекеттік сыйлық алғаныңызды білеміз. Бұл үлкен еңбек екені даусыз. Оны үкіметіміз дұрыс бағалады. Ал, енді қазіргі кезде қандай іспен шұғылданып жатырсыз?

- Дұрыс айтасың. Бұл он томдық түсіндірме сөздік жасау үлкен еңбек болды. Мұндай көп томды түсіндірме сөздік біздің республикамызда тұңғыш рет шығарылды. Тиіті, түркі тілдес халықтар арасында тұңғыш көп томды түсіндірме сөздік деп айтуға болады.

Мен бүкіл өмірімнің қырық жылдан астам уақытын түсіндірме сөздік жасаумен өткіздім. Ол үшін өкінбеймін де. Енді өзімнің жекелей жұмысыма келетін болсам, мен қазақ тілінің тұңғыш синонимдер сөздігін жасап, 1962 жылы және 1975 жылы екі рет шығардым. Оны 1991 жылдан бастап тағы толықтыру үстіндемін. Биылғы жылы аяқтап шығару ойымда бар. Бұл сөздіктің жанарған, толыққан түрін оқырман асыға күтуде. Егер мүмкіндік болса, басылып шығуға тиіс.

- Еңбек жолыңызды қалай бастағаныңыз туралы да айта кетсеңіз?

- Айтайын. Мен 1952 жылы Қазақ Мемлекеттік университетін бітірген едім. Содан мені академияның тіл-әдебиет институтына аспирант етіп жіберді. Сол кезде институт қызметкерлері бір томдық түсіндірме сөздік жасау үстінде екен. Мен 1955 жылы аспирантураны бітірген сөз осы сөздікке кіші ғылыми қызметкер болып келдім. Ақыры жиналған материал бір томға сыймағандықтан, алғашқы томы 1959 жылы, келесісі 1961 жылы шығып, екі том болып жарық көрді. 1968 жылы «Абай тілі сөздігін» шығардық. Содан кейін көп томды түсіндірме сөздік жасауға кірістік. Оларымыз 1974 жылдан 1986 жыл аралығында он том болып, толық шығып бітті. Оны халқымыз жылы қарсы алды. Еңбегімізді республика үкіметі жоғары бағалады, осы сөздікті жасаушы алты адам Мемлекеттік сыйлыққа ие болдық.

Осыдан кейін 1986 жыл мен 1990 жылдың арасында осы он томдық негізінде Ожегов сөздігі сияқты бір томдық түсіндірме сөздік жасауға кірістік. Қазір ол 180 баспа табақ көлемінде машинкаға басылып, баспаға беруге дайын. Бірақ, мына нарықтық жағдай аяқ-қолды матап, тынысымызды тарылтып тұр. Соған байланысты әзірге баспа бетін көре алмай ма деген қауіміз де бар.

- Осы кездегі аударма сөздіктің жасалу жайы қалай? Орысша-қазақша екі томдық сөздік бар, ал қазақша-орысша сөздік неге жоқ?

- Сұрағың өте орынды. Біз түсіндірме сөздік жасау саласында басқа түркі тілдес халықтар арасында алғашқы орында келе жатқанымызбен, аударма сөздік жасау саласында соңғы орындамыз. Бұл салада қырғызша-орысша сөздік бізге үлгі болмақ. Ал, біз болсақ, қырық жылдан бері мұндай сөздік жасай алмай келеміз. Мұның өзі бүкіл сөздіктерімізді дамытуға кесел келтіріп отыр. Оның жақын арада басылып шығуы да қиын. Орысша-қазақша сөздік алғаш рет 1954 жылы профессор Н.Сауранбаевтың редакциясымен жарық көрген еді. Оны про-

фессор Ғ.Мұсабаев редакциялап, екі том етіп, қайта бастырды. Қазір институт қызметкерлері бір томдық түрінде сөздікті қайтадан жасау үстінде.

- Қазақша-орысша сөздікті жасаудың осыныша кешеуілдеуіне не себеп болды? Бөгет болған қандай жайлар?

- Кешеуілдеу себебі – өзіміздің бойкүйездігімізден, ұйымдастырудағы кемшіліктерден. Берекесіздік бел алып, оны жасауға мән бермей кеттік. Қазақша-орысша сөздікке көңіл аударылмады. Енді, міне, керек болып отыр. Бірақ, ұзақ жылғы кемшілікті бірден жою мүмкін емес. Қазір қолға алынуда. Бірақ, күте тұруға тура келеді.

- Сіз маман ретінде тіліміздің болашағы туралы не ойлайсыз?

- Түрколог ғалымдардың пікірінше қазақ тілі түркі тілдерінің ішіндегі ең бай, ең оралымды, бейнелі тіл деп есептеледі. Кезінде Мағжан Жұмабаев «бүкіл түркі тілдес халықтар басын қосып, бір жерге жинала қалса, олардың барлығы қазақ тілінде сөйлесетіндіктеріне имандай сенемін» деген болатын.

Қазақ тілі ауыз әдебиетінің мұралары жағынан болсын, соңғы екі ғасырдағы ақын-жазушылардың салмағы жағынан болсын, ең бай тіл екендігін бүкіл әлемге паш етті. Біздің ана тілімізде де жазық жоқ. Барлық пәле өзімізден, өз тілімізді қадірлей білмейтіндігімізден деп түсіну керек. Қазір қай салада болмасын кең даңғыл жол ашылып отырған шақта оның болашағына күдікпен қарау былай тұрсын, мұндай сұрақ қоюдың өзі артық деп есептеймін.

- Қазір елдің барлығы қай тіл мемлекеттік тіл болар екен деп алаңдап отыр. Бұл туралы не дейсіз?

- Қазақ тілінің қайтсе мемлекеттік тіл болатындығына менің ешбір күмәнім жоқ. Оған елдің барлығы сенеді. Олай болса, осыдан артық заң жоқ. Тек өзіміздің белсенді түрде білек сыбана кірісуіміз ғана қалып отыр. Мен өзім Конституция дегенді әр адамның өзінің жүрегі деп есептеймін. Елін

сүйген ұлтжанды азаматтар үшін ең жоғарғы заң – өзіңнің сенімің. Күмәнданатын кезеңнен өтіп кеттік. Енді әрбір отбасындағы мүшелер, әрбір ата-ана мен бала бір-бірімен ана тілінде сөйлесуі ғана қалып отыр. Өз жеріңде, өз Отаныңда жүріп, өз тілінде сөйлеген халық бақытты ғой. Демек, ендігі бақыт өз қолымызда. Оны уысымыздан шығарып алуға болмайды. Мұндай ой республикамыздың Президентінен бастап, бүкіл халқымыздың көкейінде жүр. Біз болсақ, өзіміздің Елбасымызға сенеміз.

- Кейбір атауларды өзгерту жөнінде «Жас алаш» газетінде жарияланған мақалаңызды да оқыған едік. Енді жер-су, елді мекен атаулары жөніндегі пікіріңізді өз аузыңыздан естісек.

- Иә, біздің ана тіліміз тек соңғы 40-50 жыл ішінде ғана бүліне бастады. Бұл кезеңді орыстану кезеңі деп атауға болады. Осы жылдарда біздің Қазақстанда 800-ден астам қазақ мектебі жабылыпты. Жер-су аттарын қалай өзгертеміз десе, қандай ат қоямын десе, билеуші партократтардың өз еркінде болды. Оларға қарсы келген ешкім болған жоқ. Мысалы, менің өзім туған Ақтоғай ауданын екіге бөлді. Соның Балқаш маңындағысын «Приозерск» деп атады. Осы атты атауға көпшілік адамдардың тілі де келе бермейді. Өз туған жерінде тұрып, оның атын атауға тілінің келмеуі үлкен қасірет қой. Осы ауданды Тоқырауын атымен атау жөнінде мәселе көтеріліп еді, бірақ әлі күнге жүзеге аспай отыр. Мұндай атаулар толып жатыр. Ойына келгенді істейді деген осы. Менің айтарым – жер су атауларын қалпына келтіру қажет.

- Қазір «Астана – Ақмөла болса екен» деген мәселе көтеріліп жатыр ғой. Бұған алматылықтар қалай қарап жүр?

- Бұл өте қажет мәселе. Оны «Қазақ әдебиеті» газеті дұрыс әрі дер кезінде көтеріп отыр. Бұл тек менің ғана емес, көптеген алматылықтардың, көпшілік халықтың пікірі. Негізінен алғанда алматылықтар қарсы емес. Өйткені, Алматы бір бұйірде, шетте жатыр. Астана елдің орта тұсында болғаны дұрыс. Екіншіден, бұл қаланың тұрған жерінің өзі аса қауіпті, сейсмологиялық

тыныпсыз орын болып саналады. Астананы көшіре қою да оңай іс емес. Ол бір күнде орындалмайды. Сондықтан да, оны жүзеге асыру болашақтың шаруасы деп ойлаймын.

«Астана» демекші, осындайда ойға оралады, біздің Қарағанды да дәл ортада тұр ғой. Қарағанды Қазақстанның жүрегі сияқты. Сондықтан да өздерінің газеттерінің «Орталық Қазақстан» деген атауы да маған кейінде ұнамай жүр. Күнделікті шығып тұратын облыстық, аудандық газеттер сол жердің айнасы деп есептеледі. Соған байланысты әрбір шығатын газеттің аты да, мазмұнына сай, жұрттың көңіліне жылы тиетіндей болғанын қалаймын. Сол себепті газеттің атын өзгертуді сұраймын. Бұл территориялық, географиялық ұғым. «Орталық Қазақстан» деген атаудың кезінде үлкен мәні болғаны рас. Енді осы атау жаңарған, тәуелсіз елімізде сай келмейтін сияқты. Астана Ақмолаға көшірілсе, Қарағандыда Алаш туы желбіресе, қандай ғанибет. Газеттеріңді «Алаш туы» деп атасандар деп ойлаймын. Бұл «қазақ» сөзінің баламасы, әрі өте әдемі балама.

Мен Қарқаралының педучилищесін алғашқы бітірушілердің бірімін. Бұл ауданның аты да Қарқаралы, оның қазақша газетінің де, орысша газетінің де аты «Қарқаралы». Сондықтан да, осы газеттің атын да «Алаш таңы» деп өзгертсе деймін. Осы сапарымда Ақтоғай ауданында болдым. Бұл ауданның газеті «Арқа еңбеккері» деп аталады. Кезінде алыстан айқайлап тұратын атау болғанымен, осы күні мұндай атаулар мәнін жойған. Оларға да газеттің атын өзгерту туралы ұсыныс айттым. Олар менің ұсынысымды қабыл алды. Енді Наурыз тойынан кейін жаңа атаумен шығуға ниет етіп қалды. «Алаш» сөзінен бас тартпайық, одан қорықпайық ағайын.

21 қаңтар, 1993 ж.

ЕСКЕРТУ: Бұл сұхбатты Әскең Қарағандыға іс-сапармен келгенде алған болатынмын. Қазір ол кісі бақилық болған.

КҮЙ ҚҰДІРЕТІ

Алқақотан отырған шағын топты күй құдіреті баурап алған. Барлығы да қаз мойын қоңыр домбыраның шанағынан төгілген сұлу сазға құлақ түріп, домбырашыға қоз тіккен.

Екі иығын қаршығадай қомдап, әсем әуенге беріле теңселіп, көсіле күй тартып отырған адам орта жастан асқан жігіт ағасы еді. Оның оң қолы домбыраның қос ішегін көз ілестірмес жылдамдықпен ілерте дірілдетсе, сол қолы пернелердің үстімен жорға аттың аяқ алысындай ептілікпен майпаңдайды.

Бірде қалқи өрлеп, бірде баяулап, қырық құбылған төкпе күйде бұрын естілмеген ерекше бір лебіз бар. Бірде мұнды, бірде шат, бірде қайғылы үн төгіледі. Қанқұйлы жаумен шайқаста жараланған жас жауынгердің қайтпас қайсарлығы, жауына деген өшпенділігі, өмірге деген құштарлығы, Отанға деген адалдық сезімі домбыраның қос ішегінен күй болып төгіліп жатыр.

Елдің көңілін жаулаған сиқырлы әуен аяқталғанда отырған жұрт серпіліп сала берді.

- Оу, деген-ай!

- Міне, күй деп осыны айт!

- Күйші болсаң осындай болыңдар, жігіттер! Төрт аяғын тең басқан жорға деңіз...

- Алтекеңнің өзі шығарған күйі, -деп мына жақтан біреу сөзге араласты.

- Алтеке, бұл қандай күй? – деп сұрады бірі.

Домбырасын алдына көлденең ұстаған Алтекең күй туралы әңгімелеп берді.

- Бұл менің қанды көйлек жолдасым, Совет Одағының Батыры Қазбек Нұржановқа арнаған күйім еді. «Досыма» деп аталады.

Бұдан соң отырғандардың үлкендері:

- Алтеке, енді бір күй орындап жібер, - деп қолқаласа, кішілері:

- Ағатай, тағы бір күй тартып беріңізші, - деп өтіне бастады.

Домбырасын іргеге сүйей берген домбыраны көптің сұрауы бойынша аспапты қолына қайтадан алды. Тершіген маңдайын сүртініп, желпіп алды да, бұрауын өзгертіп, құлақ күйіне келтіре бастады. Әуені әлгіден бөлек тағы бір күйдің ырғағына келтіріп алды да, тарта жөнелді.

Бұл күйдің әлгіге қарағанда екпіні де, тарту мәнері де бөлек. Бебеу қағып безілдемейді, баяу қалқып, қоңыржай үнмен жүректі тербейді. Көз алдыға керіле қанат сермеген аққу құс елестейді. Біресе қаздың қаңқылы, аққудың сұңқылы құлағына жетеді.

- «Аққу күйі» ғой бұл. – Оңашалау отырған екі жігіттің бірі жанындағыға сыбыр ете түсті.

- Оны да өзі шығарған ба?

- Жоқ, бұл халық күйі.

Сықыр үні күй болып тербеген домбырасын жанына сүйеген Алтекең «Аққу күйінің» шығуы туралы аңызды мәнерлеп айтып берді.

... – Ертеде шылауына шыр бітпеген бір кедей жігіт болыпты. Оның бар байлығы шиті мылтығы ғана екен. Мінерге аты да болмаған жігітті жұрт «Жаяу мерген» атапты.

Бір күні Жаяу мерген жазғытұрымғы су тасқынынан қалған көлшікті жағалап, құс аңдып жүргенде кенет тым алыста ұшып келе жатқан қос аққуды көреді. Аққу өте кірпияз, талғампаз құс. Оның мұндай жай суға, көлшік-шалшыққа қонбайтыны өзіне аян. Сондықтан ол өз өмірінде тұңғыш көрген сұлулық патшасын өзінен алыстатқысы келмейді. Қапысын тауып сол әдемі дүниені өз қолына қондыруға құлшынады. Ол Қоңыртөбенің басына шығып, аспанда қалықтай ұшқан қос аққуды қарауылға алады.

Сол маңда мергенмен замандас, атағы алысқа кеткен бір домбырашы, сері жігіт болыпты. Ол да астындағы жалғыз атынан басқа тігерге тұяғы жоқ кедей екен. Ол да сол күні таңмен таласа тұрып, домбырасын беліне қыстырып, ел аралауға шығады. Кенет оның құлағына аққудың сынғыр үні шалынады. Қос аққудың қанат сылдырынан шыққан биязы сусыл жігіттің сезімін оқыс селт еткізгендей болады. Ат үстінде келе жатқан беті домбырасын қолына алып, аққу үніне салып, шерте жөнеледі.

Сол бетімен серінің аты да домбырада шертілген аққудың үніне құлақ түріп, билей басқан бойда айдай әдемілікті қарудың қарауылына алып, бейқам отырған мергеннің үстінен бір-ақ қарғып өтеді. Мерген аунап түседі. Домбырашының аты да кілт тоқтай қылыпты.

Орнынан атып тұрған мерген салт аттының шаужайына жармасады. Екі жігіт ұзақ арпалысады. Әбден демдері бітіп, шаршаған соң барып, тілге келеді. Мерген жігіт өкініп, аққуды атып алуға домбырашының бөгет жасағанына ызаланады. Сері жігіт болса – ананың аққу үнін домбырасына қосқан күйін аяқтатпай, бөліп жібергеніне ренжиді.

«Қане, тартыны сол күйінді! Тыңдайық... Егер күйің ұнаса – сенікі жөн, ұнамаса – төбелестің көкесін сонда көресің!» – деп мәрт мінезді мерген өз кесімін айтады.

Сол арада күй шертіледі. Күй құдіретінің ғажайып қуаты табиғатынан қаталдыққа бейім, аңғал мінез мергеннің жан дүниесіне ерекне бір жылы әсер қалдырыпты.

Мерген күйші жігіттен кешірім сұрап, екіншіде аққуды атпасқа серт береді. Сөйтін, мерген мен домбырашы жігіт дос болып өтіпті...

Міне, «Аққу күйінің» туу тарихы осылай...

- Алтекең нағыз өнер адамы екен-ау. – Оңаша отырған екеу ақырын әңгімеге кірісті. – Бұрын қайда істегенін білмейсің бе? Қазір зейнеткер ғой?

- Иә, қазір зейнеткер. Сен бұл кісіні қалайша білмейсің? Бұл кісі Алтынбек Досмағамбетов деген ағай емес пе? Коп жыл бойы сауда саласында қызмет істеген...

- Сауда орнында дейсің бе?

- Иә, сауда орнында. Қарағанды, Ақшатау, Никольск қалаларында, Ақтоғай, Жаңаарқа аудандарында қызмет атқарған. Құрметті демалысқа шығар алдында Саяқ кентіндегі тұтынушылар қоғамының бастығы болды. Жалпы, сауда орнында қырық жылға жуық мүлтіксіз жауапты қызмет атқарған адам.

- Япыр-ай, ә! Өсындай өнерпаз адамның сауда саласында істеді дегенге, тіпті, сену қиын.

- Міне, мәселе сонда ғой. Өнер деген нағыз саф алтынның сынығын тот басуы мүмкін бе?! Алтекең тек күй шығарумен ғана айналыспайды, өлең де жазады, ән де шығарады. Өлеңдерінің көпшілігі газет-журналдар беттерінде жарық көріп жүр.

Бұл кісі Ұлы Отан соғысына да қатысқан. Жеті жылдай әскер қатарында болып оралған Алтекеңнің «Досыма», «Қайран шешем», «Кұрбыжан», «Сағыныш» атты күйлері еліне, туған жеріне деген сондай ыстық махаббаттан туған болса керек.

Айтқандай-ақ, Алтекең өзінің жоғарыда аталғандармен қоса «Бөбегім», «Балықшылар күйі», «Жалғыз ішек» сияқты күйлерін орындап болған соң отырғандар ән салып беруін сұрады.

Бұдан соң әрбір өлеңнің жазылу тарихын түсіндіре отырып, Алтекең тыңдаушысына берер тамаша әсерімен, мазмұны

құнды «Жетім қыз», «Көкжорға», «Қыз зары» әндерін нақышына келтіре қоңыр дауыспен орындап берді.

Нағыз өнерді танып, өнер шеберлерін қастерлей білетін өнерсүйгіш халқымыз осындай жандарды құрмет тұтады. Біржанды – «Сал» деп, Ақанды – «Сері» деп еркелеткен халқымыз қазір де осындай Алтынбек Досмағамбетов сынды дарын иелерін биік мәреге көтереді десек, қазір Балқаш қаласының жанындағы Қоңырат поселкесінде тұратын Алтекеңді сол төңіректің адамдары түгел білуі осы сөзімнің айғағы. Жетпіске қарай қадам басса да халық өнерін дәріптеуге өзінше үлес қосып жүрген шертпе күйдің шебері Алтекеңді елуді жаңа ғана еңсерген деп ойлар едіңіз. Мүмкін, оны жасартып көрсететін де халқымыз қастерлеген күй құдіреті болар.

Осындай ел ішіндегі алтын кеніш - өнер шеберлеріне баспасөз бетінде дәріптеп, олардың туындыларын қағаз бетіне түсірсе игілікті іс болар еді.

ЕСКЕРТУ: Бұл мақала 1980 жылы жазылып, газетке бастырайын деп отырғанымда Алтекең нағашым жол апатынан қаза тапты да, тартпамда қалып қойған еді. Содан сақтаулы тұрған осы қолжазбаны жариялаудың сәті енді түсін отыр.

ХАЛҚЫ ҚАДІРЛЕГЕН ХАТШЫ

Қаншама уақыт өтсе де кейбір басшының аты ел аузынан түспей, ұмытылмай, айтылып жүретіні бар. Сондай адамдардың бірі – Өбдірахман Жәсіпбеков. Ол кісі Ақтоғай ауданында (ол кезде Қоңырат ауданы) нағыз қырғын соғыс жүріп жатқан 1942 жылдан 1946 жылға дейін, одан соң 1948 жылдан 1953 жылға дейін Қарқаралы ауданында аупарткомның бірінші хатшысы

болып қызмет атқарған екен.

Әбекеңнің өмір жолы да ұзақ. Ол кісі 1909 жылы Қостанай облысының Қарабалық ауданындағы 12-ші ауылда дүниеге келеді. Әкесі Жәнібек еті тірі, ширақ жанның бірі болған сияқты. Баласын оқытуды жек көрмейді. Татар молдасынан хат таныған соң Троицкіге апарып, медресеге береді. Еңбек жолын сол ауданның 7-ші ауылында бастауыш мектептің мұғалімі болып бастайды. Содан 1931 жылы «Бесмыңдықтар» қозғалысы басталады да, комсомолдық жолдамамен Қарағандыға келеді. Осылардың арасында бұған дейін үйленген Әбекеңнің жары Өмина да болады. Әуелде ФЗО-да мұғалім болады, кейін көмір өндірушілер кәсіподағы мектебіне ауысады. Бұл мектеп көп ұзамай тарайды да, Әбекең көміршілер кәсіподағы аудандық комитетінде бір жылдай ұйымдастыру бөлімі меңгерушісінің орынбасары, одан соң «Қарағандауғоль» тресіне қарасты №31 шахтада шахтком төрағасы, осы трестегі келік басқармасында жергілікті комитет төрағасы болады. Осы кездерде бірнеше рет аудандық Кеңеске депутат болып сайланады. 1938 жылы халық депутаттары Қарағанды қалалық Кеңесі атқару комитеті

төрағасының орынбасары, шамалы уақыттан соң төрағасы болып сайланады. 1939 жылдан 1942 жылға дейін Қарқаралы аудандық кеңесі атқару комитетінің төрағасы болады. Ақтоғай ауданына сол жылы сәуір айында келеді.

Соғыс жүрін жатқан кез. Ауданның бас көтерер азаматтары майданға кеткен, әлі де лек-легімен аттанып, қарт адамдар мен әйелдер, жас балалар ғана қалып жатыр. Ауданның экономикасы мүлдем құлдырап кеткен. Қиын жағдайды көріп, не істерін білмей, мүлде қиналады. Көкейінде сан тарау сұрақтар пайда болады. Қандай амал қарастыруды ойластыра бастайды. Сол уақыттағы Тұңғышбек Дәлмағамбетовпен, одан сәл кейінірек ауатком төрағасы болған Нұрбек Алпысбаевпен және ауданның басқа да активтерімен тығырықтан шығудың барлық жолын қарастырады. Ол кез ауданда техника деген, оның ішінде бірде-бір машина деген жоқ кез. Елдің барлығы атпен жүреді.

Әбекең болса кешке дейін аттан түспей, ел аралаумен болады. Халықтың ортасында болады. Кабинетте отыруды жағдай көтермейді. Өйткені, өмір ағыны соны талап етті.

Сөйтіп, Ақтоғайда ауыр жағдайға қарамастан халық майдан үшін деп еңбек етін, тапсырманы өз дәрежесінде орындайды. Тоқырауынның ақ бидайын мол өсіреді. Сонау ашаршылық жылдарында халыққа нәпақа, күнкөріс азығы болған ақбидайдың соғыс жылдарындағы рөлі жоғары тұрған шақ еді. 1944 жылы Қоңырат ауданында он адам майданға бір жеңіл самолет пен тоғыз танк жөнелткен екен. Мұндай оқиға, патриоттық қозғалыс аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Ә.Жәнібековтің ұйымдастыруымен Қазақстанда тек осы ауданда ғана болған. Сол жылы осы он адамның әрқайсысына жеке-жеке Сталиннің өзі рахметін айтқан жеделхат келіпті. Бұл жағдай бүкіл ауданның және оның бірінші хатшысының атын аспандатып, абыройын одан сайын биіктете түседі.

Әбекеңнің 1944 жылы соғыстың салдарынан қабақтарына кірбің түскен халықтың көңілін көтеру мақсатында ақындар

айтысын ұйымдастыруы ел аузында көпке дейін ұмытылмай айтылып жүрді. Сол кезде Қазақстан Жазушылар одағы, жазушы Ғабит Мүсірепов ақындар айтысын өткізу туралы бастама көтерген еді. Соған орай, Ақтоғай ауданы партия комитетінің бірінші хатшысы Ө.Жәнібеков өзі бас болып, Қоңыраттан Жабас Кеңесбаев пен Құрмаш Таласбаев, Шет ауданынан Маясар Жапаков пен Жылқыбай Нұрбековтерді айтыстырады. Оған сол кездің белгілі ақындары Қайып Айнабеков пен Аллажар Теміржанов әдейі келіп, қазылық етеді.

Соғыс жылдарында Ақтоғайда өнеркәсіптік комбинат жұмыс істейді. Онда жылы тон тігіліп, пима басылады. Олар да майданға жөнелтіледі. Сондай еңбектері үшін Ақтоғай ауданы 1945 жылы Қазақстанның 25 жылдығына орай Қазақстан КП Орталық Комитетінің, Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің Қызыл туымен және 50 мың сом ақшалай сыйлығымен марапатталады. Ол сыйлықты облыстық атқару комитеті төрағасының орынбасары Ланкин әкеліп табыс етіп, Ө.Жәнібеков қабылдап алады. Сол жолы Әбекең бірінші дәрежелі «Отан соғысы» орденін омырауына тағады.

Бұдан соң Әбекең Алматыға аттанып, екі жыл Қазақстан КП Орталық Комитеті жанындағы партия мектебінің тыңдаушысы болады. Одан келген соң Қарқаралы ауданына бірінші хатшы етіп жібереді. Онда бес жыл абыройлы қызмет атқарған соң Жезқазған қаласына бірінші хатшылыққа тағайындайды. Мұнда екі жылдай болады. Содан соң Жезді қалашығындағы Жезқазған-Ұлытау геологиялық-барлау партиясының саяси бөлімі бастығының орынбасары, одан соң сондағы партия бюросының хатшысы етіп сайлайды. Бұл жерде бір жылдай қызмет атқарған соң 1957 жылдан комбинат жүйесіндегі еңбегі басталады, әуелі Ақшатау комбинаты партия ұйымының хатшысы, одан кейін директордың кадрлар мен тұрмыс жөніндегі орынбасары болады. Ал 1976 жылдан 1985 жылға дейін комбинат директорының жалпы мәселелер жөніндегі орынбасары

болып қызмет атқарады. Еңбек еткен жылдары бір орден, жеті медальмен марапатталыпты.

Ол қай жерде қызмет атқармасын өзінің тапсырылған іске деген берілгендігін, нағыз патриот адам екендігін көрсетеді. Әбекен мен жұбайы Әмина сегіз бала тәрбиелеп өсірген, олардың барлығы да жоғары білім алады. Соның ішінде Майдан мен Манат әкесінің жолын қуып, металлург болады. Майдан көп жыл Ақшатауда және Ақжалда қызмет атқарып, бүгінде өзі зейнеткер болып отыр. Ал, Манат болса көп жыл Қарағанды металлургия комбинатында №2 мартен цехында болат балқытушылар бригадирі болып еңбек етті. КСРО Құрметті металлургі атанды. Оның тікелей басқаруымен бригадасы зиянды қоспалары аз жоғары сапалы болат балқыту технологиясын жасады және оны игеріп алды. Тиеу және шлак түзу үрдісін жетілдірудің арқасында оның бригадасы шихталық балқыма алуда еңбек өнімділігін 24,5 мың тоннаға арттырды. Бригада ұжымы жылдық жоспарға қосымша 830 тонна болат балқытты. Сол үшін 1983 жылы Манат Жәнібеков Қазақ КСР Мемлекеттік сыйлығының иегері атанды.

Міне, қолымда «Ақадыр таңы» газетінің 1991 жылғы 10 қазан күнгі саны. Ондағы «Азамат ажары» деген мақалада тұңғыш ұлы Майдан:

«...Мына бір оқиға есімде қалыпты. Бірде әкем екеуміз Қарағандыдан Ақтоғайға кішкентай самолетпен ұшып келе жаттық. Пәле қайдан деуге болмайды ғой. Кенет самолет апатына ұшырадық. Жерге құлдилап бердік. Самолет тұмсығы жерге тірелгенде, жалма-жан әкем қосалқы есікті ашын жіберіп, мені шығарып алды. Мотор жұмыс істеп тұр. Ал, біз жарылыс әне бола-ды, міне болады деп алысырақ барып күтіп жаттық. Құдайымыз бар екен әкем, ұшқыш және мен үшеуіміз де аман қалдық. Сондағы әкемнің мені апаттан аман алып қалғаны әлі күнге дейін есімнен кетпейді. Және сол үшін өмір бойы қарыздармын!

Иә, енді міне, аяулы әке өмірінің жалғасы – біздер әке атына кір келтірмеуге, ана көңіліне дақ түсірмеуге тырысып та келеміз», - деп еске алса, Әбекеңнің аяулы жары, осы бертінде ғана қайтыс болған Әмина әже:

«Сол бір отызыншы жылдары қазақтың не бір азаматтары замана зобалаңына тап келді ғой. Енді ондай нәубеттің бетін аулақ қылсын. Біз де қорқып жүрдік. Қалай қорықпайсың, сол кезде Әбекең көзі көрген қарағандылық Асылбеков, Нұрсейітов сынды азаматтар нақақтан нақақ ұсталып жатқанда. Біздің де Әбекең бір күні «халық жауы» атанып, еш кінәсіз сол нәубеттің құрбаны болып кете ме деген қорқыныш сезімі ғой баяғы. Ол кезде, тіпті, ойын-сауық, туған күн, қонаққа бару-шақыру дегенді ұмытқанбыз. Кеш батса болды, үйде жасырынып отырамыз. Бақытымыз бар екен, сол нәубет тұзағынан аман-сау құтылдық қой...» деп толғанады.

Ал бір кезде өзімен бірге қызмет атқарған, Ұлы Отан соғысының ардагері В.Прерва:

«...Бүгіндері кейбір басшының бойында кездесе бермейтін бір тамаша қасиеті бар-тұғын. Ол, әсіресе, өзінің кемшіліктерін бетке айтсақ, үндемей тындап алып, дұрыс жеріне келісін, бұрыс жерін түсініп, содан қайтсе де бір қорытынды шығаруға тырысатын. Адам жанын тез түсініп, бізден еш көмегін аямайтын, әрі ақылшымыз еді», – деп еске алады. Осы айтылғандар бір кезде басшы қызмет атқарған абзал азаматтың қандай болғандығын көрсетіп, жарқын бейнесін толықтырып тұрғандығы сөзсіз.

Биыл бірталай аудан өзінің 80 жылдығын атап өтті. Солардың ішінде бір кезде Әбекең бірінші хатшы болған Ақтоғай ауданы да бар. Сондықтан да ауданның мерейтойына байланысты халық аузында жақсылығымен аты қалған ардагер аға туралы да айта кеткенді жөн көрдік.

2008 жыл.

«ҚУАНДЫҚ» ҚОЖАЛЫҒЫНЫҢ ҚЫЗЫ

Мейрамгүл Қуан-дыққызы Жұмабаева Ақтоғай ауданына қарасты Қараменде ауылдық округіндегі «Қуандық» шаруа қожалығының мүшесі. Бұл шаруа-шылықтың негізін бір кезде, яғни, 1992 жылы елімізде Тәуелсіздіктің таңы атып, жаңа қоғамға қадам басқан шақта әкесі Қуандық Жұмабайұлы ұйымдастырған болатын.

Жылт еткен жаңалыққа құмар, оны жетілдіріп әкетуге бейім тұратын Қуандық сол жылы да басқалардан кейін қалған жоқ. Отбасына қозғау салып, сонау «Еңбек» бөлімшесінен жиырма шақырымнан астам қашықтықтағы, тау арасында, қыста қары көп түсетін «Әйнек» қыстағын таңдап алып, «Қайрат» атты шаруа қожалығын ұйымдастырды. Әуелде қиындық көп болды. Ол жерде бұрын «Қызыларай» совхозы болып тұрған шақта шопандар қыстағы болған. Қоралап қой өсірілетін. Оған қора толы төл ергізетін. Кейіннен бұл қыстақ орталықтан тым алыстығына және қыста жолдың қиындығына байланысты жабылып қалған еді. Ол жерді Қуандық алған кезде бұрын шопан мен оның көмекшісі тұрған екі пәтерлі үйдің орнында да, бұрын қой қамайтын қораның орнында да цементтен төселген іргетасы ғана қалған еді. Қабырғасы тастан қаланғандықтан, жақын маңайдағы үй салғандар тасын бұзып алып кеткен. Енді сол іргетастарға үй және қора салу қажет болды.

Мұндай жұмыстардың қаншылықты күшпен келетіндігін өздеріңіз шамалай беріңіз. Қазіргі Ақтас ауылы ол кезде жаңа құрылған «Еңбек» совхозының орталығы болып жаңадан са-

лынды. Жаңа орталықта тұрып, комбайнер, гараж менгерушісі, бас механик сияқты жұмыстарды мінсіз атқарып жүрген бесаппап механизатор Қуандық жаппай жекешелендіру басталған шақта 70 сиыр санап алып, жеке шаруашылыққа шығып кетті. Әуелі көктем туысымен үй жанында шлактан кірпіш құйды. Оны қырық шақырым жердегі Әйнекке тасыды. Орталықтағы торт бөлмелі дағарадай жаңа үйдің есігін бекітіп тастап, киіз үймен қыстаққа көшіп барды да, әуелі үй салды, одан соң малға қора тұрғызды. Әрине, оларды жалғыз өзі тұрғызды деу артық шығар, жұмысқа ағайын-туыс, дос-жолдас бәрі көмекке келді. Келесі жылы үйінің еденін тақтайлады. Содан айналасы екі-үш жылдың ішінде аяғынан қаз тұрып, шаруашылығы шалқи бастады. Сиырлары бұзаулады, қойлары қоздады, биелері құлындады.

Осы Әйнек қыстағында Рымкүлі Айқатқа тұрмысқа шықты, одан соң Мадияры Айнұрға, Данияры әскерден келген соң Жанарға үйленді. Тұңғыш немересі Мәди, кейінгі немерелері Дәуіржан мен Дамир осы жерде дүниеге келді. Жарты ғасырлық мерейтойын осы жерде атап өтті.

Бірақ, осындай тамаша, түгін тартса май таматын шұрайлы орыннан қоныс аударуына жердің шалғайлығы қатты себеп болды. Балаларының ел ортасына қарай келгісі келді, өйткені немерелерді оқыту керек еді. Ақыры орталық басына көшіп келді.

Басында қыстауда ұлдары Қанат пен Даниярды және келіні Жанарды жұмысшыларымен қалдырып, Қуандық өзі «Шамшырағым» деп атайтын бәйбішесі Панар жеңгей екеуі ғана келіп, бұрынғы үйлерінде тұрып, Мәдиді оқытып жатқан. Сол жылдың қысы өтіп, наурызы басталған шақта ағамыз кенеттен жүрек талмасынан өмірден өтті.

Иә, қаза қаниама ауыр, жүректерге қаншама салмақ салғанымен, тірі адам тіршілігін істейді. Жары Панар мен сонау жылы жеке шаруашылық құрғанда Қарағанды экономикалық университетін бітіріп, сонда қызмет атқарып жүрген тұңғыш қызы Мейрамгүл екеуі бүкіл шаруашылықты осында көшіріп

алуға бел буды. Басында сол жерде бос тұрған бір қораны жалдады да, өздері төрт бөлмелі үй салды. Келесі жылы дайын қора-жайы бар кең үй сатып алды. Қазір сол үйде тұрып, шаруашылығын жүргізіп жатыр.

Басында «Қайрат» деген атпен құрылған шаруа қожалығы 2004 жылы қайта құрылып, отағасының құрметіне «Қуандық» деп аталды. Қзір отағасының «Қазақтың ақ бас еттік тұқымды сиырларын өсірсем» деген арманын жүзеге асырып жатыр. Кезінде ауылдағы «Нұршат» шаруа қожалығымен біріге атқарған жұмысы да нәтижелі болды. Малдың өнімділігін арттыру мақсатында біршама жұмыстар атқарылды. Қазақ ұлттық аграрлық университетінің оқытушысы Қырғызбай Бегімбеков пен сол кездегі аудандық ауыл шаруашылығы басқармасының бастығы Сағат Әбдіғұлов, сол басқарманың асыл тұқымды мал өсіру жөніндегі маманы Зәрузада Тәуекеев бағдар беріп, енді шаруашылық асыл тұқымды мал өсіру бағытына бет бұрады. Мал басы екі есеге дейін өсті.

2008 жылы қазақтың ақ бас сиырларын өсіретін шаруашылық мәртебесіне ие болды. Шаруашылықтағы мал басы 2012 жылы 161 ірі қараға жетті. Шаруашылық селекционерімен ғылыми мекемелердің шығармашылық ынтымақтастығы арқасында табынды жетілдіру және оның генетикалық әлеуетін арттыру жөнінде жұмыстар жүргізілуде. Орал облысындағы Чапаев тұқымдық зауытынан екі бұқа әкелінді.

Мейрамгүл болса, анасына көмектесе жүріп, жан-жаққа шығып тұрды, басқа да осындай асыл тұқымды қазақи мал өсірумен айналысатын шаруашылықтарда болды, семинарларға қатысты. Бір сөзбен айтқанда тәжірибе жинақтауда болды. Ақыры атқарылған іс көп ұзамай-ақ нәтижесін бере бастады.

Ірі қараның өсімін арттыру шаруашылықтағы өз төлі есебінен жүргізілуде. Соның бір мысалы қазір әр жүз сиырға орта есеппен 80 бұзаудан алынып жүр. 2010 жылы етке 43 бас өгізше тапсырылған болса, оның орташа салмағы 233 кг тартты.

Ауылдың тұрған жері қыста қар қалың түсетін, аязды, боранды болып келсе, жазы қоңыржай, күрт континентальды, көктем мен күз айлары жаңбырлы болып келеді. Соған қарамастан шаруашылықтағы малдың барлығы ерте көктемнен бастап, қыс қаһарына мінген шаққа дейін жайылымға шығарылады. Тек желтоқсанның ортасынан наурыз айының аяғына дейін ғана қорада сақталады. Бұл кезде мал қолдан азықтандырылады, яғни, оларға шөп шашылады, жем беріледі. Жем мен шөп мол болса, малдың қыстан күйлі шығатыны белгілі. Күйлі малдың төлі де төзімді келеді. Халқымыздың «Шелді мал – төлді» деген нақылы тегін айтылмаса керек. Осыған орай жаз айларында шөбі шүйгін болып келетін, Қушоқы тауының бөктеріндегі өздеріне бөлініп берілген аймақтардан шөп шауып, күз кезінде тасып, маяға үйін алады.

Өрісін кеңейтін, өз ісін өркендетумен келе жатқан шаруашылық енді басқа шаруа қожалықтарына да мал сата бастады.

Міне, осындай игі істердің барлығы да дұрыс ұйымдастыра білудің арқасында ғана жемісті болмақ. Сондықтан да, Мейрамгүл анасы Панар екеуі бас болып, бауыры Қанаттың қолдауымен шаруашылықтағы барлық жұмысты дөңгелетіп жатыр. Сол еңбектері жемісті болсын деп тілейміз.

2014 ж.

МУҒАЛІМ МЕРЕЙІ

Еңбегімен ел мерейіне бөленген, ұлағатты ісімен шәкірт жүрегіне жол тапқан жандар үш арыстың мекені Ақтоғай жерінде көптеп саналады. Солардың бірі – Алтын Хасенқызы Жухина десек қателеспеген болар едік. Халық даналығын толық ұғынған, көркіне ақылы сай, біліміне өнегесі сай Алтынның педагогикалық жұмыс өтілі кырық жылға жуықтаған екен. Ол өзінің ұстаздық еңбек жолын Шет ауданында бастауыш сынып мұғалімі болып бастаған.

Кейіннен Ақтоғай ауданындағы Н.Әбдіров атындағы орта мектепте қазақ тілі мен әдебиеті пәнінен сабақ берген. Сабақ бере жүрін аудандық «Тоқырауын тынысы» халықтық ән-би ансамбілінде жүргізуші болады. Өнерлі жастың талабы ескерусіз қалмай, шеберлігі үшін марапатқа ие болады. Өзі білім алған Ақшатау кентіндегі С.М.Киров атындағы мектепте ұстаздық етеді. Одан соң 1987-

1995 жылдар аралығында Ақтоғай аудандық білім бөлімінде әдіскер, сырттай оқытатын мектеп директоры, М.Горький атындағы мектепте мұғалім болса, 1995 жылдан бері К.Байсейітова атындағы орта мектепте қазақ тілі мен әдебиеті пәнінен дәріс беріп келеді.

Шығармашылықпен тынымсыз еңбек ететін ұстаз өз ісіне зор жауапкершілікпен қарайды. Ол шығармашылықпен айналысатын талай баланы аудандық, облыстық, республикалық бәйгелерге қосып, үнемі жүлделермен оралтып жүр. Оған 2005 жылы «Әлемдік білім беру аясындағы ауыл мектебі» атты республикалық семинарда жасаған баяндамасының жоғары бағалануын, 2007 жылы «Онекіжылдық білім беру жүйесінің құрылымдық және мазмұндық ерекшеліктерінің жүзеге асырылуы» облыстық ғылыми-тәжірибелік конференция жұмысына белсене қатысқаны үшін облыстық мұғалімдір білімін жетілдіру және қайта даярлау институты ректорының грамотасына, 2009 жылы «Жас зерттеушілердің шағын ғылым академиясының» облыстық байқауында оқушысы Аяулым Мүсілім екінші орын алып, 2010 жылы VII облыстық «Әдістемелік вернисаж» педагогикалық ашық фестиваліне қатысқаны үшін облыстық білім басқармасы бастығының грамотасымен марапатталғанын атап өтуге болады.

Өзінің ұстаздық тәжірибесімен бөлісіп, облыс, республика мұғалімдері арасында болатын семинарларға, конференцияларға қатысып, жасаған баяндамалары бірнеше жинақтарға енгізілген. Сол сияқты республика, облыс көлемінде таратылған бірнеше авторлық, әдістемелік құралдары, бірыңғай оқу жоспарлары да бар.

Жоғары санатты ұстаздың еңбегі лайықты бағалануда. Ол облыстық білім департаментінің, республикалық балалар ұйымының Құрмет грамоталарымен марапатталған. Айтулы ұстаз Алтын Жухина өткен жылы «Қазақстан Республикасы білім беру саласының Құрметті қызметкері» атағына

ие болды. Бұл марапатты Мұғалімдер күні қарсаңында арнайы шақыртумен Астана қаласына барып, ҚР Білім және ғылым министрі Бақытжан Жұмағұловтың өз қолынан алып қайтты. Айтулы ұстаз Алтын бір кездері Ақтоғай ауданында басшылық қызметтер атқарған, шығармашылық жұмыстармен айналысқан, өзіміз жақсы білетін қаламы қарымды журналист Бағдат Омашевтың сүйікті жары болған еді. Алланың жазуымен дүниеден ерте аттанған Бағдатты жоқтатпай, өткен жиырма жылға жуық уақыттан бері шиеттей төрт баласын аяғынан тік тұрғызды. Қазір сол балалары әр саланың маманы атанып отыр. Үлкені Серғазы – Астанада, Көлік және коммуникация министрлігінде бөлім бастығы, Еркебұланы – жол полициясының маманы, Ерланы – журналист, Баяны – мұнай саласының қызметкері. Бір қызығы – келіндері Ләззат пен Эльмира да ұстаздық қызметте. Олар да анасын үлгі тұтады, атасы көрмей кеткен немерелерді тәрбиелеу үстінде.

Бүгінде ел құрметіне бөленген, шәкірттерінің алғысын арқалаған ұстаз-ана Алтынның жемісті еңбек ете беруіне тілектестік білдіреміз.

2011 ж.

ЕКІ САЛАНЫҢ АРДАГЕРІ

(Журналист әрі ұстаз Қасымхан ҚАЛЕНОВ

жайлы бір үзік сыр)

Ақтоғай ауданында Қасымхан Қаленов ағамызды білмейтін жан жоқ. Қаскеннің өмір жолын екі салаға бөліп қарауға болады. Оның біріншісі – ағарту саласындағы еңбегі де, екіншісі – қаламгерлігі. 1993 жылы зейнеткерлікке шыққанға дейін ауданда осы екі салаға қолдан келгенінше өз үлесін қосты. Сонау 1952 жылы Қарағанды мұғалімдер институтын бітіргеннен бастап оқу-ағарту майданында еңбек етті.

Ол кісінің өмір жолына қарап отырсақ аудандық оқу бөлімінің меңгерушісі, аудандық партия комитетінің қызметкері, мектеп директоры, аудандық «Қызыл ту» (кейінде «Арқа еңбеккері», қазір «Тоқырауын тынысы») газеті редакторының орынбасары, бөлім меңгерушісі, Жезқазған облыстық «Жезқазған туы» газетінің Ақтоғай және Шет аудандарындағы меншікті тілшісі сияқты қызметтер атқарған. Оның ішінде бұрынғы «Қоңырат»

совхозындағы мектепте, аудан орталығындағы Ә.Бөкейхан атындағы орта мектепте, кешкі мектепте директор болған кездерін ерекше атауға болады. Аудандық партия комитетінің хатшысы да болыпты.

Ал, Қаскеннің ақындық, қаламгерлік жолының өзі бір тобе. Мектепте қызмет істеген жылдары жас ұрпақты тәрбиелеу ісіне ерекше үлес қосса, газетте қызмет істеген кездерінде ақын-жазушы, журналист тәрбиелеу ісіне қатты көңіл бөледі. Мәселен, қазіргі белгілі ақындар Серік Ақсұңқарұлы мен Абзал Бөкеннің, марқұм Дәуітәлі Стамбековтің, журналист Балтабек Әбеуовтің балауса жырларын аудандық газет бетінде қамқорлықпен бастырып, ағалық ақылын айтқан болатын. Менің де тұңғыш жырларым мен шағын мақалаларымның кемшіліктерін түзетін, жариялауға мұрындық болғаны әлі есімде.

Міне, бүгінде жетпістің құба белінен көрініп отырған ағамыздың сонау 70-ші жылдары жазған мақалалары мен фельетондарын, өлеңдерін құмарта оқып жүретінбіз. Қаскеннің жырлары аудандық газет пен облыстық «Орталық Қазақстан» газетінде жиі жария болатын. Ол кезде ауданда ақындар айтысы ұйымдастырылушы еді. Қаскен сол уақыттарда ауданның Аққан Смағұлов, Амантай Тойшыкенов, Алшынбек Кенжебеков, Зияда Елеубеков, Үмітай Жармағамбетов сияқты аты шыққан жергілікті ақындарымен айтысқа түскен. Жалпы саны жиырмаға жуық айтысқа қатысқан екен.

Қаскен ағамыздың тағы бір қыры – қаламгерлігі. Ол ұлт мақтанышы Күләш Байсейітова, Манарбек Ержанов, Әсет Найманбайұлы, Ғабдиман Игенсартов, Уғар Жәнібекөв, Орынбек Жәутіков сияқты әйгілі адамдар туралы көлемді-көлемді танымдық материалдар жариялады. Бұған қоса ол аудан өмірінен жазылған, оның жақсы-жаманды жақтарын көрсететін көптеген мақалалардың авторы. Әсіресе, Кеңес Одағының Батыры Қазыбек Нұржановтың өмірі, ерлік ісі ту-

ралы зерттеуінің орны бөлек.

Бұл кісінің сарабал сықақшы, қаламы үшкір фельетоншы екенін де Ақтоғай жұртшылығы жақсы біледі. Мәселен, баяғыда бір ферма менгерушісі совхоздың қырыққан қойының жүнін өткізіп, бүкіл ақшасын өзі ұстап қояды. Мұны біліп қалған Қаскен оқиғаны бір әженің аузынан айтқызып, «Әженің әңгімесі» деген фельетон жазады. Ол кезде жазылған жай тексерусіз қалмайды. Фельетонда көрсетілген дерек түгел анықталып, ферма менгерушісінің үстінен іс қозғалады да, барлық ақшасының орнын толтырып, зорға құтылады. Бір жолғы сапарында совхоздардың біріндегі құлазып тұрған кітапхананы көреді. Онда бүкіл кітапты шаң басқан, кітапханашы жөнді жұмыс істемейді. Сонда тұрған кітап авторларының және кейінкерлерінің атынан сөйлеттіріп, «Кітапханадағы акындар айтысы» деген тақырыппен сынға алады. «Қар қапқан Қарпык» деген фельетонында жазғы кезде жем-шөп дайындаудағы салғырттық шенеледі. Бұлардың барлығы бойынша шара қолданылып, кейіннен жұмысы дұрыс жолға қойылады.

Қазақ КСР Оқу-ағарту ісінің үздігі, Ақтоғай ауданының Құрметті азаматы, көптеген Үкімет наградаларының иесі, Қазақстан Журналистер одағының мүшесі, қазір осы Қарағанды қаласында тұратын Қасымхан Қаленов ақсақал осындай жан. Бүгінгі мерейтойымен құттықтай отырып қаламгер ағамызға мол денсаулық, шалқар шабыт тілейміз.

Қараша, 2002 жыл.

ЕСКЕРТУ: Бұл мақала Қаскеннің 70 жасқа толуына орай жазылған еді. Кейін қаламгер ағамыз бақилық болды.

МЕРЕЙЛІ МЕЙІРБИКЕ

Медицина саласында ерліктердің көпшілігін мейірбикелер жасайды екен. Сондықтан да бір ғасырдан астам уақыттан бері Халықаралық мейірбике күні мерекесі тойланып келеді. Облысымызда осындай мейірбикелер даярлайтын бірнеше орта арнаулы оқу орны болса, соның бірегейі Қарағанды медицина колледжі. Осы орта арнаулы білім беретін оқу орнының директоры Аманжол Нұрбеков:

- Бізде болашақ мейірбикелерге дәріс беріп, мамандыққа баулып жүрген көптеген жоғары білімді оқытушылар бар. Солардың бірі осында 2006 жылдан бері мейірбике ісінің негіздері пәнінен сабақ жүргізіп келе жатқан, өз ісінің шебері, студенттеріміздің сүйікті ұстазы Гүлмира Қалиева, - деп таныстырған еді.

Гүлмира Әбдікенқызы 1987 жылы Ақтоғай селосындағы орта мектепті бітірген соң Қызылорда қаласындағы медколледжге оқуға түсіп, оны ойдағыдай аяқтап шығады. Жас маман Балқаш қаласына келіп, бес жылдай қалалық ауруханада еңбек етеді. Бұдан кейін Алматы қаласына қоныс аударып, онда да әр түрлі ауруханалар мен медициналық мекемелерде еңбек етеді. Еңбек десе ерінбейтін Гүлмира жұмысынан қол үзбей жүріп, Алматыдағы Мейірбике ісі институтын бітіріп, жоғары білімді маман атанады.

Мейірбике ісінің менеджментін жақсы меңгеруі оның емханада аға медбике болып қызмет атқаруына көп көмегін тигізеді. Институтта оқып жүрген кезінде де зерттеу жұмыстарымен айналысып, кейін ол курстық жұмысының тақырыбына айналады.

Гүлмира біліктілікті көтеру бөлімшесінде сабақ өткізу барысында медициналық мейірбикелерді практикалық денсаулық сақтаудың жаңа өзгерістеріне үйретеді, қалалық және ауылдық емдеу-алдын алу мекемелерінде шеберлік кластарын өткізеді, онда тыңдаушылар осы заманғы талаптарға сай кәсіби қызмет көрсету үшін қажет еп дағдысын үйренеді.

Колледждегі студенттер үшін тәжірибе оқу үдерісінің құрамдас бөлегі болып табылады. Осы мақсатта Гүлмира өзі меңгерушісі болып табылатын мейірбике технологиясы кабинетін осы заманғы қолдан жасалған адам бейнелерімен (муляждармен) және жаттықтырғышпен жарактандыруға қатты көңіл бөледі. Бұларға арнайы электрондық датчиктер орнатылған. Мәселен, ондай бейнелерге ине салып жаттығуға болады. Егер дұрыс болса - жасыл жарық, қисық болса – қызыл жарық жанады. Адамның тамырынан қан алуды үйренетін

жасанды бейнелер де бар. Оларда да арнайы жарық жанады. Қан қысымын өлшейтін электрондық жаттықтырғышта да студенттер ұстазының көрсеткен бағдарламасы бойынша жұмыс істейді. Мұнда медициналық мейірбикенің жұмысына қатысты басқа да жаттығулар жасауға болады.

Бұл кабинеттегі оқыту және жұмысқа үйрету үрдісі бейнекамераға түсіріліп, талқылау және қателіктерді болдырмау мақсатында мультимедиялық кабинеттерде қайталап көрсетіледі. Осындай жұмыстардың барлығы студенттерге медициналық мейірбике ісін толық меңгеріп, өздігінен еркін жұмыс атқаруына алғышарт болады.

Міне, колледж бітірген соң практикалық денсаулық сақтау саласында он бес жыл қызмет атқарып, тиісті дәрежеде кәсіби біліктілік жинаған, жоғары білімді мейірбике ісі мамандығын алған Гүлмира қандай істе болмасын өзін нық сезінеді. Ол оқыту әдістерін де оқып-үйренген, сондықтан да бұл оның қазіргі кезде медициналық колледждегі оқу үрдісін әдістемелік жағынан дұрыс ұйымдастыруына көмегін тигізуде.

Қазір Гүлмира Әбдікенқызы оқу орнындағы қоғамдық жұмыстарға белсене араласады. Студенттермен ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізеді. Бұл салада әр түрлі конкурстарда алған мақтау грамоталары да бар. Мейірбике бөлімшесінде куратор, онда тәрбие жұмыстарымен де айналысады. Республикалық «Мейірбике ісі» журналының редакция алқасының мүшесі. Колледжде болып жататын әр түрлі мәдени шаралардың да екі тілде жүргізушісі. Осында «Мейірім» атты үйірме бар екен. Соған да жетекшілік етеді. Бұл үйірменің мүшелері «ХОСПИС» ауруханасына барып, төсек тартып жатқан науқастарды күтуге атсалысады. Өлардың төсек орындарын ауыстыруға көмектеседі.

- Мұндай көмектің пайдасы зор. Өйткені, олар бұл жерде қарт адамдарға, науқастарға қандай көмек қажет екендігін, оларды қалай күту керектігін үйренеді. Сондықтан да олардың

ертеңгі күні өздерінің қартайған ата-әжесі мен әке-шешелеріне көмектері тисін, соларды күтуді үйренсін деген мақсатты да көздейміз, - дейді Гүлмира Қалиева.

Бүгінгі күні Гүлмираның өзі де жолдасымен бірге үш бала тәрбиелеп отыр. Олардың үлкендері – қыз бала. ҚарМУ-дың экономика факультетін бітірген, бір фирмада менеджер. Үлкен ұлдары Қарағанды заң институтының студенті, кенже ұлдары екінші сыныптың оқушысы.

- Студенттерге сабақ өткізу барысында қандай мақсат көздейсіз? – деп сұрақ қойдым.

- Мен осы жерде алған білімі мен ертең ауруханаға барғанда істейтін қызметінің бір-біріне сай болуы қажеттігін мақсат етемін. Бүгінгі білімі олардың еп-дағдысына айналуы керек. Сонда ғана олар білікті маман болып шығады, - деп жауап берді жоғары білімді мейірбике Гүлмира Әбдікенқызы.

Медицина колледжінен «Осындай жоғары білімді мейірбикелер көп болса ғой» деген оймен аттандым.

СУРЕТТЕ: Гүлмира Әбдікенқызы колледж студенттеріне сабақ жүргізуде.

2013 ж.

ҚАШҚЫНДАР

Бала кезімде атамның жанына отырып алып үлкендердің әңгімесін жалықпай тыңдаушы едім. Жаздың күні болатын. Үйге алыстан бір топ жолаушы келді. Әдетімше әңгімелеріне құлақ түрдім. Сондағы айтылған мына әңгіме әлі күнге дейін есімде.

Кәмпескеден қашқан Кішкентай деген кісі болыпты. «Кішкентай келе жатыр» десе жылаған бала уанады деседі. Өзі атына сай кішкентай кісі екен. Бүкіл елге маза бермейді, мылтығын шошақдатып ауылдан мал, тамақ алып кетіп жүреді. Ауылға еркектердің бәрі жұмысқа кеткен кезде келіп, қауқарсыз кемпір-шал мен бала-шағаға ойран салады.

Бірде сол әдетімен жағалай тігілген киіз үйлердің қотанында қарақасқа атымен «оперін» корсетіп, шапқылап жүреді. Бір кезде әлдебір шұңқырға аяғын тығып алған аты сүрініп кетіп, мылтығы бір жаққа ұшады да, өзі бір топ әйелдің жанына келіп топ ете қалады. Сол ақ екен, баяғыдан тісін басып, зығырданы қайнап жүрген әйелдер Кішкентайды жатқан жерінде бас салып, тыпыр еткізбестен байлап тастапты. Сойтпін, бүкіл елді дүрліктіріп, әбден мазаны алып болған қашқынды үкіметке тапсырып құтылған екен.

Жас кезімде қашқындар туралы осындай әңгімелер көп айтылатын. Соның ішінде қашқын Шекен туралы әңгімелерді жиі тыңдайтынбыз.

Шекеннің оқиғалары

Қашқын Шекенді Ақтоғай ауданында білмейтін жан жоқ шығар. Ол кісінің Қызыларай тауында қашып жүрген кезіндегі оқиғаларын жыр етіп айтатындар бар. Алқа-қотан отыра қалған

ауыл ақсақалдары да Шекенді әңгіме ететін, олардан естігенімізді біз де балалар бір-бірімізге жеткізгенше асығатынбыз.

Ел аузындағы әңгімеге қарағанда Шекен екі иығына екі кісі мінгендей еңгезердей адам. Оған екі милицияның шама-сы келмейді де, үшеулеп немесе төртеулеп барып қол-аяғын кісендейді. Мергендігі де сондай – құралайды көзге атады.

Шекенді ұстап әкеліп қамайды ғой. Ол кезде Ақтоғайда арнайы салынған түрме жоқ. ГПУ-дің жатаған үйі болса керек. Содан түн ортасы ауып, күзетші ұйқыға кетті-ау деген мезгілде пешті бұзып, мұржасынан шығып кетіпті. Сонда оның иықтары қабырғаға желімше жабысады дейді.

Бір жолы Шекенді ұстауға екі милиция келіпті. Қаперсіз отырған Шекенге жабыла кеткен екен, екеуін екі жаққа лақтырады. Екеуі қайта жабылады. Тіпті болмаған соң екеуін бір-біріне теріс қаратып байлап, арбаға отырғызады да аттың басын ауылға бұрып, айдап жібереді. Мылтықтарынан айырылған екі сорлы сүмірейіп қайтып келеді.

Енді бірде Шекен бір бұлақтың басына келіп, сыртындағы тоның шешіп, қардың үстіне тастайды да, өзі бұлақтың аяғындағы шіліктің ішінен қоян атуға кіреді ғой. Біраздан соң қайтын келсе, тоның ту-талақайы шыққан, жырым-жырым болып шашылған. Не болғанын білмей аңталап тұрып қалады. Сөйтсе, бұлақтың арғы жағында бір аю жатыр. Мұны көре салып, өзіне ұмтылады, бұл бұлақты айнала қашады. Атайын десе – мылтығы оқтаусыз. Тіке қашса – қуып жетеді. Содан бұлақты айнала бермегенде не істесіп!

Бір кезде аю бұлақтың үстімен бұған қарсы секіреді ғой. Шекен сонда өзіне ұмтылған аюды мылтықтың дүмімен қақ маңдайдан соғады. Құлап түскен аю бұлақтың мұзына кептеледі де қалады. Сол кезде мылтығын оқтап, аюды жайратып салыпты.

Шекеннің жанында басқа да серіктері болыпты. Солар барлығы Қызыларай тауын мекен етіп, тығылыш жүрген ғой. Өздерінің үңгірлері болыпты. Үңгірге от жаққан кезде оның түтіні бір-екі шақырым жерден барып шығады, дейді.

Бұдан басқа да сан түрлі аңыздар естіген едік. Бірақ, солардың көпшілігі бүгінде ұмытылып қалыпты. Әркімдерден сұрап көріп едім, мардымды дерек таппадым. Ақыры, Қарағанды қаласында тұратын Сейітмұрат Құсыманов деген Шекеннің өкіл баласына жолықтым.

Бүкіл ғұмырын бала тәрбиесіне арнаған Секең қазір зейнеткер. Жасы жетпістен асқан. Көп жыл «Қаратал» совхозында мектеп директоры болған. Ұлы Отан соғысының ардагері, Ақтоғай ауданының Құрметті азаматы.

– Шекен бізбен ағайындас болып келеді. Әйелі қайтыс болған соң менің шешеме үйленген ғой, – деп бастады әңгімесін Сейітмұрат аға. – Шекен балуан болған адам. Өзі сөзге шешен. Күрескенді алып соғады, айтысқанды жеңіп шығады. Серілік құрып, саятшылық жасап, жүйрік ат, жүйрік тазы ұстаған. Өзіне сор болып жабысқан сол жүйрік ат. Оның жүйрік атына колхоз басқармасы қызығып жүреді екен. Қанша сұрағанымен Шекен атын бермейді. Соған тісін басқан басқарма әскерге ат жинағанда Шекеннің атын да қосып жібереді. Аудандық май кәсіпшілігінде май жинаушы болып істейтін Шекен сапардан оралса – аты жоқ. Басқарманың жасаған ісі екенін түсінген ол налып: «Қап, әлгі қортық иттің істегені ғой!» – деп балағаттайды. Оны біреулер басқарманың құлағына жеткізеді. Басқарма шын мәнінде таппал бойлы адам еді, оған намыстанып, мұны бүлікші, Кеңес өкіметіне қарсы, халық жауы деп көрсетіп жібереді.

Содан төменгі жақтан май жинап келе жатқанында Кағанович колхозының тұсында екі милиция келіп ұстап алады да, жауып қояды.

Біраз күннен соң Шекен қашып кетеді. Шамалы уақыттан соң ОГПУ-дің қызметкерлері сенімді адамдар жіберіп қолға түсіреді. Ол кезде Ақтоғайда абақты деген жоқ. Ұсталған адамдардың барлығын Қарқаралының «қара түрмесіне» апарып қамайды. Көп адамды үш-төрт милиция жаяу айдап келе жатады. Коктал өзеніне жеткен кезде олар милицияны байлап тастап, түгел қанып кетіпті.

Сол кеткеннен мол кетеді. Бірталай адам Қызыларай тауына келіп тығылады. Атыс болып, милиция қызметкерінің біреуін иғынан жаралайды. Еріксіз кейін шегінген олар Қарағандыдан әскер шақырып, бүкіл тауды тіптеді. Отыз шақты адамның ішінен Шекен бастаған төрт-бес адам ғана ұсталмай кетеді. Басқараларының бәрін қолға түсіреді.

Сейітмұрат ағайдаи кейбір аңыздардың шындығын білмек едім, бірақ ол кісі ауру науқастың салдарынан көп нәрсені ұмытып қалыпты.

Аюмен айқасқаны рас екен. Бірақ, ол бұлақ басында емес, бір ескі қораның ішінде болған. Қашып жүрген жанның өз баеын сауғалау мен қарнын ашырмау жайын ғана ойлайтыны белгілі. Ескі қораға апарып бір тайды жайратқан Шекен етін алуға қараңғы түсе оралады ғой. Андаусызда кіріп келсе, бір аю екі қонжығымен бірге тайдың етін жәукемдеп жатады. Қараңғыда қарсы ұмтылып, Шекеннің санын қатты жаралайды. Содан «байтал түгіл, бас қайғы» болып, зорға қашып кұтылады. Бұдан кейін ескі қораның маңынан жүрмейтін болыпты.

– «Қашқып Шекен әдемі келіншектерді алып кетеді екен» дегенді жасымызда жиі еститінбіз. Бұл туралы не айтасыз? – деп сұрадым.

Ол жай сөз ғой, – деп күлді Секең ағай. – Дегенмен, ондай бір оқиға болыпты. Ол ана Төменгі Қарабұлақ жақта жүргенде

гой. Тоқырауынның төменгі сағасының бойында ағаш қалың болады. Сол жақта тал арасын паналапты.

Бір күні өткелге таяп қалған салт аттыны байқап, жасырына қалады ептеп баепалап қараса, әлгі келе жатқан жас келіншек екен. Өзеннен енді өте бергенде ағаштың тасасынан атымен шыға келеді де, әйелдің пылбырынан ұстаған беті жетектей жөнеледі. Зәресі кеткен әйелдің дыбыс пығаруға шамасы келмей қалады.

Бір апта ма, әйтеуір біраз күннен соң қайтарайын десе:

– Жоқ, ауылға енді не бетіммен барамын. Не көрсем де сенімен бірге көремін, қайтнаймын, – деп қалып қояды. Содан қара күздің аяғында, үш айдай уақыт өткен соң босатады. Өйткені, қыста ағаш арасын қар алып қалады, ол пана болмайды. Еріксіз тауға кетуға тура келеді. Ал таудағы өмір оңай емес, онда әйелдің боғеттен басқа пайдасы шамалы. Сондықтан: «Енді қайтпасаң – өлтіремін», – деп қорқытып, зорға қайтарыпты.

Екі жылға таяу қашқан Шекен бұлай жүріп барқадар таппасын білген болса керек, Қарқаралыдағы НКВД-ға өзі келін беріледі. Шекенді облыстық сот әуелде ату жазасына кеседі де, кейіннен ол жаза он жыл бас еркінен айырумен алмастырылады.

Он жылын өтеп, 1952 жылы оралған Шекен Кемешевті айыптау жөніндегі іс 1967 жылы 10 қаңтардағы Қазақ КСР Жоғарғы сотының Президиумында қайта қаралады.

«Кемешев Шекенге қатысты Қарағанды облыстық сотының 1942 жылғы 29 шілдедегі үкімі және Қазақ КСР Жоғарғы сотының қылмыстық істер жөніндегі алқасының 1942 жылғы 20 қыркүйектегі ұйғарымы өзгертілді және қозғалған іс оның әрекетінде қылмыс құрамы жоқ болуына байланысты тоқтатылды.

Кемешев Шекен – ақталды.

Қазақ КСР Жоғарғы соты төрағасының орынбасары А.Пушечников», – деп орыс тілінде жазылған қағаз келгенде Шекен Кемешев бұл дүниеде жоқ болатын. Озбырлық пен өктемдікке қарсы тұрамын деп жазықсыз жалаға ұрынған Шекеннің әрекеті осындай. Оны әйгілі Робинн Гудтың ерлігімен

пара-пар қоюға болмайтыны белгілі. Әттең сол ерлігін Отан қорғау жолындағы ынайқаста көрсете алмағаны өкінішті.

Қараталдың Құсманы мен Ониы

Жазда бұрынғы «Қаратал» совхозының орталығы Шабанбай аулында болғаным бар. Сонда ауыл адамдары бір үлкен кісілерге «бұлар қашқындар» деп әзілдеп отырды. Таныса келе бұл кісілердің Құсман Мұқашев және Опи Ештанаев деген ақсақалдар екенін білдім.

Жақынына жанын беретін, тілін тапсаң ішінде қылтанақ қалмайтын, ауылдың аңқылдаған қариялары. Қазір екеуі де 86-ға келген. Танысып болған соң қалай «қашқын» атанғандарын сұрадым.

Құсман МҰҚАШЕВ пен Опи ЕШТАНАЕВ (солдан оңға қарай) ақсақалдар өткенді еске алып, әңгімелесіп отыр.

– Ол кезде 29 жаста болатынбыз, – деп еске алады Опи ақсақал. – Бізді трудәрмияға («еңбек армиясы» дегені ғой. – Авт.) алған болатын. Қарағандыға барып, шахтаның қара жұмысына салды. Сонда істеп жүрміз. Соғыстың нағыз қызған кезі. Бірде бригадирден 5-6 күнге ауылға, шешемізге келіп қайтуға сұрандық. Ол рұқсат берді. Содан кездескен көлікпен ылаулап, ауылға зорға жеттік. Енді қайтамыз ден отырғанда милиция келіп, алды да кетті. «Кінәміз не?», – деп сұрасақ: «Сендер тұртәрмиядан қашқансыңдар» дейді. Шын мәнінде біз қашқамыз жоқ. Сұранып кеткенбіз. Бірақ, босатқанына қуанғаннан, бұл қараңғылықты қойсаңшы, бір жапырақ қағаз ала салуды ұмытып кетіппіз ғой. «Мыналар қашып келді» деп біреулер сыртымыздан көрсетіп жіберген сияқты. Енді қашпағанымызды ештеңемен дәлелдей алмаймыз.

Бұдан соң сөзге Құсман ақсақал араласты:

– Көп адамды Ақтоғайдан Қарқаралының түрмесіне айдады ғой. Бәріміз жаяумыз. Үш милиция аттың үстінде. Түйе жеккен бір арба бар. Оған ешкімді отырғызбайды. Үнемі жүре-жүре аяғымыз ауырды. Адамның табаны тиіп, өкшесі бастырмай қалады екен. Күн ыстық, аспан айналып жерге түседі. Не су ішкізбейді. Не тоқтатып, дем алдырмайды.

Күні бойы жүріп, Көктал өзеніне де жеттік. Өткелге келгенде әбден қаталаған адамдар шыдасын ба, ештеңеге қарамастан суға бас қойдық қой. Өздерін тыңдамаған соң, ыза болған милиция су ішіп жатқандарды мылтықтың дүмімен ұра бастады. Сол кезде Шекен бастаған екі-үш әлді жігіт оларды итеріп-итеріп тастайды. Сонда оны байламаққа жабыла кетеді ғой...

– Орталарыңызда Шекен де бар екен ғой?

– Иә, бар. Ол бұрын да бір қашып, қолға түскен екен.

– Содан?

– Содан әлгі жігіттер қойсын ба, үш милицияның мылтығын тартып алды. Қарудан айрылған соң, олар пұшайман болды да қалды.

– «Шекен милицияны байлап тастап қашыпты» деген әңгіме бар ғой.

– Ол жай сөз. Ешкімді байлаған жоқ. Бәріміз, милициямен бірге отырып, сол жерде шай қайнатып іштік. Содан соң: «Сіздерге рұқсат. Баратын жерлеріңізге бара беріңіздер», - дедік те, кеттік те қалдық.

– Мылтығын не істедіңіздер?

– Мылтығын, түйе арбасын алдық. Сол беті келіп, Қызыларай тауына сіңіп кеттік.

– Қанша уақыт тығылып жүрдіңіздер?

– Көп тығылғамыз жоқ. Екінші сөткеге қарағанда ауылға қайтып келдік. Сол кезде ұстап алды. Өйткені, тамақ жоқ, аштан өлеміз бе? Содан Қарағандыдан әскер әкеліп төкті де, қалғандарын тағы да ұстап әкетті.

– Көп адам ба едіңіздер?

– Отыз екі адам. Өзі де сайға сыймайтындай көп қой. Соның барлығы да жаяу. Тек мылтығы барлар қашып кетті. Мылтығы жоқтар ұсталды.

– Солардың ішінде мүлде ұсталмай кеткендер бар ма?

– Жоқ. Кейін бәрі де қолға түсті. Мылтықтың біреуі Шекенде болды.

– Өл кісі әскерден қашқан ба екен?

– Жоқ. Өнікі 58-статья, яғни «халық жауы» дейді. Сондай бес адам болды. Бізді бөлек айдаса мұндай болмайды ғой. Сотталғаны бар, сотталмағаны бар, барлығын шұбыртып бірақ айдаған ғой. Егер өзімізді жеке айдаса, біз қашпаймыз. Онда сотталмауымыз да мүмкін еді.

Қолға түскен соң қойсын ба, он жылды арқалатты да жіберді. Сонау Қолымадан бір-ақ шықтым. Өмірдің жақсы-жаманын, бірталай жерді көрдік. Енді Құдайға тәубе, аман-есен оралмайтын шығармыз деген адам едік, бұл күнді де көріп отырмыз. Бәрі бір Алланың еркінде екен. Ол кезде үйленген де жоқпыз. 1952 жылы елге оралған соң шаңырақ көтердім.

Опи ақсақал өзіміздің Карлагта отырыпты. Долинкада ауыл шаруашылығы жұмыстарында болыпты.

Ақсақалдармен әңгіме барысында олардың әлі де сеекеніп, әлденеден сақтанатындықтарын байқап қалдым. Кейбір сұрақтарға жалтара жауап беріп отырды. Ол кешегі еркін сөйлей алмаудың, езгілік психологияның салдары, қорқынышпен үрейден арыла алмаудың әсері деп ұқтым. Халқымыз: «Аузы күйгеі үріп ішеді» деп текке айтпаған ғой.

– Шекенмен бірге тағы кімдер болып еді? – деген сұрағыма:

– Бізге ағайын болып келетін Зейнекеш деген кісі болды. Әкесінің аты – Сейіт. Ол мерген еді. Осы тауда тығылып жатқанда милициямен атысып, біреуінің иығынан тигізінті. Содан милиция шегінгенде бұлар қашып кетіпті. Олармен бірге Ақан деген болыпты. Үшеуі де осы Қараталдікі, – дегеннен басқа ешкімді айтпады. Мүмкін... ұмытып та қалған шығар.

Сөйтін, жазықсыз жазаға ұшыран, сталиндік лагерьдің дәмін он жылдай татқан, кейіннен заң жүзінде ақталған ақсақалдарға қалған ғұмырын қиындықсыз, қызықпен откізуге тілек білдіріп аттандық.

Дауылбай

Біздің «Еңбек» колхозының малшылары жазда Ақтас өзенінің бойына жайлауға шығып, кінз үй тігеді, бие байлайды. Қоңыр күз болғанша келін түсіру, шілдехана тойларында бірге болып, бірін-бірі шақырысып, жаз бойы мәре-сәре болады да жатады.

Сондай бір жылы жайлауға шыққан шопандар мен малшыларда маза болмады. Аттарын үйден ұзатпай, арқандап бағатын әдетке басты. Кездескен сәттерінде Дауылбай қашқын ауыздарынан түспейді. Әңгімелері – Дауылбай қашқын. Балаларға соның бәрі қызық. Аузымыз аңқиып, тыңдаймыз да отырамыз. Кейде арқаң шымырлап, қорқыныш үйірілетін сәттері де болады.

Сол жазда Дауылбай қашқын Ақтас өзені бойындағы ауылдарды төңіректеді. Шеткері тігілген бір сиыршының үйіне келіп, біраз тамақ сұрап әкетіпті. Жаз ортасы болса да үстіне тері тон киген, киімі әбден кірлеген, сақал-мұрты өсіп, қауғадай болып кеткен дегенді естідік. Одан басқа Дауылбайды жақыннан корген ешкім болмады. Тек әрбіреулер: «Таңертең тұрсам – жетегінде аты бар, сонау белден асып барады екен», «Түн ортасында иттерді абалатып, ауыл сыртынан тасыр-тұсыр шауып өтті» деген сияқты сөздерді айтып жүрді. Ел аузындағы әңгімелерге қарағанда Дауылбайдың ешкімге зияны жоқ, тек жасырынып, өз күнін өзі көріп, бас сауғалап қана жүрген адам сияқты. Өзі Шет ауданының адамы болса керек. Балқаш, Қоңырат жағында бір ағайын-жақыны бар дейді. Сол ма, басқа ма, әйтеуір біреу оқ-дәрімен, қару-жарақпен қамтамасыз етіп отырады екен.

Балалар болса, кеш түсе далаға шықпаймыз, ит үрсе «Дауылбай кеп қалды» деп әке-шешеміздің артына тығыламыз.

Шынында да Дауылбай ешкімге қастық жасаған жоқ. Дегенмен, күзге қарай екі шопаннан екі ат жоғалды. Біреуін арқандаулы тұрған жерінен арқанын қиып әкетіпті. Қанша іздегенмен аттар табылмады.

Келесі жылы «Дауылбай Қызыларай жағында жүр екен» деген сыбыс естідік. Бірде Кеңасу жағында совхоздың жылқысын бағатын Жолдыбай деген жігітке кез болып қалады. Тастың арасында демалын отырған сәтінде жылқы іздеп жүріп дәл үстінен түссе керек. Қапелімде атына міне салып тұра шабады. Жолдыбай да оны тұра қуады. Сол кезде артына бұрылған Дауылбай ананың басынан асыра бір-екі рет мылтықты «гүрс» еткізіпті. Зәресі кеткен Жолдыбай еріксіз атының басын тартады.

Ешкімге жақындамай, солай алыстан қарауылдап жүретін көрінеді. Сол кезде (бұл алпысыншы жылдардың басы) Дауылбай қашқын туралы бүкіл аудан халқы естіді, милиция қызметкерлері де білді. Бірақ, оның соңына түсіп, ұстауға

қаракет жасаған ешкім болған жоқ. «Оның ешкімге залалы жоқ, сондықтан оны ұстап әуре болмайды» десін жүрді жұрт.

Біреулер ол туралы «Дауылбай соғыстан қашыпты» дейді, біреулер: «Ол Карлагтан қашқан» дейді. «Әйелінің көңілдесін өлтіріп қашыпты» деген де сөз бар. Оның қайсысы шындық екені бір Құдайдың озіне ғана аян. Бір ғана шындық – оның қашқын екендігі және ғарышқа жол салынған алпысыншы жылдардың басында біздің ауылдың маңын төңіректеп жүргендігі.

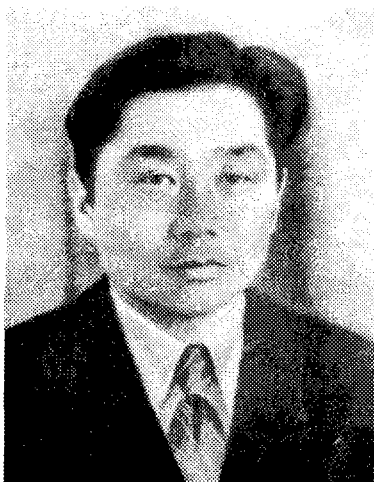
Кейіннен «Дауылбай өліп қалыпты» дегенді естідік. Оның өлімі туралы да қауесет көп. «Дауылбайды милиция атып таптапты» немесе «Балқаш жағында Дауылбайдың өзі далада өлін қалыпты» деген сөздер болды.

Япыр-ау, деп таң қаламын, жиырма жылдан астам уақыт бойы кісікиік болып, жалғыз өзі қашып жүруінің өзін неге ұйғарарымды білмей отырмын. Сондай өлімге бас тігіп, қатерге баруына не себеп болды екен? Осындай ой мені әлі күнге дейін мазалайды. Дауылбай туралы біледі-ау деген адамдардан сыр тартып, сұрап та жүремін. Бірақ, ешкімнен мардымды әңгіме ести алмадым. Тек Шет ауданының орталығы Ақсу-Аюлыда тұратын белгілі жазушы Кәмел Жүністегі «Менде Дауылбайдың тастың үстінде өліп жатқан суреті бар» деген еді. Бір білсе – сол кісі біледі. Қаламгер адам ғой, мүмкін өзі жазып та жүрген болар. Ал, менің білетінім әзірше осы ғана.

2007 жыл.

АРТЫНДА ҰРПАҒЫ БАР

Мәкет аға менің үлкен әкемнің ағасы Кенжетайдың баласы. Есімді алдыр-бұлдыр білетін шағым. Апам жаздыгүні маса, шыбын-шіркей шақпасын деп басында күләпарасы бар жұқа сулық кигізіп қояды. Мәкет аға есіктің алдынан өткенде «Осы саған-ақ күнде жуын болады екен» деп күліп, басымнан сыйпайды екен. Апам болса «Мәкет ағаны «Ақке» деп айт» деп үйрететіні есімде қалыпты. Сол кісі қайтыс болғанда бүкіл ауыл адамдарының жылағаны әлі күнге дейін алдыр-бұлдыр есіме оралады.

Ақкемнің Нәкіжан деген жалғыз қарындасы қазір Қызыларай аулында тұрады. Сол кісі былай деп еске алады:

– Ата-анадан екі-ақ бала болдық. Анам көп бала туған екен, бірақ, солардың барлығын қара жер жалмаған екен.

Ұлы Отан соғысына қатысқан ағам Мәкет 1912 жылы туған еді. Қазір менің өзім 75 жасқа келдім. Сонда да ағамның бейнесі күші кешегідей көз алдымда. Ұлы Жеңістің 60

жылдығы жақындаған сайын сол қиын-қыстау кезең көз алды-ма жаңғырып келе береді.

Ағайым Қарқаралыдан сегіз кластық білім алды. Осы аз біліммен сол уақыттың сауаттысы еді. Ғұмырының қысқа болатындығынан ба, алғыр, халықпен жылдам тіл табысатын қабілетті болды. Марқұм ат жалын ерте тартып мінді. Жас болса да бас болды. «Қызылжар» колхозында ауылдық Кеңес хатшысы, одан соң басқарма болды. 1940 жылдан 1942 жылға дейін Қызыларайда ауылдық Кеңестің төрағасы болып, ауданға тұтынушылар қоғамына қызметке ауысты. Әскерден тұтыну одағының бронімен біраз уақыт қалып жүрді. Ақыры қарғыс атқыр қанқұйлы соғыстың зардабы біздің отбасымызға да тимей қалған жоқ. 1943 жылдың 18 мамыры күні біздің ауылдан бес адам аттанды. Үйде әке-шешем, жеңгем, ағамнан туған екі айлық бала Рымхан қалдық. Үйдің сұрқы кетін, жылау-сықтау, күрсіну... Өйткені, бұл кезде елге, әр үйге «қара қағаз» келіп, ойранын салып жатты. Біздің үйде де үрей, қорқыныш үдей түсті.

Содан 1945 жылдың 24 қыркүйегі күні ағам қайта оралды. Сол күнгі қуанышта шек жоқ, «ақ түйенің қарны жарылып», сол уақыттың бар мәзірі дастарханға салынған той болды.

Бірнеше ай хат-хабарсыз кеткен еді. Сол кезде аяғына, кеудесіне оқ тиіп, жараланған екен. Екі бұғанасын алғызып тастапты.

Шамалыдан соң Буденный атындағы колхозға басқарма болды. Сол елде жеті жылдай болдық. Бірақ, соғыс салған жара сыр бере бастады. Содан «Қызылжар» колхозына басқарма болып ауысты. Ақыры ауруы меңдеп, 1952 жылы қоңыр күзде қайтыс болды.

Бір дәтке қуат ететініміз – артында ұрпағы қалды. Әкесі соғысқа аттанғанда қалған екі айлық бала Рымхан қазір пайғамбар жасынан асты. Ұлын – ұяға, қызын – қияға қондырды дегендей. Сол Рымханның 6 баласынан қазір ағамның 11 шөбересі бар. Алладан ендігі тілейтінім – сол Рымханның, оның балалары Жұмаханның, Өділханның, Зеурештің, Ардақтың, Гүлімнің, Меруерттің амандықтары.

Ендігі ұрпақ соғыс дегенді тек кинодан ғана көріп, аспандары ашық, өмірлері жарқын болса екен деп тілеймін...

Міне, қарт ананың осы тілегі қабыл болсын дейміз.

ЕСКЕРТУ: Бұл мақала 2005 жылы Ұлы Жеңістің 60 жылдығына орай жазылған болатын.

ҰСТАЗ МӘРТЕБЕСІ

Ұстаз Имангелді КӨШЕРБАЕВ шәкірті Әділхан ОРАЗХАНҒА сабақ өткізуде.

Тоқырауынның бастауынан Балқашқа құяр сағасына дейінгі өнерлі өлкеде күмбірлетіп күй шерткен Әшімтай, Шалғынбай, Аққыз, Мағауия сияқты айтулы күйшілерді, Қазақстан өнеріндегі орындары ерекше атақты Әсет, Шашубайдан бастап, «Шығыс бұлбұлы» атанған Күләш, Манарбектердей әншілерді, Алаштың үш арысы Әлихан, Жақып, Әлімхандардай алып-

тарды тудырған, 80 жылдан астам тарихы бар киелі Ақтоғай жерінде дүниеге келген Имангелді Көшербаев бүкіл саналы ғұмырын жас буын тәрбиесіне, оларға сапалы музыкалық білім беруге арнап, парасаттылықпен, талмай еңбек етіп келе жатқан, облыс көлеміне танымал ұстаз.

Жасынан өнерге жақын бала Бірлестік аулындағы сегізжылдық мектепті бітірген соң білім қуын, Тәттімбет атындағы Қарағанды музыка училищесіне түсіп, аталған оқу орнын 1975 жылы домбыра мамандығы бойынша тәмамдайды.

Алғашқы еңбек жолын Қарағанды қалалық Пионерлер мен оқушылар сарайында домбырашылар ансамблінің жетекшісі болып бастайды. Осы жылдары оның домбырашылары «Искорка» ансамблінің құрамында халықаралық балалар фестиваліне, Москва съездер сарайында өткен концертке қатысты.

Кейіннен Октябрь ауданындағы балалардың саз (музыка) мектебінде домбыра класында, 1984-1990 жылдары облыстық музыка мектебінде сабақ берді және облыстық домбырашылардың әдістемелік орталығын басқарды. Ерекше ұйымдастырушылық қабілетінің арқасында 1990-1996 жылдары Октябрь ауданындағы өзі іргесін қалаған Қ.Аманжолов атындағы өнер мектебінің директоры, ал 1996-1997 жылдары облыстық Мәдениет басқармасы бастығының орынбасары қызметтерін абыроймен атқарды. Бұдан кейін Совет ауданындағы балалардың музыка мектебінде директордың оқу-тәрбие ісі жөніндегі орынбасары болып жұмыс істеді. Қызмет атқара жүріп, жоғары оқу орнына түседі. Е.Бөкетов атындағы ҚарМУ-дің филология факультетін бітіріп шығады.

Мектеп директоры болған жылдары оқу-тәрбие жұмысын тиімді ұйымдастыра білу қабілетімен, іскерлігімен, қандай күрделі жұмыс болса да дұрыс шешім таба білетін қасиетімен танылды. Өзіне де, өзгеге де талап қоя білетін ол бар ынтасы мен күш-жігерін мектептің материалдық-техникалық базасын нығайтуға, ұстаздардың кәсіби деңгейін қалыптастыруға арнады.

2002 жылдан Қарағанды қаласындағы балалардың №1 музыка мектебінің оқытушысы. Біліктілігі жоғары деңгейдегі жоғары санатты ұстаз Имангелді Көшербаевтың педагогикалық жұмыс өтілі 30 жылдан асқан екен. Соның ішінде соңғы 5 жылға жуығы №1 балалар музыка мектебінде өтіп келеді. Осы уақыт аралығында өзін оқытудың әр түрлі жаңаша әдістерін қолдана отырып, оқушыларға сауатты білім беретін жоғары кәсіби музыка маманы ретінде көрсетті. Қазіргі таңда оның оқушылары қалалық, облыстық, республикалық деңгейдегі түрлі шаралардың, концерттер мен конкурстардың тұрақты қатысушылары болып табылады.

- Қазақ елінің болашағы – қазақтың өз төл таланттарының өсіп-жетілуіне байланысты. Аллаға шүкір, күй құдіретінің тәңірі Қорқыт аңсаған тәуелсіздік таңы қазақ даласының төрінен орын алғаннан бері ұлттық өнеріміз, соның ішінде күйшілік өнері қанатын кенге жаюда. Қазіргі ата-аналардың да саналы түрде бетбұрыс жасап, балаларын домбыра сыныбына көптеп беруі, осы ұлттық өнерге құштар жаңа толқынның қаулап өсіп келе жатқандығы көңілімізді марқайтады, - деп ұстаз Имангелді Түсіпұлы ағынан жарылды. Оған оқушыларының ауыз толтырып айтарлықтай жетістіктері де дәлел. Мәселен, 2006 жылы 3-сынып оқушысы Нұрқас Еркебұлан мен 5-сынып оқушысы Диас Қирабаев жас музыканттардың облыстық конкурсында жүлделі екінші орынды иеленіп, лауреат атанды. Осы жылы Нұрқас Еркебұлан Астанада өткен музыканттардың Республикалық конкурсында да лауреат атанып, дипломмен марапатталды. Ал биылғы жылы 6-сынып оқып жүрген сол Нұрқас Еркебұлан жас музыканттардың облыстық конкурсында бірінші орынды жеңіп алды. Одан соң ол Алматы қаласында өткен жас музыканттардың республикалық конкурсында жүлделі үшінші орынды иеленіп, лауреат атанды.

Өнерді өзіне серік еткен және оны жас жеткішіпектердің бойына сіңіре білсем екен деп өмір бойы еңбек етіп келе жатқан, өзі

де домбырашы, ұстаз Имангелдінің шәкірттерінің репертуары өте бай, оқушылардың репертуары атақты композиторлар И.Бахтың, В.Моңарттың, И.Гайднның, Құрманғазының, Тәттімбеттің, Нұрғисаның әр түрлі жанрдағы шығармаларына толы.

Биыл жазда «Қазақстан-Қарағанды» телеарнасынан облыстағы музыка мектептерінің жетістіктері, ұстаздардың көкейкесті мәселелері жайлы өзекті ойларымен боліскен И.Көшербаевтың бір сағаттық сыр-сұхбатын тамашаладық. Онда облыстық, республикалық конкурстардың лауреаттары атанған оқушылары Нұрқас Еркебұлан мен Есіл Еділбаевтің өнері көрсетілді.

Тағы бір айта кетерлік жай – Имангелді сыныбының үздік оқушылары музыка мектебінің жыл сайынғы есеп беру концертінің тұрақты қатысушылары. Ұстаз еңбегінің енді бір өлнемі – көптеген оқушылары Тәттімбет атындағы өнер колледжінде оқуын жалғастыруда. Ұстаз И.Көшербаев жетекші педагогтардың, соның ішінде Алматы консерваториясының профессорлары А.Тоқтағанов пен Е.Үсеновтің мастер-класстарына қатысып, үнемі өзінің кәсіби деңгейін жетілдіріп отырады. 2009 жылы ол «Аймақтағы білім берудің сапасына мониторингі және бағалау: тәжірибе, мәселелер, перспективалар» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференцияға қатысып, облыстық МББҚБА және ҚД институтының Алғыс хатымен марапатталды. «Күй өнері – музыкалық-эстетикалық тәрбие беру құралы» тақырыбындағы баяндамасы конференцияның ғылыми жинағына енді. Сауатты, тәжірибелі педагог ретінде И.Көшербаев жас әріптестеріне көмектесе отырып, мектеп оқушыларының деңгейінің жоғарылауына зор ықпал етеді.

Домбыраны ұстаз оқушыларды кәсіби даярлаудағы жоғары педагогикалық шеберлігі үшін бірнеше мәрте облыстық білім басқармасының Құрмет грамоталарымен, Жас музыканттардың Республикалық конкурстарына лауреаттар дайындаудағы жоғары педагогикалық шеберлігі үшін

Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің Грамоталарымен марапатталды.

- Қазіргі нарық заманының талабына сәйкес әлемдік аренада қазақ елінің бәсекеге қабілетті азаматтарын даярлау үшін оларға ұлттық тәрбие беруде ұлттық өнер түрлерін ба-рынша жандандыру қажет. Ал қазақ халқы үшін күй өнері – музыкалық туынды ғана емес, өз ұлтының тарихы, салты және мәдениетінің дыбысталған парағы, - дейді ұлттық өнерді насихаттауға және оны өркендетуге өзіндік үлес қосып жүрген, ұлт жанашыры, ұлағатты ұстаз.

Имангелдінің шәкірттері үнемі музыка мектептерінің оқушылары арасында кем дегенде облыстық конкурстың, әйтпесе республикалық жарыстардың жүлдегерлері атанып жүр. Қазір шәкірттері өнер және музыка колледждерінде, консерваторияларда, өнер бағытындағы жоғары оқу орындарында оқып жүр. Оқуын бітіріп, қызмет атқарып жүргендері де бар. Оларға Алматы Қазақ-Британ университетінің оқу ісі жөніндегі проректоры Алмагүл Сарымсақованы, Құрманғазы атындағы консерваторияның түлегі, Ұлттық қауіпсіздік комиетінің қызметкері Жомарт Ағеділовті, Талдықорған қаласындағы музыка мектебі директорының оқу ісі жөніндегі орынбасары Айгүл Сүлейменованы, Тәттімбет оркестрінің белді мүшесі Ержан Мұқышевті, Октябрь ауданындағы Салық басқармасының қызметкері Алданыш Адамбековті атауға болады.

Ұстаз Имангелді өзінің күнделікті жұмысында ұстаздары, Тәттімбет атындағы колледждің бөлім меңгерушісі Қ.Оспановпен, аға оқытушылар Қ.Мейрамбаевпен, Ә.Шоқанбаевпен, облыстық Композиторлар одағының төрағасы М.Сүтішевпен тығыз байла-ныста жұмыс істейді.

Жуырда Тәттімбет атындағы өнер колледжінің ұстазы, Тәттімбет атындағы академиялық халық аспаптары оркестрінің дирижері, белгілі өнер майталманы Әбуғалисын (Әбілтай) Шоқанбаевпен кездесудің сәті түскен еді. Сонда дарынды ди-рижер:

- Имангелді тек облысымызға ғана емес, бүкіл республикаға танымал ұстаз. Музыка саласындағы еңбегі зор. Көптеген шәкірттері биіктерден көрінуде. Қазіргі таңдағы домбырада ойнау шеберлігі ерекше деңгейге жеткен. Жалпы, елімізде домбыра ойнаудың 8-9 бағыттағы мектебі бар болса, соларды талмай ізденін, өзі де үйренуден, шәкірттеріне де үйретуден жалықпайды. Репертуарында шетел композиторларының да шығармалары бар. Осындай өнерпаз ұстаздың еңбегі еленуге тиіс, ол Қазақстанның «Білім беру саласының Құрметті қызметкері» атағына әбден лайық азамат деп ойлаймын, - деген болатын. Сөз соңында өнерпаз ұстазды төл мерекесімен құттықтай отырып алдағы уақытта бұдан да зор биіктерге шыға беруіне тілектестік білдіреміз.

2011 ж.

ӨТКЕН ӨМІР КӨРГЕН ТҮСТЕЙ

Көп жыл ішкі істер органдарында қызмет атқарған, бүгінде милиция майоры иенінде зейнеткерлікке шыққан еңбек ардагері Серікбай Құрманбеков ағамыз өзінің өткен өміріне көз жүгіртіп, оның қиын да қызық тұстарынан сыр шерткенді ұнатады.

Әке-шешесі және басқа бір топ адам Ақтоғай ауданының бұрынғы «Дуанши» колхозынан көшіп келіп, жаңа ұйымдасқан «Еңбек» колхозына мүше болады.

Кішкентай Серікбай бір жасқа толғанда дүние жүзін дүр сілкіндірген Ұлы Отан соғысы басталады да, әкесі Нөкербек Құрманбеков сол жыл Шет аудандық әскери комиссариаты арқылы еңбек армиясына алынып, Қарағандыдағы №18 шахтада істеп жүргенінде 1942 жылдың қысында жұмыс астында қаза табады. Тағдырдың тауқыметі басына түскен анасы Насиха сол ауылдағы жамағайын Иманбек Оразкеевке тұрмысқа шығады. Содан бұл он жасқа толар-толмастан өсірін-жеткізіп отырған анасы ауыр науқастан қайтыс болады.

Бұл кезде колхоз орталығы Жидебай деген жерде болған. Онда бастауыш класс болған. Сонда бірінші класқа барып, хат таниды. Алғашқы мұғалімі ақын Ссріктің әкесі Ақсұңқар Сүлейменов екен.

Колхозда болған жылдарында шөп машинаға жеккен өгіздің басыша міпеді, қозы-лақ, сауынға берген ешкіні бағады. Бір сөзбен айтқанда, баланың қолынан келетін жұмыстың бәрін атқарады.

Баланың жағдайын байқаған болар, әкесінің немере туысы Әйембек Бозшин бірде шақырып алып, аудандағы интернатта жатып оқуға кеңес береді. Аудандық Кеңесте қызмет атқаратын Токен Бейсенбековпен жолыққанын, оның интернатқа орналастыруға көмек жасайтынын айтады.

Токен жақсы қабылдайды. Сол үйде бір жарым айдай тұруға тура келеді. Өйткені, интернат қазан айында ғана ашылады екен. Оның үстіне тек 8-ші кластағы балаларды ғана қабылдайды. Бұл болса, небары екінші класта ғана. Бір күні, қыркүйек айының орта кезінде Төкен өзімен бірге ертіп барады да, жазуы бар бір парақ қағазды қолына беріп, ұлкен бір кабинетте отырған хатшы қызға: «Мына баланы өз кезегімен бірінші хатшыға кіргіз», - деп тапсырып, өзі кетіп қалады.

Ол кезде аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы Махами Яхин деген кісі болатын. Кезегі келгенде кіріп, қолындағы жазулы қағазын ұсынады. Қағазды оқып болған соң хатшы қоңырауды басып, біреуді шақыртады. Біршама уақыт өткен соң ұзын бойлы бір кісі келеді. «Слушай, Өтешов жолдас, - дейді оған хатшы. – Мына баланы мектентің интернаты ашылысымен орналастыр да, қорытындысын хабарла», - деп тапсырма береді.

Содан екінші класты интернатта жатып оқып шығады. Оқу жылы аяқталар шақта әкесінің соғыстан оралған тағы бір туысы Мұқаді Нұршымов іздеп келіп, ауылына алып кетеді. Өл Қарасу (қазір Нарманбет) ауылында тұрады екен. Бұл енді

сондағы жеті жылдық мектепті бітіреді де, аудан орталығындағы М.Горький атындағы орта мектепке қайта оралып, соның интернатында жатып, оқуыи әрі қарай жалғастырады. Сөйтіп, орта мектепті 1960 жылы бітіріп шығады.

Орта білім алып, кәметтік аттестатқа қолы жеткен соң «екі қолға бір күрек тауып», жұмысқа кіріседі. Әуелі шоферлік курс бітіріп, жүргізуші болып істейді. Екі жылдан соң әекер қатарына алынып, үш жыл Отан алдындағы борышын абыроймен орындап келеді. Әскер қатарында үздік болған Серікбайдың шын мәнінде өмірдегі буырқанған қызметі енді басталады. Ол 1967 жылы ішкі істер органдарына қызметке келеді. Әуелі Ақтоғай аудандық ішкі істер бөлімінің учаскелік инспекторы болып тағайындалады. Екі жылдан соң қылмыстың алдын алу бөлімінде, одан соң қылмыстық істерді ашу бөлімінің инспекторы болады да, 1973 жылдың маусым айынан бастап 1984 жылға дейін аудандық автомобиль инспекциясының аға инспекторы болып қызмет атқарады. Одан соң 1985-1988 жылдары аға учаскелік инспектор, 1989-1995 жылдары қайтадан автомобиль инспекциясына келіп, бөлім бастығы болады. Сөйтіп, 29 жылға жуық уақыт ішкі істер органдарында қызмет атқарып, майор шенінде зейнеткерлікке шығады.

Ол қай жерде қызмет атқарса да өзінің алғырлығымен, еңбекқорлығымен көрініп, зор беделге, әріптестері арасында құрметке бөленеді. Әрқашан әділеттілігімен көзге түседі. Сол үшін де жұртшылық, аудан тұрғындары арасында сыйлы болады. Сол үшін де ол көптеген нағрадаларды омырауына қадайды. «Милицияның үздігі» атанады. Ішкі істер органдарында мінсіз қызмет атқарғаны үшін медальдармен, әр түрлі мақтау грамоталарымен марапатталады. «Мемлекеттік автоинспекциясының таңдаулы қызметкері» атағын алады.

Ауданда қоғамдық жұмыстарға да белсене араласты. Партия-кеңес органдарының тапсырмаларын бұлжытпай орындап отырды. Бірнеше мәрте аудандық кеңеске депутат болып та

сайланды. Жоғары білімсіз алысқа бармайтынын сезгендіктен, еңбекпен оқуды ұштастыра жүріп, Қарағанды мемлекеттік университетінің заң факультетін сырттай оқып бітіріп алды.

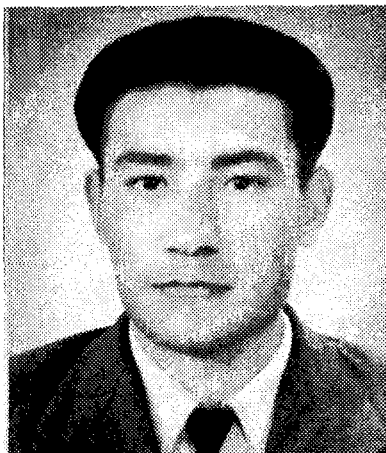
Бүгінде зейнеткер Секең өзінің еңбек жолының әскер қатарынан оралған соң басталғандығын мақтаныш етеді. Одан соң Құдай қосқан қосағы Күлбарам Кенғанқызымен шаңырақ көтеруі еңбегінің жануына жол ашқандай болғанын жасырмайды. Бірлесіп берік отбасының іргесін қалады, өмірге бес бала әкелін, оларға лайықты тәрбие берді, жоғары білім әиерді. Олар қазір өз мамандықтары бойынша қызмет істеп, егеменді еліміздің өркендеуіне өз үлестерін қосып жатыр. Секең мен Күлекең болса, олар ағайын-туыс, жақын, жолдасқа дастарқан жайып, лайықты құрмет көрсете алатын, олардың үйіне барғанда өздері төрге шыға алатын ауылдың ақсақалы мен бәйбішесіне айналған.

Бұл күнде олардың немерелері өсіп келе жатыр. Немеренің үлкені оныншы сынып бітірді. Атасы мен әжесі осы ұрпақтарының бақытты болып өскенін көрсек екен, олар халқымыздың қонақжай қасиетін бойына сіңіріп, ағайын-туысты құрметтейтін бауырмал жандар болып өссе екен деп тілейді. Секең «өзі жасында көрген қиыншылықтарды қазіргі жас ұрпақ, балалары мен немерелері көрмесе екен» деп бір Алладан үш қайтара сұрайды.

ЕЛ БІЛЕТІН БІЛӘЛ

Иә, Білекенді бүкіл ел білетін. Біләл Мәметқұлов ағамыз біз Ақтоғайдағы М.Горький атындағы №1 орта мектепте тоғызыншы сыныпта оқып жүрген кезімізде оқу ісінің меңгерушісі болған еді. Орыс тілі мен әдебиетінен сабақ берді. Өз мамандығын жетік меңгерген мұғалімдердің бірі болатын. Сабақ үстінде тек орыс тілінде сөйлеуімізді талап ететін. Әсіресе, біз сияқты ауыл

мектебінен келген балаларға ерекше көңіл бөлетін. Сөйтіп жүргенде, қысқы каникулдан соң болуы керек, мұғаліміміз аудандық партия комитетіне ауысып кетті.

Білекең Ақтоғай ауданында туып-өскен. Ол 1938-1945 жылдары Қарқаралы ауданындағы Нұркен аатындағы ауылда жеті жылдық мектепті тәмамдап, Қарқаралы педтехникумына оқуға түседі. Бұл оқу орны 1922 жылы Алаш ардақтысы Әлімхан Ермековтің бастамасымен ашылып, кейіннен педучилище болып Саран қаласына қоныс тепкен, қазір Абай Құнанбаев атындағы гуманитарлық-техникалық колледж екендігін атап

өту орынды деп санаймын. Бұл оқу орнын бітіргендердің көпшілігі кейіннен елімізге белгілі азаматтар болды. Солардың ішінен академик, Социалистік Еңбек Ері Әбілқас Сағынов пен ғылым докторы, Қазақ КСР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты Әсет Болғанбаевтарды айтсақ жеткілікті болар.

Осындай оқу ордасын 1948 жылы тәмамдаған Білекен бұрынғы Ворошилов және Жамбыл атындағы бастауыш мектептерде әуелі мұғалім болады, одан соң 1952 жылға дейін сол мектептердің меңгерушісі қызметін атқарады. Оқу-білімнің адам өмірінде қаншалықты орын алатындығын жақсы түсінген жас ұстаз шәкірттерін жазу-сызуға үйретін, олардың бойына білім дәнін себу үшін жалықпай еңбек етеді. Бастауыш класта алған білім келешек кластардағы алатын білімдеріне негіз болатындығын басшылыққа алып қызмет атқарады. Бастауыш класс мұғалімі бола жүрін, өзінің де білім алмай болмайтындығын түсінеді. Сойтіп, Қарағанды мұғалімдер институты Қарағанды педагогикалық институты болып құрылған кезде оның филология факультетінің орыс тілі мен әдебиеті бөліміне түсіп, 1956 жылы ойдағыдай бітіріп шығады. Үздік дипломды қолына алған жас маманға жолдаманы Ақтоғай ауданына береді. Ол мұнда М.Горький атындағы №1 орта мектепте мұғалім болады, оқу ісінің меңгерушісі қызметін атақарады.

Өзінің алғырлығымен, орыс тіліне деген жетіктігімен, ұйымдастырушылық қабілетінің жоғарылығымен көзге түскен жас жігіт Біләл Мәметқұловты Ақтоғай аудандық партия комитеті қызметке шақырып, ұйымдастыру бөліміне нұсқаушы етіп қабылдайды. Өсы қызмет оны табанды қызметкер, іскер азамат болып шығуына шындай түседі. Өмірдің көптеген қатпарлары мен астарлары мол қиындықтарынан жол табуға үйретеді. Кейін (1965-1969 жылдар) осы бөлімнің меңгерушісі болады, одан соң көп жыл аудандық Халықтық бақылау комитетінің төрағасы болып істеп, 1976 жылы аудандық Кеңес атқару комитеті төрағасының бірінші орынбасары болып сайланады.

Ақтоғай өңірі өнерге ден қойған, құт дарыған, халқы қонақжай, елі еңбекқор, көңілі дархан жандардың мекені. Екіншісі бірі ән дегенде ішкен асын жерге қоятын өнерпаз. Тоқырауын топырағынан нәр алғын, мәуелі ағаштай биіктерге қол созған сондай жанның бірі, халқы құрмет тұтқан азамат Біләл Мәметқұлов та өнерден құралақан жан емес еді. Кезі келген жерде шырқатып жіберетін. Соның әсері болса керек, аудандық «Тоқырауын толқындары» халықтық ән-би ансамбіліне әрқашан қолдау көрсетін жүрді. Шетелдерге гастрольдік сапарлары кезінде шашбауын көстеріп, бастап барған сәттері де болды.

Өзінің қызмет істеген жылдарында ауданның және облыстың қоғамдық-саяси өміріне, халықтың әлеуметтік мәселелеріне белсенді араласып, елеулі үлес қосты. Еңбегі елеусіз қалған жоқ. «Құрмет белгісі» орденімен, «Ұлы Отан соғысындағы жеңістің 30 жылдығы», «Ерен еңбегі үшін» медальдарымен, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің Құрмет грамотасымен, «Қазақ КСР халық ағарту ісінің озық қызметкері» белгісімен марапатталған.

Балалық дәурені ашаршылық жылдарына, жасөспірім кезеңі сұрапыл соғыстың қиын-қыстау шағына дөп келген Білекеңнің өмір жолы жақсы жалғасын тауып, отбасында үлгілі әке бола білді. Сүйікті жары Бану Рақымбекқызы екеуі бес бала тәрбиелеп, азамат етіп өсірді. Өзінің жасында көрген қиындықтарын балаларым кормесін деп, бәрінің де жоғары білім алуына жағдай жасады. Ұлдарының үлкені Өміртай мектепті орыс класында оқып бітірген соң әке жолын қуып, Қарағанды педагогикалық институтының филология факультетіндегі орыс бөлімшесіне түсті. Сол кезде біз жатақханада бір бөлмеде тұрған едік. Өкесінің балаларына деген қамқорлығын сонда өз көзімізбен көргенбіз. Өміртай кейін ҚарМУ-дің заң факультетін бітіріп, қазір басқа салада, темір жолда қызметте жүр. Сол сияқты Еркін мен Жаңабек те өз қызметтерін абыроймен атқаруда. Қыздары Зәмзагүл мен

Зинағұл де әке жолын қуып, тіл мамандары болды. Зинағұл «Қазақстан білім беру ісінің үздігі» белгісімен марапатталған.

Біләл Мәметқұловтың Қарқаралы педтехникумын бітіргенін айтып кеттік. Бұл оқу орны қазір – Сарандағы гуманитарлық-техникалық колледж. Осы оқу орнының директоры, техника ғылымдарының кандидаты Владимир Закомолкин 2000-шы жылдардың басында пәндік дәрісханаларға осы оқу орнын бітірген немесе осында оқытушылық қызмет атқарған, еңбегі сіңген адамдардың есімін беру туралы бастама көтерген еді. Осы ұсыныс бойынша Зинағұл Біләлқызы бір дәрісханаға әкесінің есімін беру туралы өтініш жасаған болатын. Оны колледж әкімшілігі қолдап, бүгінде бір дәрісхана Біләл Мәметқұловтың есімімен аталады. Қазір онда Білекеңнің еңбегі мен өмір жолынан сыр шертетін стенділер әсемденіп, ғұмырнамалық материалдар жинақталған.

Сөз соңында Біләл Мәметқұловтың артында айтулы ісі мен қоса ұмытылмайтын сөздері де қалғандығын еске сала кеткім келеді. «Біләл Мәметқұлов айтқан екен» деген сөздер Ақтоғайлық азаматтардың аузында жүреді. Білекең: «Бір күні кеңседе отырсам, бір мұрын кіріп келеді, кіріп келеді, әлі кіріп келеді, шыдамай, «Бұл кім екен?» деп есікке жүгірін барсам, ар жағында өзіміздің Зекең тұр» деп мұрны ұзын құрдасын қылжақ етеді екен. Енді бірде қызметкерлер орындарынан ауысатын болыпты. Елжас Мұхамедияров жоғары лауазымға көтерілмек екен. Егер ол кісі жоғарыласа, одан кейінгілердің лауазымы да бір саты жоғарыламақ қой. Содан Елжекеңе бұйрық шықпай, белгісіз себептермен біраз уақыт өтіп кетеді. Сонда Білекең: «Әттең Елжас домаламай ұстап тұр. Ол кетсе, артынан бәріміз домалар едік», - деген екен. Ол кісінің осы сияқты сөздері толып жатыр.

Бұл күндері Біләл Мәметқұлов ағамыздың артында қалған ұрпақтары ісін жалғастырып, халқы қадір тұтқан әкелерінің атына кір келтірмей еңбек етуде.

2013 ж.

«ТӨЛ ТЕҢГЕМІЗ ӘРҚАШАН ТЕГЕУРІНДІ»

Ұлттық валютамыздың күніне орай экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, «Қазақстан Республикасы Ұлттық банкі» АҚ Қарағанды облыстық филиалының директоры Дәуренбек МӘЖИТОВТІ сөзге тартқан едім.

- Дәуренбек Мәжитұлы, қазіргі кездегі Ұлттық банктің бағыт-бағдары туралы не айтар едіңіз?

- Қазіргі банк жүйесінің бағыт-бағдары негізгі экономикаға байланысты деп есептейміз. Ұлттық банктің алдына қойып оырған мақсаты – банк жүйесінің капиталын жоғарылату. Өйткені, біздің елімізде 38-39 банк бар. Олардың ішінде 4-5 банктің ғана өзінің меншік капиталы жоғары саналады.

Ал, қалған банктердің өзінің меншік капиталы төмен және орта дәрежеде. Осыған байланысты Ұлттық банктің мақсаты біріншіден – банк жүйесін ірілендіру болса, екіншіден – банк жүйесінің қызметін жетілдіру болып табылады. Сондықтан, қазір өзіңізге белгілі - «БанкТуранӘлем» мен «Казкоммерц-банк» бірігіп жатыр. «Темірбанк», «Альянс-Банк», «Касса-

Нова», «Форте-Банк» сияқты шағын банктер бар. Олар да өздерінің меншік капиталын ұлғайтумен айналысуда. Ойтпеген жағдайда банк жүйесіндегі бәсекелестікке ілесе алмай қалады.

- Ұлттық банктің базыт-бағдары белгілі болды. Ал енді оның негізгі мақсаттарына қысқаша тоқтала кетсеңіз?

- Негізі барлық банк жүйесінің негізгі мақсаты – ақша, мемлекет саясатын жүргізу болып табылады. Ол үшін Ұлттық банктің қолында өзінің классикалық тетіктері бар. Осы тетіктер арқылы банк жүйесін реттеп отырады. Сол сияқты екінші деңгейдегі банктердің жұмысын да, сақтандыру компанияларының жұмысын да реттеп отырамыз. Құнды қағаз нарыған да реттеуші Ұлттық банк болып саналады. Зейнетақының бірыңғай жинақтау қорына да бақылау жасайды. Осы қордың жинаған активтерін басқару, оны қадағалау жағы да Ұлттық банк құзырында. Бұл ақшаны жинаған біз болмасақ та басқарушы компания ретінде жартысын басқарып, орналастырып, содан табыс көзін реттеп, зейнеткерлердің зейнетақысының болып жатқан инфляциядан жоғары болуы жөнінен де мақсат көздеп отыр.

- Біздің ұлттық валютамыз – теңгеміздің тұрақтылық деңгейі қандай дәрежеде деп ойлайсыз?

- Еліміз егемендігін алғаннан бергі 21 жыл ішінде ұлттық валютаның басына катер төнген уақыттар болды. Оны айта беруімізге болады. Соның бәрінен абыроймен өтіп келе жатырмыз. Соның арқасынды біздің ұлттық валютамыз тұрақты және белді валюта екендігін мақтанышпен айта аламыз. ТМД елдері ішінде тұрақты валютасы бар елдің бірі болып саналамыз. Оның өмір бойы тұрақты болып, теңгенің сатып алу қабілеті үнемі жоғары болуы үшін оған көптеген факторлар қажет. Ол өзіміздің елдегі экономиканың өсуі, жалпы ішкі өнімнің тұрақты өсіп, экономикамыздың жақсы диверсификациясы болуы керек. Банк жүйесі дегеніміз жүргізіліп жатқан құрылыс сияқты. Оның іргетасы, қабырғасы – еліміздегі экономиканың өсуі болып табылады.

- Біздің банк жүйесінің халықаралық банк жүйесінен қандай айырмашылығы бар?

- Одан ешқандай айырмашылық жоқ деп айтуға болады. Коммуникациясы болсын, ақша жіберу, толемақы жүргізу, Дүниежүзінің басқа да банктерімен алмасу жұмыстары бірдей. Халық ақшасын бірнеше минут ішінде жібере алады. Осы сияқты жұмыстар банк жүйесіндегі коммуникацияның жоғары деңгейде дамығандығын көрсетеді.

- Банктер беретін несиенің туралы не айтар едіңіз? Кейбіреулер алған несиенің пайызының жоғарылығынан қайтара алмай жүреді...

- Қазіргі банк жүйесінің алдында тұрған басты мәселе несиенің жүйесін қалпына келтіру. Мәселен, кейбір шетелдерде проблемалық несиенің 7-10 пайыз ғана болса, бізде бұл 30 пайыздан жоғары болып отыр. Соны ретке келтіру керек. Өйткені, ол несиелердің артында адамдар тұр. Ол адамдар неге уақытымен төлей алмай отыр, ол несиені не үшін алды, оны қайтарудың қандай мүмкіндіктері бар деген сияқты мәселелер талданып, зерттелуі қажет. Несиенің алдың ба – қайтаруың керек. Оның өзінде пайызымен қайтарылады. Өйткені, халқымыз «Судың да сұрауы бар» деп тегін айтпаған. Ол ақша ғой. Банк жүйесі – делдал. Өйткені, ол жиналған ақшаны мұқтаждыққа қарай жаратуға мүдделі.

Екінші бір мәселе – жеке және заңды тұлғалардың қаржы сауаттылығын арттыру. Сауаттылықты көтермей, біз әлеуметтік дағдарысқа ұрынуымыз мүмкін. Ақша алу жағы оңай, оны қайтару жағы қиын. Міне, осы мәселе төңірегінде ойланғанымыз жөн.

- Әңгімеңізге көп рахмет. Алда келе жатқан мерекелеріңізбен құттықтаймын.

2015 ж.

ӨЗ ІСІНІҢ МАМАНЫ

Бал бұлақтары жаз бойы біртұнбайтын Өгізтау, Шаңырақтау, Бүркітті тауларының ортасында орналасқан Ысты бұлақ аулында туып-өскен Қаршыға да табиғат берген әсемдікке орай тал шыбықтай бұралып өсті. Өйткені, әркім өзінің туған жерінің табиғатына ұқсайды деген қағида бар ғой. Алдыңғы ағаларынан соң қыздардың үлкені болды. Бұл да болса үлкен міндет жүктеп, анасының көмекшісі, ағаларының тірегі, сіңлілерінің тәрбиешісі болды. Ауылдағы сол кездегі сегізжылдық мектепті бітірген соң Ақтоғайдағы М.Горький атындағы орта мектептің тоғызыншы класынан соң он мен он бірді Қызыларай ауылында оқын тауысты. Басқа балалар алыс қалаларға оқуға аттанып кетіп жатқанда Қаршыға асыққан жоқ. Қарқаралы қаласына келін, аудандық сотта хатшы болып қызмет атқарып жүріп жатты. Сол кезде оның қызметке деген алғырлығын, заң істеріне деген бейімдігін, қара қылды қақ жаруға дайын тұратын әділдігін байқаған үлкендер оған заңгер болуы қажеттігі туралы кеңес берген еді. Сол кеңес әсер

етті ме, ол С.Киров атындағы ҚазМУ-дың заң факультетіне барып оқуға түсті. Иә, қызметін атқарып жүрін сырттай оқыды.

Адамның өміріндегі ең басты оқиғалардың бірі үй болу, тұрмыс құру болса, ол да Қаршығаның басынан 1969 жылы өтті. Ақтоғай ауданының Сарытерек ауылында тұратын, өзімен жасты Қайыр Мұхамедиев деген сымбатты жігітке тұрмысқа шықты.

Қызықты ғұмыр кешкен отбасында төрт бала дүниеге келді. Олардың барлығы да жоғары білім алды. Мейрам құс фабрикасында, Саят темір жол бойында, Сандуғашы өзімен бірге нотариустың көмекшісі. Ал ең кенжесі Самат коммерциямен айналысады. Қазір олардың барлығы да шаңырақ көтерген, кішкентайлар сүйіп, атасы мен әжесін немере қуанышына бөлен отыр.

«Сырлы аяқтың сыры кетсе де, сыны кетпейді» деп халқымыз бекерге айтпаған. Қазір денсаулығына байланысты зейнеткер болып отырғанымен Қайыр жездеміз сол беті. Немерелерін бағып, солардың қызығына қанып жүрін жатқан жайы бар.

Сонымен, 1973 жылы университетті үздік бітірген Қаршыға Сарытерек ауылында (ол кезде «Ақтоғай» совхозы) әр түрлі қызмет атқарды. Бұл кезде Қайыр совхозда жеткізіп беруші экспедитор болатын. Кейін Балқашқа көшіп келген соң да комбинаттың электролит цехында еңбек етті. Мұнда да ол экспедиторлық қызметті одан әрі жалғастырған. Ал, Қаршыға Мүштәрбекқызы нотариустық қызметті Балқашқа көшіп келген соң 1977 жылы бастады. Ол кезде қазіргідей емес, мемлекеттік нотариус болатын. Міне, бүгінгі күні қарап отырса, оған да отыз жыл болған екен. Қай жұмыстың болмасын өзіндік ерекшелігі мен өзіндік қиындығы болады. Бұл қызметтің де өзіндік ішкі қыр-сыры бар. Қызмет істей жүріп соның бәрін үйренуге, оқып-тоқуға тура келді. Соның нәтижесінде ел аузына ілініп, еңбегі елене бастады. Алғаш рет сол кездегі Жезқазған облы-

сы әкімінің Құрмет грамотасымен марапатталды. ҚР Әділет министрлігінің грамоталарына да ие болды. Қоғамдық формация өзгерін, бәрі жекешелене бастаған, социализмнен қайтадан капитализмге өткен дәуірді де көрдік. Бүкіл нотариустар жекешелене бастады ғой. Сол кезде Қаршығаның өміріне де өзгеріс келді. Олар отбасымен Қарағандыға көшіп келіп, осында орналасқан соң алғашқылардың бірі болып жекеменшік нотариалдық кеңсе ашты. Қазір сонда халыққа қызмет көрсетіп келеді. Бұл күнде нотариатқа келмейтін адам жоқ деуге болады. Оның атқаратын қызметі де сан салалы. Соның бәрін игерген даңғайыр нотариат Қаршыға Мүштәрбекқызы бұл күнде жұртшылық құрметіне бөленген. Келушілердің барлығына да жоғары дәрежеде қызмет көрсетін, әкелген құжаттарын заңға сәйкес нотариалдық түрде куәландырып береді. Оның сырт елге мәлімдей бермейтін нотариаттық құпиясының да өзіндік сырын жақсы біледі. Бір сөзбен айтқанда өз ісінің маманы, өз ісін жетік меңгерген Қаршыға халыққа қалтқысыз қызметін алдағы уақытта да жалғастыра беретін болады.

ЕСКЕРТУ: Бұл мақала 60 жасқа толуына орай жазылған болатын. Қазір Қаршыға нотариаттық қызметін одан әрі жалғастырып, еңбек етіп жатыр.

ҒАСЫР ЖАСАҒАН ҚАРИЯ

«Қариясы бар үйдің дари-ясы бар» дегенді халқымыз текке айтпаған болар. Ақтоғай ауданына қарасты Шабанбай ауылында 103 жасқа келген әже бар екенін естігенде таңданғанымыз рас. Ол кісі айтыскер ақын Қуаныш Мақсұтовтың әжесінің жеңгесі екен.

Шабанбай ауылы бұрынғы «Қаратал» совхозының орталығы. Ол өте бір әсем жер, Арқадағы әйгілі Ақсоран тауының етегіне орналасқан. Сондай табиғатының, ауасының тазалығының әсері

болар бұл жерде жасы 90-нан асқан, одан да көп жасаған қарттар біршама. Осы үйге көрші тұратын Құсман Мұқашев пен Опи Ештанаев сияқты ақсақалдар 86 жастан асыпты. Олар әлі де ынырақ. Ал Ажар әже осы үйде 104 жасқа келгенде дүниеден өткен.

СУРЕТТЕРДЕ: *Мұқыш әже және қарт әже баласы Қайролла мен келіні Нәзияның немерелері мен ең кішкентай шөбересі Әйгерімнің жанында.*

Шағын шаруа қожалығының иесі Қайролланың есігінің алдында тұрмыз. Тап-тұйнақтай жинаған ауласы, бірнеше бөлмелі шатырлы үйі бар. Есіктің алдына киіз үй тігіп қойыпты. Оның аржағында жүгері жинайтын комбайн мен су таситын машина тұр. Сырт қарағанда тәп-тәуір техника болып көрінгенімен, көптен бері тұрған жерінен тапжылмағаны байқалады.

Бір кезде қарсыдағы ас үйі жақтан жанында екі немересі бар, қолындағы таяғына қорғона сүйеніп, қарт адамға тән қимылмен қалт-құлт басып, Мұқыш әже келе жатты. Ағаш үйдің жанындағы орындыққа келіп жайғасқан соң қариямен сәлемдесіні, әртүрлі сұрақтармен «тұртпектей» бастадық.

- Жасыңыз нешеде, әже?

- Тоқсаннан астым ғой деймін, қарағым. Ұмытып қалдым. Құлағым естімейді, аяғым ауырады, орнымнан зорға тұрамын...

Баласы Қайролла Мұқыш әженің төлқұжатын алып келді. Кешегі КСРО кезіндегі қызыл төлқұжат. Онда «Зубайрина Мұқыш, 1896 жылы туған» деп тайға таңба басқандай анық жазылыпты.

- Ақсақалыңыз қайда?

- Ой-бой, ол баяғыда қайтыс болған. Ол кісі 1958 жылы 63 жасында дүниеден қайтты. Мен ол кісіге қырық жасымда келдім. Алғашқы күйеуім өліп қалды, күн көру қиын. Біреудің етегінен ұстау керек болды. Содан мені «Таң» колхозына алып келді...

Ақсақалы Есқожа Зүбайраұлы колхозда әртүрлі жұмыстар істепті. Руы Кожа екен, өзі де моллалық жасап, қожалықпен айналысқан. Ол кезде қожа-моллалық жасауға тиым салынған ғой. Сондықтан да ондай әрекеттерді жасырып істеуге тура келген. Мұндай кезде малды Мұқыш әженің өзі бағып қалып, ақсақалын жоқтатпаған. Бұған қоса егін жыртқан, астық бастырып, топырақ тасып, тоған байлауға қатысқан.

- Бұл кісі көптеген жетімдерге қол ұшын беріп, тәрбиелеп өсірген адам, - деп қосты құдасы, Қайролланың зайыбы Нәзияның әкесі, Ұлы Отан соғысының ардагері Секен Қиқымов ақсақал.

- Неше бала тәрбиеледіңіз?

- Он бала тәрбиеледім. Бәрі жетім. Солардың ішінде екеуі өзімнің балам. Мына Мақсұттың Мәжікені мен апасы, шешесі, анау Ақтоғайдағы Мағмұрдың өзі мен апа-қарындасы, тағы басқа толып жатыр. Барлығын жалғыз сиырдың сүтімен асырадым ғой. Өзіміз колхоздың сиырын бағамыз. Ойпыр-ай десейші, сол сиырларды саууға рұқсат бермейді ғой. Содан соң ұрлап сауып, сүтінен ірімшік пісіремін, құрт қайнатамын. Соны әрқайсысының алақанына бөліп салып жегіземін. Сөйтіп-сөйтіп ел қатарына қосылдық қой. «Колхоздың сиырын ұрлап сауды» деп милицияға жауып қойған кездері де болды. Ой, қарағым-ай, Біз не көрмеді дейсін. Не бір қиындық бастан өтті ғой...

Әжей осы жасына, аяғының ауырғаныша қарамастан ескі әдетпен намаз оқиды екен.

- Әбден әдетке сіңіп қалған нәрсе ғой. Кейде таңертең біреу: «Тұр, намазыңды оқы» деп оятқан сияқты болады. Содан кейін қалай жатамын? Тұрып кетемін де, намазымды оқып, қайта жатамын.

- Ақсақалыңыз қияс адам болды ма? - деймін құлағына тақап. Менің қалжыңыма ол кісі шын жауап береді.

- Жоқ, қияс емес. Ол кісі қожа болды. Аузында аяты бар адамда артық мінез болмайды.

- Балаларыңыз қалай, күте ме?

- Әрине, күтеді. Балаларыма ризамын. Қазір солардың тілеуін тілеп бес уақыт намазымды солардың амандығына бағыштап отырамын.

- Келіні Нәзия пысық, - деп сөзге араласты ауыл адамдарының бірі.

- Ажар әже екеуін бірдей күтетін. Үлкендердің батасын алған. Енді солардың тілегі қабыл болып, екі қарияға корсеткен жақсылығы алдынан қайтсын...

Қазір Мұқыш әженің өзінен туған қыз бен ұлдан оншақты немере, оннан астам шөбере көріп отыр. Егер ол кісі тәрбиелеген, қатарға қосқандардың ұрпағын есептесе жүзден асып кетер еді.

Бізбен біраз сөйлескенге әжептәуір ауырлап, шаршаңқырап қалды. Қуаты қайтып, самал желдің өзіне шайқалып, құлайын деп тұрған жүз жасаған бәйтерек сияқты болып көрінді. Әбден тарамыс болып қалған саусағының ұшымен жанары өше бастаған көзінің қиығынан көрінген тамшыны анда-санда сүйкеп қояды. Пәктігі басындағы кимешектің сыртынан ораған ақ орамалдай кіршіксіз бір періште жан. Өмір бойы Құдайға құлшылық еткен, ешкімнің ала жібін аттамаған, біреуге қатты сөз айтын, тіл тигізін көрмеген адалдықтың нәтижесі болар әжейді 103 жасқа келтіріп отырған. Мен сондай түйін жасадым. Әрине, оны күтін отырған балаларының еңбегі бір төбе. Бәрімізге ақ батасын беріп аттандырып салған, екі ғасырдың куәсі болып, үшінші ғасырдың табалдырығында тұрған ақ жаулықты әжеге біз де денсаулық, жақсылық тілеп аттандық.

1999 ж.

АУЫЛ АРДАГЕРІ

Қаржы-есеп саласының ардагері, Ақтоғай ауданының Құрметті азаматы Мәкәрім Нұржігітов ақсақал қазір 86 жасқа қарады. Көпті көрген, жастарға айтар ақыл-кеңесі мол Мәкең аға 1924 жылы Сардоңғал тауының баурайында туған екен. Ауылдық мектепте оқып жүрген кезінде анасы Қарашолақ қызы Биғайша баладан өмірден өткен. Алпысқа таяған әке және үлкені 12 жастағы үш бала жетім қалған.

«1936 жылы түйеге мінген Күлімбайдың баласы Сатыбалдының соңынан жаяу 50 шақырым жер жүрні, аудан орталығына келіп, жетімдік туралы қағазымды көрсетіп және 4 сыныпты бітіргенімді айтып, оқу бөліміне барып жолықтым. Ондағы мақсатым – интернатқа жатып, білім алу еді. Бірақ, ол кезде интернатқа әке-шешесі жоқ балаларды ғана қабылдайтын және жылына 180 сом ақша төлеу керек-тін. Алғашқыда жағдайымды айтып, баратын жерім жоқ болған соң оқып жүрдім, бірақ ақша төлемеген соң, басқа жаққа кетуіме тура келді.

Қош бол, білім алған мектебім,

Қалай сені қиып кетемін.

Парталас отырған достарым,

Тіршілік болса көрермін.

Жолымды байлап жоқшылық,

Кездесті нәубет тапшылық,

Жалғастыра алмай оқуды,

Ынта жігерім басылды, – деп кете бардым», - деп еске алады еңбек ардагері бұл күнде.

Балалық кезеңінде ана қайғысы қатты соққы болады. Кейін сырттай бухгалтерлік техникумды бітірін, арнаулы орта білім алған.

1940 жылы Ақтүмсықта есепші болған жылдары қатты ауырады да, дәрігерлік комиссия жарамсыз деп, соғысқа алмаған. Сөйтіп, тылдағы ауыр жұмыста аянбай еңбек еткен. 1946 жылы «5 декабрь» колхозында жаңадан құрылған комсомол жастар бригадасын басқаруға жіберген. жиырмадан аса адамның барлығы қарттар мен балалар еді. Күш біріктіріп, аудан бойынша еңбек үлгісін көрсеткен. 1947 жылы 100 саулықтан 103, 1948 жылы 105, 1949 жылы 109-дан төл алып, ет, жүн жоспарын артығымен орындаған. Осы еңбегі арқасында 1947 жылы ауыл шаруашылығы озаттарының ІІ облыстық слетіне қатысқан, Мақтау грамотасымен марапатталған. 1949 жылы Солтүстік Қазақстандағы екіжылдық партия-совет кадрларын даярлайтын курсқа жіберіліп, оны бітірген соң елге келіп, экспедитор, салық инспекторы болған. 1960 жылы совхоз экономикасын көтеруге білімді кадрларды іріктеп, оны «Қазақстанның 40 жылдығы» колхозына жіберіп, кейіннен ол «Қызыларай» совхозы болғанда да бас бухгалтер, «Қаратал» совхозында бас бухгалтер болып еңбек етіп, облыстық дәрежедегі дербес зейнеткер атанды.

1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің көптеген мерекелік медальдарымен, «Тың және тыңайған жерлерді игерудің 50 жылдығы» медалімен, «В.И.Лениннің туғанына 100 жыл» мерекелік медалімен, «Еңбек ардагері»

медалімен, Жезқазған облыстық, Ақтоғай аудандық партия комитетінің бірнеше грамотасымен, Алғыс хаттарымен марапатталған, Ақтоғай ауданының «Құрметті азаматы» (1996) атағына ие болған.

Аудан тарихында үзбей 50 жыл, яғни, жарты ғасыр экономиканы дамытуда, бақылау мен басшылық жұмыстарда, қоғамдық жұмыстарда еңбек еткен Мәкеңнің қызы Бұлбұл да әке жолын қуып, 33 жыл қатарынан Ақтоғай ауданының экономика және қаржы саласын басқару қызметінде келе жатыр. «Жасымда бейнет берсең, қартайғанда зейнет бер» деген халық даналығындай тыл ардагері әлі тың. Біз ол кісіге зор денсаулық, ұзақ ғұмыр тілейміз.

2010 ж.

ЕСКЕРТУ: Бұл мақала Ұлы Жеңістің 65 жылдығына орай жазылды. Бір жылдан соң ақсақал өмірден өтті.

КӘСПОДАҚ ТАРЛАНЫ

Адамның өмір жолында ойламаған оқиғалар, күрт бұрылыстар мен тосын жағдайлар жиі болады. Қазір ойлап отырса өмірде мұндай күтпеген жағдайлар Бейбіт Нұржановтың басынан жиі өткен екен. Арқаның әсем жерлерінің бірі Қызыларай тауының етегінде туып-оскен Бейбіт Біләлұлы өз аулында орта мектеп болғанына қарамастан Ақтоғай селосында тұратын ағасы Ғанидың үйінде жатып, М.Горький атындағы орта мектепте оқып,

соның 11 класын бітіріп шыққан еді.

Өмір жолы сан тарау, соның бірін таңдау қажет. Мектеп бітірген түлек заңгер болуды армандап, сол кездегі астана – Алматыға жол тартқан. Мұнда келсе – құжаттарын қабылдамайды. Ол үшін кем дегенде екі жыл жұмыс өтілі болуы керек немесе прокуратурада штаттан тыс қызмет атқарғаны туралы анықтама тапсыру қажет. Бейбітте мұның екеуі де жоқ болатын. Сондықтан құжатын Алматы зооветинститутына тап-

сыра салды. Бұл сонау 1965 жыл. Ол жылдары елдің оқу-білімге ден қойған шағы. Соғыстан соңғы туған балалардың мектеп бітіріп, үлкен өмірге канат қаққан кезі болғандықтан, жоғары оқу орындарында конкурс деген ғаламат еді. Бұл институтта да оңай болмай шықты. Бір орынға 6 - 7 адамнан. Ал, енді «ойнап» көр. Тастан-судан беті қайтпаған шағы ғой. «Тәуекел» деп кіріп кеткен. Емтиханды ойдағыдай тапсырып, түсіп кетті.

Ол кезде оқуға түскендерді бір ай ауыл шаруашылығы жұмыстарына жіберетін әдет бар. Бұларды Алматы облысының Талғар ауданындағы «Авангард» деген совхозға жіберген. Бұл нағыз жастықтың жалынды шағы, жұмысты да атқарып, қызыққа да беленіп, бір ай уақыттың өткенін білмей қалады.

Ойына келмеген қиналыс сәт енді туды. Институтқа оралысымен оқу орнының өзіне тән тірлігі басталған. Бұл тірлік, бұл оқу оның көңіліне жақпайтын болып шықты. Бір айдай уақытқа зорға шыдаған Бейбіт Алматыны тастай қашып, өзінің Ақтоғайына қайта оралған.

Жасынан өнерді сүйіп өскен, атақты әнші және күйші Нұржан Шоңұлының ұрпағы Бейбіт Ақтоғайға келісімен Дәртай Сәдуақасов, Тұрған Түсіпбаев, Оралтай Сүлейменов, Дәриға Ақатаева сынды ел аузына ілінген өнерпаздардың арасына кірді де кетті. Еңбек жолын автоклуб меңгерушісі болып бастаған. Осы кезде бұрынғы көркемөнерпаздар ұжымы «Тоқырауын толқындары» ән-би ансамблін ұйымдастырып, оның халықтық ұжым атағын алған кезі еді. Сондықтан да, жаңа келген жас мүшеге де талай тер төгуге тура келген. Бірақ, ол мұнда да ұзақ, тұрақтай алмады. Сол кезде ауданда, сонау Семей облысымен шекаралас «Шұбартау» совхозынан бөлініп «Айыртас» атты жаңа совхоз ұйымдастырылып жатқан болатын. Ағасы Ғани: «Оқығың келмеген екен, жұмыс істе», - деп аудан орталығынан кем дегенде екі жүз шақырымға жуық жаңа шаруашылыққа қуды да жіберді.

Шамалы болса да автоклуб меңгерушісі болған Бейбіт Нұржановты совхоздың клубына меңгеруші етіп тағайындады.

Біраз уақыт өткен соң совхоз комсомол ұйымына басшылық етуді жүктеді. Екі жылдан соң селолық Кеңестің хатшысы болды. Сөйтіп, комсомол және Кеңес қызметкері болып шыға келді. Содан совхозда 1969 жылы комсомол комитеті құрылған соң ғана басқаға табыс етті.

Жас кезде қандай жұмыс болмасын қызықты. Қандай істі болмасын іліп әкетуге болады. Бірақ, Бейбіт бұлай білімсіз жүре беруге болмайтындығын түсінді. Содан енді оқуға баруға жиналып, кейбір сабақтарға дайындала бастаған. Сөйтіп жүргенде кәсіподақтардың облыстық кеңесі ВЦСПС-тің Мескеудегі жоғары мектебіне жолдама береді. Өған қиналмай түсіп, 1974 жылы еңбек жөніндегі экономист мамандығын алып, ойдағыдай бітіріп шығады. Қарағандыға оралғанда оны өткен жылы ғана құрылған Жезқазған облысына жібереді.

Осы уақытты Бекең бұл күнде былай еске алады:

- Менің Мәскеуден оқып, білім алуыма бір кісінің тигізген игі әсері мол болды. Ол кезде Мәскеуге Қарағандының ескі әуежайынан «ИЛ-18» ұшағы ұшады. Оған кемінде 120 адам сияды. Таңғы сағат алтының кезінде жездем, карт мұғалім Сағади Мыңшалов пен әпкем Мақпуза екеуі Ақтоғайдан әдейі келіп, шығарып салды. Сол 120 адамның ішінде екі-ақ қазақ болдық. Әлі есімде, бұл 558-інші рейс болатын. Төрт сағаттай ұшып, «Домодедово» әуежайына келіп қондық. Қолымда киім-кешегімді салған кішкене ғана шабаданым бар. Қалаға қарай шықтым. Қала жақ ығы-жығы халық, қаптаған манина. Жолдан өтін болмайды. Жүрегім шайлығып, бетім қайтып қалды. «Япыр-ау, қайда келгенмін? Мұндай жерде қалай оқимын?» деп ойлап тұрмын. Жолдан өткемін жоқ. Тұрып-тұрып, бір кезде: «Қой, осы жерден кейін қайтайын. Кешкі рейспен Қарағандыға қайта ұшайын» деп бел будым. Өйткені, осы біз ұшып келген ұшақ кешке қарай 559-шы рейс болып қайта қайтады.

Бір кезде қарасам – әлгі менімен бірге ұшып келген қазақ жігіті де жолдан өтейін деп келе жатыр екен. Ойыма қайдан түскенін білмеймін:

- Аға, сізбен бірге ұшып келдік қой деймін, - дедім.

- Иә, бірге ұшып келдік, - деді әлгі қою қара шашты, әдеміше келген жігіт.

- Мен оқуға келіп едім. Мына қала менің қолым емес екен, осы жерден қайтайын деп тұрмын, - деп шынымды айттым.

- Жок, оның дұрыс болмайды, - деді ол. – Сен қайтпа. Әлі-ақ үйреніп кетесің. Мұндай мүмкіндік бола бермейді. Оқып ал. Әйтпесе, кейін өкінесің.

Содан соң мені ертіп келіп, күтіп тұрған машинасына отырғызып алды да, Кировский меторсының жанындағы кәсіподақтары жоғары мектебінің жанына әкеліп түсіріп, болашақта мен оқитын оқу орнын керсетіп жіберді. Өзі осындағы Кара және түсті металлургия министрлігіне семинарға келгенін, екі-үш күндей болатынын, керек болған жағдайда содан тауып алатындығын айтып, жүріп кетті. Екіұдайы ойда тұрып ол кісінің аты-жөнін сұрауды да ұмытып кетіпшін.

Жолым оңға басып, оқуға түсіп кеттім ғой. Содан Мәскеуден оралған соң Жезқазғанда кәсіподақтар облыстық кеңесінде нұсқаушы болып істеп жүрген кезімде ол кісіні таптым. Сөйтсем, бұл кісі рудник директоры Далабай Ешпанов екен. Бір жолы әдейі іздеп барып:

- Аға, мені таныдыңыз ба? - дедім.

Таныды. Мәскеудегі жағдайды еске ала келін, ол кісінің ағалық ақылына рахметімді айттым. Шын мәнінде ол кісі болмағанда мен қайтып кететін едім.

Содан ол кісі кейін Балқаш және Жезқазған металлургия комбинаттарының бас директоры болды. Қазақстанның түсті металлургиясының дамуына аса зор еңбек сіңірген адам еді. Қайтыс болғанына екі-үш жылдай өтті...

Содан бастап, Бекеңнің барлық өмірі кәсіподақ қызметімен тікелей байланысты болып келе жатыр. Жезқазғанда сауда және тұтыну кооперациясы кәсіподағы облыстық комитетінің хатшысы, одан соң агроөнеркәсіптік кешеннің жеміс-көкөніс және дайындау қызметкерлері кәсіподағы облыстық комитетінің төрағасы

болып қызмет атқарады. Екі жылдай облыстық тұтынушылар одағы төрағасының орынбасары да болады. Он бес жылдан астам Жезқазған облысында туризм мен саяхат қызметін дамыту саласына елеулі еңбек сіңіреді. Бұл кезде ол облыстық туризм және саяхат кеңесінің төрағасы болады. Осы қызметті атқара жүріп Еуропа, Таяу Шығыс елдеріне, оның ішінде Сирия мен Қытай да бар, барлығы 15 елге саяхатқа және болашақтағы туризм туралы келісім-шартқа отыруға барыпты. Қаражал қаласында туризм және саяхат бюросын ашады. Ол Ағадыр, Жаңаарқа аудандары мен Жәйрем поселкесіне, Жамбыл руднигіне қызмет көрсетеді. Осы жерлерден талай бала мен ересек адам алыс-жақын шет елдерге қыдырып барып қайтты. Бірақ, соның бір өкініштісі – кейін нарықтың әсерінен жабылып қалуы еді.

Жезқазған облысы тараған соң облыстық әлеуметтік және жұмыспен қамту басқармасының сол аймақтағы еңбек қорғау жөніндегі бас мемлекеттік инспекторы болып істейді.

Қарағандыға 2000-шы жылы көшіп келген екен. Содан бері осында «Қазақмыс» корпорациясына» қарасты «Бөрілі» көмір департаменті кәсіподақ комитеті төрағасының орынбасары міндетіп абыроймен атқарып келе жатыр. Негізі кәсіподақтың басты мақсаты еңбекшілерге жағдай туғызу, материалдық көмек керсету ғой. Ол мұндай жұмысты білгірлікпен атқаруда. Бүгінде алпыс жастың асқарынан көрініп отырғанына қарамастан, жұмысты ширақ жүргізіп, еңбекшілердің көңілінен нығып келеді. Сондықтан да, біз Бекеңнің алдағы уақытта да мерейлі белестерден көріне беруіне тілектестік білдіреміз.

ЕСКЕРТУ: Бұл мақала 2005 жылы Бейбіт Нұржановтың 60 жасқа толуына орай жазылды. Кейіннен, 2000 жылы Қарағанды өндірістік бірлестігі «Қазақмыс» корпорациясынан бөлінген кезде Бекең «Қарағандытүстімет» өндірістік бірлестігінде кәсіподақ комитетін құрып, оның төрағасы болып 2013 жылға дейін қызмет атқарды. Қазір құрметті демалыста, Қарағанды қаласында тұрып жатыр.

АҚӘЖЕНІҢ ШӘКІРТІ

Жаңа ғана қисайған еді. Қабырғадағы қалақтай ғана радиодан қоңыр әуенді күй төгіле жөнелгенде жастықтан басын қалай жұлып алғанын білмей қалды. Өзіне жақын әуенді жатын тыңдай алмады, орнынан тұрып кетті. Бұл орындалып жатқан Арқаның атақты күйшілерінің бірі Аққыз әженің «Қосбасары» еді. Әрбір пернесін қалай басылатыны, әрбір нотасының қалай үн шығарып, тұтастай музыкалық шығарманы қалай құрайтыны өзіне таныс күйге іштей қосылып отырып

көзінен бірнеше тамшы жастың домалап түскенін білмей де қалды. Иә, бұл сағыныш жасы болатын. Сонау күндерді еске алғанда сағыныш сазы кеудесін кернеп, тамағына бір оксік тығылды. Олай болатын себебі де жоқ емес еді.

Гүлмара әкесі Рақымбектің арқасында есін білгеннен бастап бұлғақтап-ақ өсті. Жасынан сері, әнші-күйшілігімен көзге түскен Рахаң да жалғыз қызын бетінен қақпай, өнерге үйір етін өсірді. Әкесі Абылай ханның беделді де белді батырларының бірі болған аруақты батыр, әрі би, әрі шешен Әлтеке Дос

батырдың немересі Жидебай батырдың ұрпағы еді. Мысал өлеңдер мен хисса-дастандарды жатқа айтып, отырған жерін жиын-тойға, думанға айналдырып жіберетін. Өз ортасында сол кездегі күйші Сармантайдың Ахметжанының атақты «Елу сегіз» күйін тартып, «Қозы мен қасқыр» әнін айтатын, инертпе күйдің шебері Шалғынбай Томайұлының күйлерін орындайтын. Сол кісілермен кезінде үзенгілес те болған екен. Осының әсері өзіне тимей қоймады. Жаппай жазалау кезінде (1936 жылы) «халық жауы» атанып, айдалып кете барады. Бірақ, еті тірі жігіт қарап жатпайды, ауылына бірнеше рет қашып келеді де, келген сайын оны тағы да ұстап әкетеді екен. Сөйтпін жүргенде дүниеге Гүлмара келеді. Содан 1946 жылы ғана он жыл мерзімін өтеп оралады. Бұл кезде Гүлмара сегіз жасқа толады.

Әкесі келісімен колхоздың ауыр жұмысына араласқанына қарамастан қолынан домбырасып тастаған жоқ. Бұл үйге ылғи «сен тұр, мен атайын» деген өнерпаз жандар көп жиналатын. Сондай сәттерде олардың бірі ән салса, екіншісі нәшіне келтіре күй тартатын. Ал, Гүлмара болса ақырын басып келіп, қонақтардың сырт жағына жайғасып алып, бәрін көкейіне сыйғанынша құйып алуға тырысатын. Зердесіне сақтағанын қонақтар кеткен соң домбырасына салып алуға талпынатын. Үйде әкесі де жай отырмай, домбырасын серік етіп, күй тартудан бір жалықпайды. Ол кісі шертпе күйдің шебері екен. Сол кезде сегіз жастағы Гүлмара үйде ешкім жоқта домбыраны өз бетімен үйреніп, әндер тарта бастайды. Мұны көрші үйдегі апай байқап қалып, бір отырыста:

- Біздің Күлкен де домбыра тартады. Тыңдап көрсек қайтеді?
- деген ұсыныс айтады.

Әлі жұрт алдына шығып көрмеген бала қатты қысылады. Қапелімде не айтарын білмей, бөгелін қалған.

- Кел, балам, ұялма, - деп әкесі демеп жіберді.

Кішкене Гүлмара білгендерін тартып нықты. Содан бастап баласының талпынысын байқаған әкесі оған күй үйрете бастайды. Ең алғаш рет халық күйі «Кеңесті» үйренеді. Одан соң Шалғынбайдың «Бостандық», «Текес» атты күйлерін

тартқызады. Бір жағынан әкесі үйретіп, екінші жағынан талпты бала өз бетімен әр түрлі әндер мен күйлерді тартуды үйреніп, ел араеында «Домбырашы бала» атанып кетеді.

Ақшатау поселкесінде оқып жүрген кезінде мектептің көркемөнерпаздар үйірмесіне қатысады. Үйірме жетекшісі Гинаят деген азамат болыпты, ол әрі зоологиядан сабақ береді екен. Бір күні әлгі мұғалім:

- Гүлмара, сен әнші әрі домбырашы Раханның баласы скенсің ғой. Сен туғанда кіндігіңді маған балтамен кескізген, - дейді.

Гармон, мандолина, домбырада еркін ойнайтын Гинаят мұғалімі (әрі кіндік әкесі) «Соқыр Есжан» күйін, Дәулеткерейдің «Қосалқасының» бірінші және екінші түрлерін үйретеді. Мектеп сахнасына еркін шыға бастайды. Келесі 1955-1956 оқу жылын әкесінің қызметінің ауысуына байланысты Балқаш қаласында жалғастыруына тура келеді. Онда да мектептің көркемөнерпаздар үйірмесінің жұмысына белсене араласады. Үйірме жетекшісі бір орыс әйелі екен. Ол да мектептегі түрлі концерттерге қатыстырып, домбыра тартқызып жүреді. Көктемге қарай қалалық өнер байқауы өткізіледі. Сол кезде үйірме жетекшісі шақырып алып:

- Саған 7-8 оқушы жинап берем, солардан домбырашылар ансамблін құр. Өзің жеке бір күй тарт, - дегенді айтады.

Оқушыларға «Арғынғазы» күйін және Дәулеткерейдің «Қосалқасының» екінші түрін үйретіп, ансамбльмен шығып, өзі «Соқыр Есжан» күйін орындайды. Металлургтер сарайында домбырашыларымен бірге сахнаға шығуға даярланып жатқан кезде орта бойлы сары кісі келін, домбырасының құлақ күйін келтіруге көмектеседі де:

- Қалқам, қысылмай тарт, - деп кеңес береді.

Бұл кісінің осында қызмет атқаратын атакты күйші Мағауия Хамзин екендігін кейіннен біледі. Үлкен сахнаға алғаш рет шыққан Гүлмара бағалы сыйлықтарға ие болып, үйге зор қуанышпен оралады.

Ол кезде қыз баланың домбыра тартып, сахнаға шығуы сирек болғанымен үлкен үміт күткен әкесі Қарағандыға әкеліп, музыка

училищесіне (қазіргі Тәттімбет атындағы өнер колледжі) оқуға түсіреді. Бұл 1956 жыл еді. Өнер ордасында оқып жүргенде де талай рет концерттерге қатысып, күй тартып береді. Сөйтіп жүргенде оқуы да аяқталып, өзі туып-өскен Қоңырат (қазіргі Ақтоғай) ауданына жолдама береді. Мұнда келген соң Ақтоғай селосындағы Пионерлер үйіне орналасып, оқушы балаларды ән айтуға, домбыра тартуға үйретеді. Балалардың концерттерін ұйымдастырады. Кейін жаңадан салынған балалар бақшасына музыка жетекшісі етіп алады, оған қоса жаңадан ашылған музыка мектебінде домбыра класында сабақ береді. «Тоқырауын толқындары» халықтық ән-би ансамблінің белді мүшесі болады. Оркестрге қатысады, сонымен қоса Тәттімбеттің «Көкейкесті», Аққыздың «Қайран елім», Шалғынбайдың «Бостандық» күйлерін орындап жүреді. Репертуарын жаңарту мақсатында Мағауияның «Қосбасары» мен Нұрғисаның «Арман» күйлерін үйреніп алады.

Сөйтін жүргенде (1974 жылы) Алматыдан бір топ өнер адамы келін, «Тоқырауын толқындары» халықтық ансамбліне байқау жасайды. Осы жолы таңдаулы он өнерпазды сол кездегі астанамыз Алматыға шақырады. Оның ішінде Гүлмара Рақымбекова да бар еді. Осы жолы күйшілік бағын көтерген «Арман» күйін теледидар арқылы көрсетеді. Сол жолы дарынды домбырашы, сазгер, дирижер, кейіннен Халық қаһарманы болған, елінің еркесі Нұрғиса Тілендиевтің алғысын алып, үлкен қуанышқа беленіп қайтады. Күйшіге қанат бітірген тағы бір оқиға мәдени қызмет көрсету шеңбері ауданнан асып облысқа, одан республика көлеміне жеткен «Тоқырауын толқындары» халықтық ансамблінің құрамында, Ұлы Жеңістің 30 жылдығына орай Мәскеудегі Халық шаруашылығы жетістіктері көрмесінде өнер көрсетуі еді. Ансамбль екінші орынды жеңіп алған болса, Гүлмара Рақымбекова омырауына ВДНХ-ның Қола медалін жарқырата қадаған. Бұл да оның өміріндегі қуанышты, әрі өнерін өрістете беруге ықпал еткен елеулі оқиға еді.

Гүлмараның өмірінде күйші, шертпе күйлерді шебер орындаушы, Арқаға аты мәлім күйші-сазгер Аққыз әженің орны

ерекше деп айтуға болады. Ол туралы Гүлекең былай деп толғанады:

- Ақтоғайдағы Мәдениет үйінде Аққыз әжемен шығармашылық кездесу болды. Сұнғақ бойлы, аққұба кісі екен. Мен бірнеше күн бойы қасына еріп бірге жүрдім. Сахнаға да жетектеп шығатынмын. Ол кісі Тәттімбеттің «Сарыжайлауын», «Сылқылдағын», «Бестөресін», Шалғымбайдың «Бостандығын», заманының деулескер күйшісі Сармантайдың Ахметжанының «Елу сегіз» күйлерін орындады. Бұдан соң өзінің жүрегін жарып шыққан «Қайран елім», «Жетім қыз» сияқты шығармаларын, «Қосбасардың» бірнеше түрін тартты. Өзі күйлердің шығу тарихын айтып отырады екен. Күй тартар алдында домбыраны ұзақ қағып, ойланып барын бастайды. Күйді өте шебер орындайтын. Ақәженің сырлы да, сазды, лирикалық әуенге толы күйлерін керермен қауым жұртшылық үлкен тебіреніспен тыңдады. Қонаққа барғанда да мені қасынан тастаған жоқ. Мен ол кісінің домбырасын көтертіп ертіп жүргенінің өзін үлкен бақыт санадым. Сол жолы әжеміздің «Жетім қыз» күйін үйреніп алдым.

- Қарағым, домбыранды тастама. Осы күйімді ұмытпай тартып жүр, - деп кеңес берген еді. Содан бері бұл күй менің репертуарымнан түскен емес...

Кезінде Жезқазғанның облыстық радиосы Гүлмара апайдың орындауындағы күйлерді ұнтаспаға жазып алып, «Алтын қорға» қалдырып, эфирден үнемі беріп жүретін.

Сөйтіп, шертпе күйдің шебері атанған Гүлмара Рақымбекова:

- «Тоқырауын толқындары» халықтық ансамблінде Ақәженің ролін де сахнаға шығардым. Күйлерін тартып, жұртшылықтың ризашылығына бөленіп жүрдім. Осы ансамбльде әншілер Төлеу Аяғановамен, Оралтай Сүлейменовпен, Дәриға Ақатаевамен, күйші Жақсылық Омашевпен, сазгер, ансамбль жетекшісі Дәртай Сәдуақасовпен және басқа тарландармен иық тіресе өнер жүгін көтерісіп, бірге жүрген күндерді сағынамын. Ол бір ұмытылмас бақытты күндер еді, - деп еске алады.

Осыдан алты жыл бұрынғы «Мәдениетті қолдау жылында» Ақтоғай аудандық мәдениет бөлімінің бастамасымен «Күй құдіреті Аққыз әже» атты байқау өткізгенде Гүлмара Рақымбекова үш күй тартып, бас жүлдені жеңіп алады. Ал, сол жылы Ұлы Жеңістің 45 жылдығына орай өткізілген «Асыл әже. Ғасыр әже» атты аудандық байқауда «Күйші әже» атағын жеңіп алып, дипломмен марапатталады. Бұлар ол кісінің өнер жолындағы жемістері болатын.

Гүлекең бұл күндегі әрбір қуаныш толқытқан сәттерінде әкесін еске алады. Ол мұндай жетістік елге сыйлы, өнерді пір тұтқан әкесінің тәрбиесі екендігін ешқашан ұмытпайды.

«Шәкіртсіз ұстаз - тұл» деген бар. Құдайға шүкір, Гүлекеңнің балалар бақшасынан бастап тәрбиелеп шығарған шәкірттері толып жатыр. Солардың көпшілігі Ақтоғай ауданында тұрады.

- Сондай шәкірттерімнің бірі – өзімнің ұлым Ерлан еді. Оған төрт жасынан бастап күй үйрете бастадым. Алматыдағы өнер институтын бітірген соң «Жас толқын» ансамблін ұйымдастырып, жұмыс істеді. Бірақ, алдындағы армандаған үлкен мақсатына жете алмады. Жарқырап тұрды да, құйрықты жұлдыздай ағып түсті. Ендігі шәкіртім – қызым Жанаттан туған жиен-немерем Айсұлу. Қазір ол Тәттімбет атындағы өнер колледжінде оқып жүр. Әнді тамаша айтады. Н.Нұрмақов атындағы №2 мектеп-интернатта оқып жүрген кезінде «Әнші балапан» байқауында жеңімпаз атанды. Астанада өткен «Бозторғай» байқауында лауреат атанып қайтты, - дейді Гүлекең.

Күйші әже бұл күнде үйінде қарап отырмайды. Қолына домбырасын алып, күй шерткенді ұнатады. Өткен жылы Қарағанды қаласының 70 жылдығына арналған үлкен концертте Ақжәнін «Қайран елім» күйін орындап, Алғыс хат алды. Биыл Арқаға мәлім күйші, сазгер, өзі ұстазы санайтын Аққыз Ахметқызының туғанына 110 жыл толуына арналып Ақтоғайда өткізілген күй жарысында «Жетім қыз» күйі үшін облыстық Мәдениет департаментінің арнайы жүлдесіне ие болды.

Аққыз әженің шәкірті Гүлмара Рақымбекованың өнердегі жолы осындай.

2007 жыл.

«ӨНЕРДІ АЯЛАЙ БІЛУ КЕРЕК»

Актоғай өңірінде Дәртай Сәдуақасовты білмейтін адам жоқ. Қазір өл кісі «Тоқырауын толқындары» халықтық ән-би ансамблінің көркемдік жетекшісі. Осы ұжымның өнер өріне өрлеуіне, көптеген таланттардың қанаттанып ұшуына үлкен үлес қосқан адам. «Құрмет белгісі» орденімен, екі рет «Еңбектегі ерлігі үшін» медалімен, КСРО Халық шаруашылығы жетістіктері көрмесінің күміс медалімен, «Үздік мәдениет қызметкері» белгісімен марапатталған.

Ақтоғай ауданының Құрметті азаматы. Өткен жылдың соңын ала Республикамыздың еңбек сіңірген қызметкері атағына ие болды. Бала жасымыздан білетін, тартқан баянының әуенін тындап өскен Дәкеңе жолығып, бірнеше сұрақ қойған едім.

- Дәке, сіздің музыкант болуыңызға, осы өнерге келуіңізге не себеп болды?

- Халқымызда «Ұяда не көрсе - ұшқанда соны іледі» деген даналық сөз бар. Әкем Мұқан күйші, шешем Қауаш домбырада, мандоллинада ойнайтын, әнші-сауықшыл жандар еді. Отырған жерлері думан-той болатын. Соғыс жылдарында осы Ақтоғай ауданында 35 колхоз бөлді. Сол колхоздарды өгіз арбаның жармасына қызыл ту қадап қойып аралап, концерт қойып, жадау елдің көңілін көтерген жандар еді. Сол кісілердің өнері әсер еткен болар.

- Сіз де жастай ән салған боларсыз?

- Әрине. Бала кезімнен домбыра тартып, өлең айттым. Мектепте көркем өнерпаздар үйірмесіне қатысып жүрдім. Мектен бітірген 1957 жылы осы Ақтоғай аудандық Мәдениет үйіне келдім...

- Содан бері осында келе жатырсыз ғой?

- Дәл солай. Міне, амандық болса, биыл 42 жыл болады. Бір балдаққа сүйеніп, 19 килограмм болатын баянды арқалап келе жатырмын.

- Музыкалық біліміңіз қандай?

- 1958 жылы тоғыз айлық баянистер курсы бітіргенмін. Кейіннен Тәттімбет атындағы музыкалық училищеде оқыдым.

- «Тоқырауын толқындары» ансамблі Бірталай жерге барып өнер көрсетті. Талай атақ-абыройға бөленді. Соның барлығы сіздің арқаңыз...

- Жалғыз ғана менің арқам деу дұрыс болмас. Мен тек көркемдік жетекшімін. Ол өнерпаздардың арқасы. Өзі осы Ақтоғайдың топырағы мен суына өнер дарыған. Бұл кешегі

әнші Манарбек пен Күләшті, күйші Аққыз анамыз бен Мағауия ағамызды тудырған топырақ. Бүгінгі ұрпақтары солардың жолын жалғастыруда.

- Ансамбльдің қазіргі аяқ алысы қалай деп ойлайсыз?

- Қазіргі аяқ алысы да жаман емес. Өткен жылы Астананың тұсаукесер тойына барып, халықтың қошеметіне бөленіп қайтты. Бұл өнер сүйер қауымның есінде қалар үлкен оқиға болды.

Енді бір айта кететін мәселе – өнерде де ұрпақ жалғастығы бар. Егер ол жастармен толығып отырмаса, тоқырап қалады. Сондықтан да, ізбасарлар даярлау мақсатында кәсіптік мектеп жанынан «Тоқырауын түлектері» деп аталатын ансамбль құрдық. Ол 1996 жылы Үндістанның астанасы Дели қаласында өнер корсетіп қайтты. Ансамбльдің болашағы жастардың қолында.

Бұрын репертуарымызда 35-36 би бар болса, енді оған жаңадан тағы бірнеше би қосылды. Аудан әкімшілігі өнерге қатты көңіл бөледі. Соның арқасында ұжымымыздың шеті де кетілген жоқ. Соған тәубе дейміз.

- Өнер айдынында еркін жүзін, болашақта ізбасар болатын өркендер бар зой?

- Әрине, бар. Өкпемізді басқан ересектерді былай қойғанда жас жеткіншек балалардың өзі бір шоғыр. Олардың көпшілігі бұрын Жезқазған облысы болып тұрғанда, кейіннен Қарағанды облысына қайта қосылған соң «Әнші балапан» байқауында жүлдегер атанған: солардың ішінен Гүлмира Тілеубергенова, Айнаш Жармағамбетова, Толқын Жәкібаева, Дархан Шәшібаев, Гүлжанат Қожамбаева «Тоқырауын толқындарын» өлтірмейтін, соны әрі қарай жалғастыратын ұрпақтарымыз деп сеніммен айтуға болады.

- Дәке, сіздің сөзіңізді тыңдап отырып мына нарықтың таршылық кезеңінде Ақтоғай өнеріне огейлік келмеген екен деп ойлауға болатын сияқты...

- Ол рас. Әр халықтың өзінің әдебиеті мен өнері бар. Өнерсіз халық болмайды. Менің ойымша, өнердің қай түріне болма-

сын қамқорлық жасамаса, жетім қалады. Өмірде болып жатқан қызық пен қиыншылықты халық көрсе, халықтың бел ортасында өнер адамдары жүреді. Нарықтың ауыртпашылығы бізге де әсерін тигізбей отырған жоқ. Дегенмен «көппен көрген ұлы той». Еліміздің іргесі аман болсын. Аудан әкімінің, қолында билігі, қаржысы бар басқа да адамдардың қамқорлығының арқасында қиыншылық көріп отырғамыз жоқ деуге де болады.

- Өзіңіз өмірде нені мұрат тұтасыз?

- Абай ағамыз «Сен де бір кірпіш дүниеге, кетігін тап та бар қалан» деген ғой. Ақтоғай топырағында туып-өскендіктен сондағы өнердің бір кірпіші болсам дегенді мұрат тұтқан едім. Әйтеуір 42 жылдан бері сол өнер жолында келе жатырмын. Еңбегімнің бағасын халық беруде. Ендігі мұрат - өнеріміз өлмей, өркендей берсе екен, өмір толқыны жағаға шығарып тастағанша ансамбль құрамында жүре берсем екен деймін.

- Сіздің жай музыкант қана емес, бірнеше ән шығарғаныңызды да білеміз. «Ақтоғай - алтын бесігім» атты әніңіз бүкіл аудан халқының гимні сияқты...

- Иә, мен ақындар К.Салықовтың, А.Бөкеновтің, Б.Омашевтың «Толқиды Тоқырауын толқындары», «Ақтоғай - алтын бесігім», «Екінші тыңның ерлері» өлеңдеріне, Үнді еліне барған сапарда «Қазақстан – Үндістан» өлеңіне ән шығардым. Ол әндер қазір де сахнадан түспей, үнемі орындалып жүр.

- Отбасыңыз ...

- Отбасымды айтар болсам - зайыбым Зина ансамбль мүшесі, сопрано дауысты әнші. Қазір зейнеткер. Бірақ, сонда да әлі сахнаға шығып тұрады. Он баламыздың алтауы үйленген. Немерелеріміз бар.

- Әңгімеңізге көп рахмет. Алған атағыңыз қайырлы болсын. Өнеріңізбен Ақтоғай өңірін әнге бөлеп жүре беріңіз.

2003 ж.

ЕСКЕРТУ: Бұл күнде Дәртай ағамыз бақилық болған.

МӘЙНАНЫҢ МӘНДІ ҒҰМЫРЫ

Ақтоғайда өзінің мәнді ғұмырымен жұртшылыққа үлгі боларлық азаматтарымыз көптеп саналады. Солардың бірі – қазіргі кезде аудандық соғыс және еңбек ардагерлері кеңесінің төрағасы қызметін абыройлы атқарып жүрген Мәдениет Түгелбайұлы Сәтеков деп сенімді түрде айтуға болады.

Мен аулымыз Ыстыбұлақтағы сегізжылдық мектепті бітірген соң Ақтоғайдағы М.Горький атындағы №1 орта мектепте оқуымды жалғастырдым. Бұл

1962-1963 оқу жылы еді. Тоғызыншы сыныптан соң бірінші қыркүйекте оқуға келсек, мектебіміздің директоры өзгеріпті. Аудандық партия комитетінде қызмет атқарған, одан бұрын аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы болған Мәдениет Сәтеков деген кісі мектебімізге басшы болып келіпті. Біздің ауданда сол кезде тек жалғыз ғана екі қабатты қоңыр ғимарат болған. Ол біздің мектебіміз еді. Сол мектептің біз бірінші қабатында оқыдық. Мектеп директорының өзі алгебра

мен геометрия пәндерінен сабақ жүрізді. Ол кезде Асқар Сейдахметов қоғам танудан, Елубай Адамбаев тарихтан, Жанәділ Сапарғалиев ауыл шаруашылығы машиналарынан, Сағади Мыңшалов географиядан, Токен Тыныбеков неміс тілінен, Дәркен Жұмағұлова астрономиядан, Әзімхан Нұрланов физикадан, Жарылғап Тохметов пен Ғаиниден Әбдірахманов машинатанудан сабақ жүргізетін.

Сырт карағанда өте қатал адам сияқты болып көрінгенімен, Мәдениет Сәтеков мұғаліміміз негізі жұмсақ, сабақты беріле түсіндіріп, жақсы жауап берсек, жаны жадырап қалатын жайдары адам екендігін байқадық. Басында директор болған соң қысылатын едік, үйрене келе еркін отыратын болдық. Осы кезде мектептің оқу-тәрбие жұмысымен қатар, әлеуметтік жағдайының жақсара бастағанын біліп жүрдік. Мектеп жанындағы интернаттың жұмысы жақсы жолға қойылды, мектептің жөндеу жұмыстары уақытымен атқарылды. Спорттық заттар сатылып алына бастады. Бала болсақ та осының барлығын байқайтынбыз.

Біз оқу бітіріп кеткен соң екі-үш жылдан соң Мәкең аудандық кеңес атқару комитетінің мәдениет бөліміне бастық болып ауысты. Осы кезде де талай істерге мұрындық болды. Аудан мәдениетінің өркендеуіне елеулі үлес қосты. Қазіргі заманауи Мәдениет үйінің салынуына, бұрынғы коркемөнерпаздар ұжымының халық театры атағын алуына ерекше еңбек сіңірді.

Ол кісінің бұдан соң аудандық тұтынушылар одағын басқарғанын қайтерсің?! Бұрын ешқаннан да сауда саласында қызмет істемегеніне қарамастан, Мәкең бұл қызметті де ұршықтай үйіріп әкетті. Сол жылдары аудандық кеңес атқару комитетінің мүшелігіне сайланады. Аудандық тұтыну одағы сан мәрте Қазақ тұтыну одағы мен Орталық тұтыну одағының ауыспалы Қызыл туымен марапатталады.

Одан соң аудандық атқару комитеті жоспарлау бөлімінің аға экономисі болады. Біраз жыл Ақтоғай селолық атқару комитетінің

төрағасы қызметін де атқарды. Осы кезде аудан басында бірталай жұмыстар жүргізін, талай көшені жөндеуге, асфальт төсетуге, оларды тазалатуға және ағаш отырғызуға ықпал етті.

Ал, аудандық киноторабтың директоры болған бір жыл ішінде ғана талай жұмыс тындырды. Семей қаласынан бір вагон силикатты ақ кірпіш әкелін, кинотораб мекемесі отырған үйдің сыртын қаптатып, күрделі жөндеуден өткізуге басшылық жасады.

Бұдан кейін аудандық тұтыну қоғамының дайындау кеңсесінің директоры болған кезде де қарап отырған жоқ. Аудан сыртында оқшау, Шатыршаның бауырында орналасқан шаруашылық базасына жоғары вольтті электр желісін тартқызып, көтерме жол салғызып, облыс көлеміндегі алдыңғы қатарлы дайындау кеңсесі деңгейіне жеткізуге үлкен еңбек сіңірді.

Үш жылға жуық республикалық жинақтаушы зейнетақы қорының аудандық филиалында өкіл қызметін де абырөймен атқарған болатын. Бұдан кейін Ақтоғай ауданы әкімдігінің құрылуына байланысты бес жыл бойы зейнеткерлікке шыққанынша әкімдіктің алғашқы аппарат жетекшісі қызметін тастай қылып жүзеге асырды. Әкімдіктің құжаттарының қалай жүргізілуі керектігіне негіз салды деп айтуға әбден болады.

Негізі қарап отырсақ, Мәкеннің атқармаған қызметі шамалы. Былай қарағанда өзінің негізгі мамандығы математик-мұғалім болғанымен, аудандағы мекемелердің біразын басқарыпты. Соған қарағанда ары да таза, қолы да таза, ешкімнің ала жібін аттамаған, қандай істі болмасын алға бастырып алып кететін алғырлығын пайдаланып, аудан басшылары күрмеуі қиын, арқауы осал тартып бара жатқан орындарды нығайту үшін жіберіп отырған болуы керек деп ойлаймын мен осы күні.

Бірақ, қызметпен көзін ашқан, артынан бір ауыз жаманат сөз ермеген, Ақтоғай ауданының экономикасы мен мәдениетін көтеруге және саяси жұмыстарды жүзеге асыруда ел үшін

қырық жылға жуық еңбек еткен азамат карап отыра алмады. Сол кезде ауданда ардагерлер ұйымы құрылып, ардагерлер осы ұйымға басшылық жасауға Мәдениет Түгелбайұлы лайық деп тапқан болатын. Міне, сол қызметті Мәйна әлі күнге дейін тап-жылтпай атқарып келе жатыр.

Иә, айтпақшы, аудан халқы Мәкенді құрмет тұтып, Мәйна деп атайды. Бұл – ол кісіге деген зор құрмет сияқты есім.

Тағы бір айта кететін мәселе – Мәйнаның әкесі Түгелбай ақсақал жайлы. Ол кісі Шығыс Қазақстан облысында дүниеге келген. Атасы атақты ақсүйектің тұқымы, руы Найман, кезінде Шыңғыстау болысының атақты биі болған Мәкиле деген кісі екен. Кеңес үкіметі қуғын-сүргінге ұшыратып, маза бермеген соң Түгелбай ақсақалдың әке-шешесі Қытайға өтіп кеткен. Түкең болса, әкесінің есігінде жүрген тақыр кедей Сәтектің атына жазылып, руы Керей болып, «оқуға жіберілді» деген анықтамамен Семейге кетіп қалыпты. Семейге келіп жұмыс істей жүріп, қаржы техникумын бітіреді. Осында сауда мектебінде оқитын Қадиша деген қызбен екеуі үйленді. Кейін Алматыда Қаржы министрлігінде істеп жүрген кезінде Қарағанды облысына жолдамамен жіберген екен. Облыстан оны сол кездегі Қоңырат (кейін Ақтоғай) ауданына аттандырады. Аудандық қаржы бөлімінің бас бухгалтері болып 1937 жылдан 1956 жылға дейін, одан соң Жаңаарқа ауданында қаржы бөлімінің бас бухгалтері болып 1985 жылы зейнеткерлікке шыққанша еңбек етеді. Кейін Қарағандыға көшіп келіп, 1987 жылы дүниеден озды. Бұл туралы шежіреші Тұрсынбек Жақсыбайұлы «Талапай мен Тайталас» атты кітабында («Арко» баспасы, Қарағанды, 2012 ж.) «Шежіре ашқан сыр» деген тақырыппен жан-жақты, түсінікті етіп жазып шығыпты.

Мұндағы айтпағым – Түкең балаларынан өзінің өмірбаянын жасырып кеткен. Мәдениет те, Әдебиет те, Серікбай да бұл жайдан хабарсыз болған. Оны айтуға үкіметтен қорыққан. Не болса да ішімде кетсін, балаларыма кесірім тимесін деп

ойлаған ғой. Ал, ағайынды үшеуі де жақсы қызметтер атқарды, елге сыйлы, жұртқа қадірлі болды. Мәйнаны аудан халқы әлі күнге дейін құрметтейді.

Нағашылары да өсал адам болмапты. Шешелері Қадипаның әкесі Бекмағамбет Рысбеков Тоқырауын болысының соңғы болысы болыпты.

Негізі кезінде ұстазымыз болған Мәйнаны аға дегенімізбен, бізге бір жағынан жезде болып келеді. Ол үйдегі сонау жылдары Меккеге барып, қажы болып келген, мұсылмандықтың туын жоғары ұстап жүрген, отасқандарына жарты ғасырдан асқан, жоғары білімді ұстаз Дәкен Күзембайқызы біздің туысқан әпкеміз. Бұл кісілердің отбасында жеті бала дүниеге келген еді. Олардың барлығы да жоғары білімді, қазір егемен еліміздің көркеюіне үлес қосып, салық инспекциясы саласында, ішкі істер органдарында, прокуратурада, байланыс саласында, өрт сөндіру бөлімінде абыройлы қызмет атқарып жатыр, бизнеспен айналысып жүргендері де бар.

Сөйтіп, әлі күнге дейін қызметтен қол үзбеген Мәдениет Сәтеков Тәуелсіз Қазақстанның талай медальдарымен марапатталды. ҚР Президентінің сайлауы және Парламент пен мәслихаттың сайлаулары кезінде белсенділік танытқаны үшін Тұңғыш Президентіміз Н.Назарбаевтың Алғыс хатына екі рет ие болды. Ақтоғай ауданының Құрметті азаматы.

Міне, осындай халқына қалтқысыз қызмет атқарып жүрген Ақтоғай аудандық соғыс және еңбек ардагерлері кеңесінің төрағасы Мәдениет Сәтеков ағамызға зор денсаулық тілейміз. Ол кісінің мәнді өмірі кейінгілерге үлкен үлгі-өнеге екені сөзсіз.

2015 ж.

ЕҢБЕГІМЕН ЕҢСЕЛЕНГЕН

Еңбегімен елге танылып, еңсесі биік жүрген ардагер ақсақалдарымыз, Құдайға шүкір, арамызда әлі баршылық. Солардың бірі – қазір Ақтоғай ауданының Сарытерек ауылында тұратын Рақымберлі Сейдіғалиев ақсақал.

Алғашқы серіктестікті, артельдердің қалай ұйымдастырылғанын, отыз екінші ойранын, отыз жетінші зұлматын, қырық бірінші қиын жылдарын көрген қарияның айтар әңгімесі, жастарға берер өнегесі аз емес.

Ол Ұлы Отан соғысына қатыспаса да тылда еңбек етіп, талай бейнетті басынан өткерген. Соғыс жылдарының қысталаңы, зары мен запыраны есінде берік сақталған. Сол жылдардағы көргендерін енді ешкімнің басына бермесін деп тілейді.

Ағасы соғыстан бұрын міндетті әскерге алынады, әкесін еңбек армиясына аттандырып жібереді де, үйдегі бас көтерер жалғыз өзі болып қалады. Таңның атысынан күннің батысына дейін тыным таппай колхоздың жұмысында болады.

- Бір күні,- деп еске алады соғыс жылдарындағы бір оқиғаны Рақаң,- аудандық партия комитетіне шақырды. Барсам - ішінде қартайған бір шал мен кемпір бар он бес немістің баласын өгіз шанама мінгізіп жіберді. Үйге алын келдім. Әкем салған екі бөлмелі үй бар. Соның торгі бөлмесіне кіргіздім. Біз не ішіп, не жесек, олар да соны ішіп-жеді. Олар қазақша білмейді, біз немісше білмейміз, ымдасып жүріп сөйлесеміз. Ағаш арасынан барып қураған отын әкелеміз. Өйтін-бүйтіп күн көрдік...

Рақаң соғыс аяқталған соң да колхоз жұмысынан қол үзбейді, қайда жұмсаса сонда барады. Үздік еңбегінің нәтижесінде Мәскеудегі Халық шаруашылығы жетістіктері көрмесіне қатысып қайтады.

Қарағанды қаласындағы алты айлық курсты бітіріп, бухгалтер мамандығын алады. Өсы мамандық Рақаңа өмір бойы азық болған екен. Тың көтерілгенге дейін Ақтоғай ауданындағы 35 майда колхоз ірілендіріледі де, оның саны кейін 11 болады. Сол кезде Рақаң «Сәуле», Пушкин және Киров атындағы колхоздардан біріккен «Коммунизм» колхозына бухгалтер болып барады. Бұдан соң біраз жыл Ішкі істер халық комиссариатының комсомол хатшысы болып та қызмет атқарады. 1954 жылғы наурыз айында өткен пленумдағы тың игеруді қолға алу туралы қаулыға байланысты оны қайтадан ауыл шаруашылығына жібереді. Енді ол тың игеруге белсене араласады. Сол жылдарда қарамағында жеті колхозы бар МТС- та еңбек етеді.

Рақаңның өміріндегі енді бір үлкен оқиға ауыл шаруашылығы басқармасының құрылуы еді. 1963 жылы колхоздар таратылып, совхоздар құрылады. Бұрынғы ауыл шаруашылығы бөлімінің аты өзгеріп, ол Қазақ КСР Дайындау министрлігінің басқармасы болып құрылады. Қоңырат ауданының аты өзгеріп, енді Ақтоғай ауданы деп аталатын болады. Шет ауданы Ақтоғай ауданына қосылады. Осы кезде ауыл шаруашылығы басқармасының есеп-қаржы бөлімінің бастығы әрі бас бухгалтер етіп Рақаңды тағайындайды. Жаңа құрылған меке-

меде алғашқы жұмысты бастау қашан да қиын. Бірақ, Рақан ол қиындықтардың барлығын жеңіп, басқарманың қаржыға қатысты жұмыстарын дұрыс жолға қоя білді.

Біраз уақыттан соң ол кісіні Балқаштағы дайындау кеңсесінің бастығы етіп жібереді. Мұнда Қызылбалық, Қарашығанақ, Лепсіде екі дайындау кеңсесін ашады. Өнда малдың етін, жүнін, терісін, ондатр, түлкі терілеріп дайындап, мемлекетке өткізеді. Бұл кездегі бір еңбегі - бұрынғы ескі қойманың орнына жаңасын салғызуы еді. Өйткені, дайындалған шикізат өнімдерін ескі, жаңбыр жауғанда төбесінен су ағатын қоймада сақтау қолайсыздық туғызып, бүліне бастайды.

Рақан мұнда да көп отырмаған. 1965 жылы Шет ауданы қайтадан бөлінеді де, Рақанды сонда аудандық тұтыну одағына төраға етіп жібереді. Ол кезде сен барсың ба, жоқсың ба – ол жағын сұрамайтын. Партия комитеті өзі билеп, өзі төстеп, бекітіп жіберетін. Бұл жолы да солай істейді.

Үш жыл өткен соң Ақтоғай ауданына санақ (статистика) бөліміне меңгеруші етіп жібереді.

Одан соң «Ақтоғай» совхозында селекционер-зоотехник болып та қызмет атқарады. Сол кезде Алматыда өткен мал тұқымын асылдандыру және озық тәжірибе алмастыру ісін ұйымдастыру туралы өткен семинарға қатысады. Өйткені, бұл кезде «Ақтоғай» совхозында қой тұқымын асылдандыру жөніндегі ферма болады. Оған қоса бұл шаруашылық ірі қара мен жылқы түлігін өркендетуде республика боиынша алдыңғы қатарда болады.

Бұдан соң жаңа құрылған Ақадыр ауданына санақ бөлімінің бастығы болып барғанын, сол кезде қазіргі облыстық Мәслихаттың хатшысы Қ.Медиевпен бірге қызмет атқарғанын аузынан тастамай айтып отырады.

Рақанның тағы бір тамаша еңбегі зейнеткерлікке шыққан соң басталыпты. Сол кездегі Ақтоғай ауданындағы бірінші хатшы С.Тоқыметов бұл кісіні: «Өзім науқаспын, ондай қиын

жұмысты атқаруға мүмкіндігім жоқ қой» дегеніне қарамастан «Ақтоғай» совхозына селекционер етіп жібереді. Бұл кезеңді Рақаң былай еске алады: «Барсам, совхоздағы қозылар мен қошқарлардың ірілерін іріктеп алып, етке өткізіп жібереді екен. Селекциялық жұмысқа мән берілмей қойған. Соны қолға алдым. Бақанас асыл тұқымды мал совхозынан 200 тоқты қошқар сатып алыпты. Оның өзі поезбен Балқашқа дейін әкелінген. Жолда 5-6 күндей жүріп қалады екен. Мен мұны тоқтаттырып, екі «КамАЗ» тіркемесімен алып, 190 қошқарды сонымен әкелдік. Күзде күйекке қостым. Бұдан басқа да көптеген асыл тұқымды малды басқа да шаруашылықтардан тасыдық. Содан келесі жылы асыл тұқымды малды өзіміз саға бастадық. Бұған дейін асыл тұқымды малды ешкім сатпаған ғой. Сөйтіп, шаруашылыққа 400 мың сом кіріс әкелдім. Бұл 1987 жыл үшін аса көп қаржы болатын. Міне, менің осындай еңбегім еш кеткен жоқ, кейінгі жастар, ауыл адамдары еске алып, айтып отырады...»

Рақаң қазір көптеген ұрпақ өсірген, олардан немере-шөбере сүйіп отырған бақытты атаның бірі. Кезінде аудан және облыс басшылары қайда жұмсаса, сонда барған, өзіне тән алғырлықпен еңбек еткен, қай салада болмасын жанын сала қызмет істеген адам. Сондықтан да, бүгінде сексеннің сеңгіріне шыққан Рақымберлі Сейдіғалиев сияқты ардагер ақса-қалдарымызды қалай құрметтесек те, қандай атақ берсек те, артық емес.

Қазан, 2004 ж.

ЕСКЕРТУ: Еңбек ардагері Рақымберлі Сейдіғалиев ақсақал бүгінде бақилық болған.

ОЛ БЕЛГІСІЗ СОЛДАТ ЕМЕС

(Бір суреттің сыры)

Өмірде не түрлі қызықтар бола береді ғой. «Белгісіз солдат» атанып, бір кезде бүкіл Кеңес одағына почта ашық хаты арқылы тараған бір суреттегі мұртты жауынгердің Ақтоғай азаматы болғандығы таңдандырмай қалған жоқ. Менің мұндай таңданысыма Ақтоғай селосында тұратын зейнеткер, шежіре жинаушы Тұрсынбек Жақсыбаев ағамыздың бір әңгімесі себепші болды.

Мен Тұрсекенді бала жасымнан білемін. Сарымның Тоқсары атасынан тараған ұрпақ болғандықтан екінші шешеміз жағынан нағашыңмын деп жүреді де, Қарағандыға келген сайын хабарласпай кетпейді. Ол кісінің бір машығы – шежіре жинау. Әкесі Жақаң марқұмның бастап жазып кеткен шежіресін жалғастырып жүр. Сол жазбалардың басын біріктіріп, 1998 жылы «Шежіре» атты кітап бастырып шығарған. Онда Тоқсары атасынан бастап қазіргі жүрген ұрпақтарына дейін түгел та-

ратып беріп, бір үлкен игілікті іс атқарған еді. Енді ол кісі Ақтоғай өңіріндегі қожа, сарт, ноғай, төре, қырғыз руларының шежіресін жинап, жеке кітап етіп бастырсам деген мақсатпен жұмыс істеуде.

Бір жолы келгенде осындай шаруамен бұрын Тоқырауын ауданына қараған «Айыртас» совхозына шежіре жинап барған кезде Мақсұт Құлмағамбетұлы деген азаматқа жолыққанын, оның әкесінің суреті бір кезде «Огонек» журналына «Белгісіз солдат» деп басылғанын және бір жолы Жеңіс күніне арналған құттықтау ашық хатта (открытка) басылғанын айтты. Соғыс кезінде үйіне жіберілген суретін, сарғайған газеттердегі суреттерді көрсетіпті.

Мұндай дерекке елең ете қалдым да, Түрсекеңе сол мәселенің анық-қанығын жан-жақты біліп, фотосуреттерді ала келуді тапсырған едім. Бір-екі ай шамасында қайтадан оралған Түрсекең бір топ суретті алдыма жайып салды. Өзі шежіреші адам ғой, әңгімені әріден бастады:

- Бұл Құлмағанбет Смағұлұлы деген кісінің ұлты негізінен ноғай. Ата-бабаларының қазақ жеріне келіп тұра бастағанына бір жарым ғасырдан асқан. Содан ноғай ұлты қазаққа сіңіп, руға айналып кеткен. Смағұлдың әкесі Ахмет молда бо-

лыпты. Әкесі өлген соң оның орнына Смағұл тағайындалады да, ауылда «указной молла» атанып кетеді. Осы Смағұл молдадан Сәпи, Уәпи, Ешмағанбет, Аймағанбет, Құлмағанбет, Сейтмағанбет, Тишым, Күләнда, Бәтен туған. Бұлар туралы шежіреде таратып жаздым, - деп бір тыныстады Түрсекең. - Ал, Құлмағанбеттің өзіне келетін болсақ, ол 1902 жылы

туған, жасынан оқыған, сауатты екен. Атақты революционер Угар Жәнібеков Қарқаралыда «Қара түрменің» бастығы болып тұрған кезде бұл соның қарауында хатшылық (писарь) қызметін атқарған. Әуелде броньмен калып, 1942 жылы соғысқа өзі тіленіп аттаныпты. Орыс тілін де біршама жақсы меңгерген. Әйгілі қолбасшы Рокоссовскийдің армиясындағы бір дивизияның штабында писарь болған екен. Барлаушылық та қызмет атқарыпты. «Белгісіз солдат» болып тарап кеткен суретке арнайы тапсырмамен барып, немістің бір офицерін ұстап әкелгенде түскен. Күлекең әскерден аман-есен оралған соң аудандық май заводында бас бухгалтер болып істепті. Содан 1957 жылы қайтыс болады. Бейіті қазір Тоқырауын озенінің бойындағы ата-бабалары жатқан ноғайлар қорымында.

Тұрсекең алдыма жайып салған суреттерге қарап отырмын. Бірінші суретті Құлмағанбет Смағұлұлы 1944 жылы майданнан Ақтоғайда тұратын өзінің үйіне салған. Бұл сурет 1963 жылы ақпан айында «Огонек» журналының Сталинградты азат етудің 20 жылдығына арналған санында екінші бетте «Белгісіз солдат» деген атпен жарық көреді. Мақсұт әкесінің суретін танып, неліктен «Белгісіз солдат» болғанын түсінбей, таң қалады.

Сөйтіп жүргенде, 1984 жылы Мәскеудің «Плакат» баспасы Жеңіс күніне арнап 1 млн. 300 мың дана етін ашық хат (открытка) басып шығарады. (Бұл екінші сурет). Онда да сол әкесінің журналға шыққан суреті бейнеленіпті. Суретті түсірген Я.Рюмкин, безендіруші В.Колпачников.

Содан тыныш жата алмаған Мақсұт «Огонек» журналына хат жазады ғой. Олардан: «Сіздің әкеңіз 13-ші армияда қызмет еткен. Жақсы барлаушы болыпты. Ол туралы Борис Полевойдың «Наступление» деген кітабында жазылған», - деген жауап келді.

Бұдан басқа да бірталай жерге жазғанымен басқа дерек ала алмайды.

«Бабаларымыздың өзі бір кездері қазақ жеріне келіп пана тапса, одан кейінгі біздің аталарымызға «қожа молла, халық жауы» деген айдар тағылып, қудалауға түссе, біз жасқаншақ болмағанда кім жасқаншақ болсын?! Одан әрі ешқайда жазып «Белгісіз солдат» болып жүрген әкем Құлмағанбет екенін дәлелдей алмадым», - деп налиды екен Мақсұт. Бір кезде ол әкесінің суреті шыққанының өзіне маз болыпты. Енді: «Ол суреттер «Белгісіз солдат» емес, қазақ жауынгері Құлмағанбет Смағұлұлы деп аталса» дегенді арман ететін көрнеді.

Сөйтіп жүргенде осы сурет баспасөз бетінде тағы жарық көреді. Бұл жолы оны бір кезде Алматыда шығып тұрған «Халық кеңесі» газеті өзінің 1991 жылғы 22 маусымдағы алапат соғыстың басталған күніне орай шығарылған санында «Отан солдатты» деген атпен басқан екен.

Ал енді Құлмағанбет Смағұлұлының 1951 жылы түскен суретін (Үшінші сурет) жариялап отырмыз. Осылардың барлығын салыстырып қараңыздаршы, шын мәнінде барлығы бір-ақ кісі емес пе?!

Сонда ол беймәлім «Отан солдатты» емес, Қарағанды облысы, Ақтоғай ауданының тумасы, «Қызыл жұлдыз» орденді Гвардия жауынгері Құлмағанбет Смағұлов болып шығады. Ерлігі елге мәлім болмай қалған тағы бір қазақ солдатты біздің жерлесіміз екен. Шіркін-ай, қаншама адам осылай белгісіз болып қалды екен?!

2009 ж.

ӨТКЕН КҮН ӨРНЕКТЕРІ

Кейде бір көңіл толқыны өткен күндердің елесін көз алдына әкелетіні бар. Сондайда сонау туып өскен жер, балалық шақ, балғын кездің неше қилы оқиғалары еске түседі. Бірге өскен, бірге жүрген дос-жолдастар Бақыт, Өмірәлі, Тұрысбек, Есен ойыма жиі оралады. Солардың ішінде мен үшін Өмірәлінің орны ерекше боп көрініп тұрады. Өйткені, біздің әкелеріміз жаз бойы Ақтас өзенінің бойында жайлауда мал бағып, қатар отыратын. Жаз бойы бір-бірімен ара-

ласып, күзде қыстауға көшерде қимай қойнтасушы еді. Ал, біз болсақ бірге ойнап, жаз бойы өзенге шомылып, суынан балық аулап, мәз болатынбыз.

Оның әкесі Смайыл ақсақал Ұлы Отан соғысының ардагері, бір қолынан жарақат алған мүгедектігіне қарамастан, колхоздың, одан соң совхоздың малын бақты. Шәрбан шешеміз екеуі осы ұлынан үміт күткен болуы керек, оқуынан қалдырмай, мектептің интернатына жатқызып оқытты.

Менің ескі велосипедім болатын. Оның өзінің алдыңғы білігінің шаригі шашылған. Оны жөндейтін бөлшектері жоқ

болғандықтан, шиқылдатып мініп жүре беретінмін. Сол велосипедке мінгесіп, ауылдан Өмірәлі екеуміз он жеті-он сегіз шақырымдай жердегі жайлауға барғанымыз әлі есімде. Сонда Берікқараның кезеңінен түсе бере әбден қажалып біткен алдыңғы білік екеуміздің салмағымызға шыдамай, үзіліп кетіп, омақаса құлаған едік. Сөйтіп, мініп шыққан көлігіміз өзімізге жүк болып, үйге зорға жеткеніміз бар. Бұл біздің сан «хикаяларымыздың» бірі ғана.

Сол Өмірәлі ауыл шаруашылығының маманы болуды қалады. Сегізжылдықты бітірген соң Қарқаралы зооветеринарлық техникумына түсіп кетті. Оны ойдағыдай бітіріп келген соң, ауылда біраз жыл қызмет атқарды. Ол кезде ауру қойлар (ЛСП) бөлек бағылатын. Сол пункттің меңгерушісі болды. «Ақсақ-тоқсақты құрттағаннан басқа жұмыс таппадың ба?» деп қалжыңдайтынмын. Өмірәлі ондайда ақырын жымиятын да қоятын.

Сөйтсем, оның өз есебі өзінде екен. Ауылды тастап, аудан орталығына көшіп алды. Онда көп жыл бойы аудандық вет-баклабораторияда аға мал дәрігері (серолог) болып істеді. Қызметінде абыройсыз болған жоқ.

Енді біраз жылдан кейін кездескенімде, Өмірәлі аудандық энергетика саласына ауысыпты. Бұл салада ешқандай білімі жоқ, тоққа түсіп қалмас па екен деп жүрсем, ол қашан да әріден ойлайтын әдетімен Ресейдің Иваново қаласындағы Энергетика институтын сырттай оқып, бітіріп алыпты. Сол салада, яғни, содан аудандық партия комитетінің тапсырмасымен көп салалы коммуналдық шаруашылық мекемесінде, кейіннен құрылған «Сельхозэнерго» мекемесінде жиырма жылға таяу уақыт басшылық қызметте еңбек етті. Ол осы бейнетті, қас қағым сәттегі қаупі мол саланы таңдап алғанына бүгінгі күні өкінбейді. Өйткені, ол осы қызмет арқылы өзін-өзі шыңдай білді.

Өмірәлінің бір кезде денсаулығына байланысты энергетика саласынан сәл де болса қол үзін кеткен шағы болды. 1999 жылдың жаз айларында аудан көлемінде еш жерде электр қуаты

болмай қалған кездер кездесті. Оның басты себебі – тұтынған электр қуаты үшін халықтың ақша төлемей қоюы еді. Электр қуаты да – тауар. Ал тұтынған тауар үшін ақы төлеу керек. Ондай болмаған жағдайда кім тауарын тегін береді?

Мұндай іспен табанды айналысып, халықтың көкейіне жол таба білу керек. Жарықтың болмай қалуына олардың өздерінің кінәлі екендігіне көз жеткізу қажет еді. Өмірәлі осылай істей білді.

Бұл оқиғаның да өз тарихы бар. Сырқаттанып қалған Өмірәлі емделіп жүрген. Бір күні сол кездегі аудан әкімі Төлеужан Ахметбеков телефон соғып, аудан орталығындағы электр қуатына ақша жинайтын мекеменің жұмысын өз қолына алуын өтішеді. Энергетика саласындағы жұмысты біршама жақсы білетін ол бір кезде осындай өтініш айтқан болатын. Енді соның реті келіп қалған екен. Содан бұл бас тартқан жоқ. Денсаулығы аздап қалпына келген соң жұмысқа кіріскен.

Бұл бір қиын шақ болатын. Сондықтан да, оны жолға қоюдың ең басты кепілі бұл мекемені жауапкершілігі шектеулі серіктестік етіп қайта құру деп тапты. Басындағы үйі мен астындағы машинасын кепілдікке қойып, мекемені қайта құрды. Қашанда алға қойған міндетінен нәтиже шығара білетін Өмкең бұл жолы да мүлт кеткен жоқ. Алған бетінің дұрыстығын қазір өмірдің өзі дәлелдеп отыр. Содан бергі уақыт ішінде, алты жылдан асып барады, халыққа электр қуатын беруде әлі бір үзіліс болып көрген жоқ.

Сөйтін, «Энергия» ЖШС директоры Өмірәлі Смайылов әлі күнге дейін жарғақ құлағы жастыққа тимей еңбек етін келеді. Күндіз-түні ойлайтыны – өзі басқарып отырған серіктестіктің жағдайы. Бұл дегеніңіз – халықтың қамы. Егер бұл серіктестіктің жұмысы дұрыс болса, онда халыққа электр қуаты үздіксіз беріліп тұрмақ. Ал, энергетика дегеннің қазіргі кездегі маңызының қаншалықты екендігі айтпаса да түсінікті.

Серіктестік болып құрылған алғашқы жылдары қиындықтар көп кездесті. Ол кезде ең төменгі жалақы 1800 теңге болып, коммерциялық шығын 30 пайызды құраған еді. Қызметкерлердің сондай жағдайда жұмыс істеуіне тура келді. Қазір бұл көрсеткіш

жақарды. Ең төменгі жалақы 9600 теңгеге жетіп, коммерциялық шығын 8,85 найызды құрап отыр. Бұл – ұжымның және оның басшысының табанды еңбегінің жемісі. Алдағы уақытта шығынды барынша азайту мақсатында жұмыстар жүргізілуде. Ол үшін ескі электр есептегіштерді, ескі сымдарды жаңасына айырбастау, басқа да жұмыстар атқарылу үстінде.

Әңгімелесе қалсаңыз, айтатыны – энергетика саласының жабдықтарының тозып, ескіріп бара жатқандығы. Оны көріп, байқап жатқан ешкім жоқ. Басқасын айтпағанның өзінде, тартылған сымдарының өзі үзік-үзік, қырық жамау. Жалғамалы, жамау заттың ғұмыры ұзақ болмайтыны белгілі.

– Бұл энергетика деген саланы дамыту Үкімет бағдарламасына еңбеген нәрсе десем қателеспеймін. Әсіресе, ауылдық жердегі энергетика саласының жабдықтары ескірген. Осы мәселеші баспасөз бетінде сан рет жарияладым. Бірақ, оған селт еткен жан жоқ. Біздің саланы басқаратын басшылардың басқа ұлт өкілдері болғандықтан менің қазақ тілінде жазылған мақалам оларға жетпейді, – деп қынжыла әңгімелейді Өмірәлі. – Шын мәнінде энергетика саласына көңіл бөлетін уақыт жетті. Ертеңгі күні кеш болуы мүмкін. Асқынған ауруды емдегеннен гөрі оның алдын алу оңай ғой.

Бұл жалғыз біздің Ақтоғайдың ғана емес, барлық қазақ аудандарының басында бар жағдай. Оның себептері де аз емес. Сонау 1990 жылдан бері жабдықтарға ешқандай жөндеу, лабораториялық зерттеу жүргізілген жоқ. Тіпті, несие алып, осы саланы өркендетуге де жағдай болмай отыр. Ауылдағы барлық селолық округ біздің серіктестікке қарайды. Ауылдағы судың, теледидар мен телефон байланысының, аурухананың, компьютердің, тағы басқалардың үздіксіз жұмыс істеуі электр қуатының үзіліссіз берілуімен тығыз байланысты екендігіне ешкім дау айта алмаса керек. Егер электр желілері мен жабдықтарын жөндеу мен алмастыруды қазірден бастап қолға алмасақ, ертең осы қолымыздағы бар жабдықтан айырылып қаламыз ба деп қауіптенемін. Өйткені, олар әбден тозып бітті. Бізге жеңілдікпен берілетін несие керек. Ауылды ойлаған адам

оның энергетикасын да ойлайды...

Иә, шын мәнінде бүгінгі таңда ауыл энергетикасының қалыпты жұмыс істеуіне өз хал-қадерінше үлес қосып келе жатқан Өмірәлі Смайыловтың айтып отырған мәселесі өте орынды. Ол – осы ауылда туып-өскен, осында үй болып, осында етек-жеңін жиған азамат. Сондықтан да, оның өз аулы туралы, оның келешегі туралы жан-жүрегімен толғанып, тебірене сөз қозғауы өте орынды. Ауыл туралы мінберден көпшіліктің алдында ділмәрсі қалып, былай шыға бере әлгі айтқанын ұмытып кететін кейбір даурықпалармен оның жаны қас. Бірнеше мәрте сайланған аудандық мәслихаттың депутаты ретінде ондайларды сан рет сынға алғаны бар.

Ауыл қамын ойлаған азамат селодағы энергетиканың жайы есіне түскенде түн ұйқысы төрт бөлінеді. Қашан да оның айтатыны – ауылдың жайын ойлаған адам оның энергетикасына көңіл бөлуі керек. Өйткені, қазіргі заманда қандай жұмыс болмасын, қандай мәселе болмасын электр энергиясына келіп тірелетіні белгілі.

Айтпақшы, Өмірәлінің аулымызда бала жастан бірге өскен Мәрзияға үйленуі де үлкен оқиға болды. Ынтымақты шаңырақта шекесі торсықтай екі ұл дүниеге келгенде оларға Асанәлі және Нұрғиса деп халқымыз қадірлеген біртуар азаматтардың атын қойған еді. Қазір олардың екеуі де үйлі-баранды, екеуі де – заң қызметкері. Олардан немере сүйіп отыр.

Міне, ауыл жанашары, оның болашағының жанашыры Өмірәлі Смайыловтың өткен күн өрнектеріне көз салғанда осындай жайларды байқаймыз. Бүгінде алпыстың асқарына шығып отырған халықтың қадірлі азаматы Өмірәлінің атқарған ісінен гөрі әлі де атқаратын істері жеткілікті деп ойлаймыз. Сондықтан да, оған ұзақ гұмыр, зор денсаулық тілейміз.

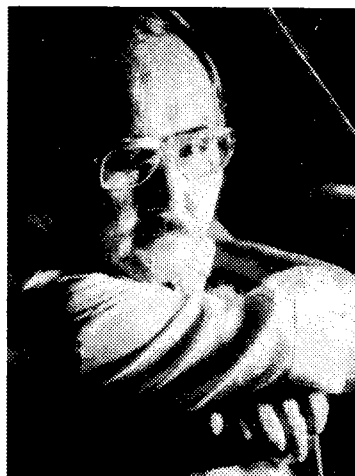
2006 ж.

ЕСКЕРТУ: Бұл мақала Өмірәлінің 60 жасқа толуына орай жазылған болатын. Кейін досым бақилық болды. Соның алдында екі жыл бұрын ғана қаза тапқан ұлы Нұрғисаның қайғысын көтере алмады. Марқұмдардың жатқан жерлері жайлы болсын.

ДӘУІРІМІЗДІҢ ДӘУІТӘЛІСІ ЕДІ

Кезінде дәуірі жүріп, дүйім жұртты аузына қаратқан Дәуітәлі ақынмен біз бір мектепте білім алдық. Ол менен бір класс жоғары оқыды. Ақтоғайдағы М.Горький атындағы №1 орта мектептің тоғызыншы класында оқып жүрген кезім болатын. Қазан айының іші еді, бір күні аудандық «Арқа еңбеккері» газетіне менің «Кітабым» деген өлеңім жарық көрген. Бүкіл кластың және мені танитын басқа да кластардың оқушылары, сабақ беретін кейбір мұғалімдер «Сен ақын екенсің ғой» деп құттықтап жатыр.

Мен әжептәуір марқайып қалдым. Сол жылы мектебімізде астанамыз Алматының оқу орнын бітірген жас жігіттер – Елубай Адамбев тарих пәнінен, Төкен (Төлеуқадыр) Тыныбеков неміс тілі пәнінен сабақ беріп жүрді. Бұл екі мұғалім тіпті ерекше риза болды. Сол жылдары класымыздағы Балтабек Әбеуовтың әңгімелері мен мақалалары газетке жиі шығатын. Енді өлең, әңгіме жазатын оқушының класта екеу болғандығын баса айтты.

Содан бір күні Елубай мұғалім мен Төкен мұғалім мектепте әдебиетшілер үйірмесін ашатындықтарын айтып, Балтабек екеуімізді және әдебиетші болуға талпынған басқа да балаларды

сол үйірмеге жазылуға шақырды. Сөйтін, үйірме өз жұмысын бастап кетті. Үйірменің старостасы өлеңдері аудандық газеттерге бұрыннан шығып жүретін, он бірінші сыныпта оқитын Тілеген Айтжанов болды. Мүшелері оныншы сыныпта оқитын Дәуітәлі Стамбеков, Сәдуақас Мұқанбеков (кейін Торғаев болып жазылды), Төкен Оразбеков, тоғызыншы сыныпта оқитын Балтабек Әбеуов, Базыл Аманжолов, Торғай Бейсекова және басқа да оқушылар еді. Біз үшін үйірменің жұмысы өте қызықты болды. Онда біздің жаңадан жазылған өлеңдеріміз оқылып, ол талданып, жақсы-жаман жақтары айтылатын. Егер кемшілігі болса, оны түзету жолдары қарастырылатын.

Сондай бір жолы Дәуітәлінің «Қысқы кеш» деген өлеңі талқыланды. Өлең өте жақсы жазылыпты. Бораннан кейінгі табиғаттың қысқы кештегі көрінісі сәтті бейнеленген. Тек өлеңнің бір жолында «сілкінген» деген сөз қолданыпты. Егер бұл сөзді «сілкінген» деп жазатын болса, қара өлеңнің бір буыны жетпей қалады екен. Өлеңді талқылай келе ол сөзді «дүр сілкінген» деп жазу ұсынылды. Бұл тіркес бәрімізге ұнады, кейін газетке де осылай жарық көрді.

Дәуітәлі мектепте оқып жүрген кездерінің өзіңде өлеңге ерекше құмар болды. Сонысыша қарай шығарған өлеңдері де мөлдіреп тұратын. Оның өлеңдерінде жеңіл юмор, кейбір сәтте жап-жақсы философия болатын. Кейіннен осы қасиеттерін ол тереңдете, шындай түсті. Қандай тақырыпқа жазбасын оның көркемдігіне, ұйқасына, мазмұнына, тәрбиелік мәніне ерекше көңіл бөлетін.

Көп оқитын, жасынан зерделі болатын. Әлем әдебиетінің, орыс әдебитенің классиктерін сол кездің өзінде жақсы білетін. Оныншы сыныпта оқып жүрген кездерінің өзінде мектепте болатын әр түрлі әдеби кештерге үзбей қатысып, сол кештерде сұрақ-жауаптарға, викториналық сұрақтарға дұрыс жауап беріп, жүлделерге ие болатыны есімде.

Домбыра тартатын, әжептәуір әншілігі де бар еді. Суретті тамаша салатын. Бірге оқитын қыздардың суретін айнытпай салып беретін.

Сабақтан бос уақыттарында спортпен, оның ішінде бокспен шұғылданды. Оның спорттың бұл түрін қалауына ағасы Әбдіқадырдың әсері болғандығы сөзсіз. Ойткені, ол кісі талай жарыстарда қарсыласын бет қаратпайтын былғары қолғап иегері болып еді. Дәуітәлі де сол ағасы сияқты оң қолының ыңғайына дөп келіп қалғанды қалпақтай ұшыратын, соққысы жойқын болды.

Алматыға барып, жоғары оқу орнына түсті. Алматыда тұрақтап қалды. Үй болды. Жары Нұра ауданында туып-өскен Фарида өте жақсы жар болып кездесті.

Айтпақшы, Дәуітәлі үй-жайдың қиындығын көп көрді. «Жетім бұрышты» жағалап жүріп, талай пәтер жалдап тұрды. Ақыры табандылығының арқасында «Қазақфильм» ықшам ауданынан үш бөлмелі тамаша пәтер алды. Алматыға барғанда күтіп алып, үйіне алып келетін, қаланы аралатып көрсететін. Сонау Медеуге дейін барып, сан рет қыдырдық.

Бір жолы көшеде келе жатқанымызда бір жігітті тоқтатып алып, сйлесіп тұрды. Мен ақырындап алыстап кеткен едім. Сәлден соң артыма қарасам, сол қолымен әлгінің жағасынан бүріп ұстап алған, оң қолының сұқ саусағын шошайтып алып, әлденені айтып: «Олай істеуге болмайды», - деп қояды. «Әңгімелері» бітіп, келе жатқан жолда «Әлгі кім?» деп сұраймын ғой, сонда ол: «Бұл бәлен деген белгілі ақын ғой. Жуырда бір рецензиясы жарық көріпті. Бәлен деген жас ақынға өлгенше шүйлігіпті. Ол болашағынан үміт күтгіретін ақын. Ол туралы бұлай жазуға болмайтындығын түсіндірдім», - деген еді.

Дәуітәлінің осындай қызба сәттері көп болатын. Ол әділетсіздікке төзе алмайтын, бірбеткей еді. Айтайын деген сөзін бүгежектемей тіке айтатын. Арамдыққа жаны қас еді. Достыққа адал болатын.

Бір жақсы өлең жазғанда балаңа қуанатын. Онысын оқып, өзі мәз болатын. Біржанға арнап поэма жазып жатқандығын айттың, қуанып жүрді. Оның жекелеген үзінділерін оқып беретін, кейде Біржанның әніне салып:

«Теміртас, Асыл, Ақық – қарақтарым,
Білмедім кеш батқанын,
Таң атқанын,
Үш жылда жалғыз жүріп,
Жалқы бастан,
Өткіздім жан ақнанын,
жан аптабын», - деген жолдарды және басқа шумақтарды
өзі домбырамен қосылып айтатын.

Кезінде өз тұрғыластарынан озын шығып, Халықаралық
«Алаш» сыйлығын иемденген, жұртшылықтың сүйікті
ақыны болған Дәуітәлі бүгінгі күні арамызда жоқ. Оның
жыр жинақтары қолымызда. Ол ешқашан ұмытылмайды.
Қазір Ақтоғай ауданындағы өзінің туған жеріндегі мектен
Дәуітәлінің атымен аталады. Сол ғана дәтке қуат.

2012 ж.

«ЖАЙСЫЗ ТАМАҚ ШКЕН ҒОЙ...»

Оралтай Сүлейменов ағамыз «Ақтоғайдың тірі Ақан серісі» атанған, шын мәнінде «сері» десе – сері, әңгіменің майын тамыза айтатын, әнді нәшіне келтіре шырқайтын, отырған жердің көркі. Сол Орекең ағамыз мынадай бір әңгіме айтып еді.

– Ол кезде жиі өлең айтып, сахнаға жиі шығып жүрген жас кезім. Облыстық байқауларға да қатысамын. Алматыға да барғанымыз бар. Бірде бәрімізді облысқа жинады. Бұл жолы бірінші хатшымыз Қонаев келмек, соған арнап концерт қоюымыз керек. Таңдап, іріктеп алған жиырма адамды жеке шығарды да, облыстың идеология жөніндегі хатшысы бәрімізге арнап киім тіктіруге тапсырма берді. Тігінші түгел өлшеп алған.

Екі айдан соң белгіленген күні сахнаға шығайық десек, киім түгіл түк те тігілген жоқ. Оған болінген ақшаның қайда жұмсалғанын ешкім білмейді. Бәрімізге театрдан әкелген киімдерді кигізін жатыр. Маған шақ шалбар табылмай қойды. Ертең сахнаға шығуымыз керек. Бір күн ішінде маған кім шалбар тігіп бере қойсын?!

Сонымен, бір үлкендеу шалбардың беліп сөгіп жібердік. Алдын болса да түймелегем жоқ. Сыртынан тогілдіріп үлкен оқалы шапан киіп алдым. Шалбардың оюлы балағы ғана көрінеді.

Репертуар бойынша екі олең айтуым керек. Алғашқысын айтып болып, халыққа иілген кезімде шалбардың арты дар ете қалсын. Жұрт ду күлді. Қарасам – алдыңғы қатарда отырған Димекең де күліп отыр.

Концерт жүргізуші сол екі арада екінші олеңді хабарлап жіберді. Сахнаға еріксіз қайта шықтым. Өлеңімді айтып болып, тағы да иілген сәтімде «дар» етіп қалғаны сөгілсін. Жұрт тағы да қыран-топан. Көрерменнің мені жел жіберін қойды деп ойлағанын жақсы түсіндім.

Мен де шықтым, сахнаның сыртына үшінші хатшы мен жаңағы киім тіккізуге жауапты адам қоса жетті. Келе салып маған дүрсе қоя берсін.

— Осы сендер не ішіп, не қоятындарыңды білмейсіңдер ме? Бүкіл ел-жұртқа маскара болдық...

— Е, сіздің ойлап тұрғаныңыз анау ғой, — деймін мен түсіндірмек болып.

— Ей, сенің «анауың» не, ей! Есің дұрыс па озіңнің? – деп айғайлайды.

Ал, ана «жауапты» болса, өзінің кінәсін біліп:

— Ештеңе етпес, Сәке. Бір жайсыз тамақ ішкен ғой, — деп жылмаң-жылмаң етеді.

Бұдан соң қалай шыдап тұрайын:

— Сәке, ол мынау, — деп дәл алдына келдім де, шапанның етегін көтере тонқайып, шалбардың сөгілген жерін керсеттім.

Ол өзін ананың алдап соққанын сонда ғана түсінді. Оны жерден алып, жерге салды. Кейін еөгіе те берген болуы керек. Қызметінен де шығармақ болып, зорға қалдырыпты.

Мен болсам бәрін өз мойныма алып, шықпаған желді «шықты» деп, үндемей тұра беруім керек екен. Өндай мінез менде жоқ болса қайтейін?!

Сол шалбардың қырсығы аз болған жоқ. Көп жыл бойы әншілер тізіміне іліктірмей, сахнаға шығармай жүрді...

Міне, бұл әнші, сері Орекеңнің бір ғана әңгімесі. Әлі талайы бар.

1999 ж.

ЕСКЕРТУ: Орекең көп жыл әр салада қызмет атқарды. Кейінде адвокат болып, жұртшылықтың ризашылығына бөленді. Қай жерде қызмет атқарса да қолынан домбырасын тастаған жоқ. Кей кездері сахнаға да шығып жүрді. Қазір Астана қаласында тұрып, немерелеріне бас-көз болып, соларды оқытып жатыр.

ҚЫЗЫЛАРАЙДЫҢ ҚАЗКЕНІ

Озінің өмірінде айтулы еңбегімен өшпес із қалдыратын адамдар болады. Солардың бірі – Қызыларай ауылының тумасы 72 жасқа қараған шағында дүниеден өткен Қазкен Тойымбеков ағамыз дер едім. Мен Қазкен ағаны бала жасымнан, біздің «Еңбек» колхозының «Қызыларай» колхозына қосылып, «Октябрьдің 40 жылдығы» колхозы атанған сонау елуінші жылдардың аяғынан бастап білемін. Сол жылдарда ол кісі колхозда басқарманың орынбасары, басқарма болып қызмет атқарды.

Кейіннен совхоз құрылған шақта біздің ауылға (№1 «Еңбек» бөлімшесі) келіп, бөлімше меңгерушісі болды. Осы жылдары ол кісінің еңбекшілдігін, ұйымдастырушылық қабілетінің молдығын, майда сөйлейтін Қазкеннің әр адаммен қалай тіл табысатындығын көзімізбен көрдік. Жұмыс істегісі келмей, кежегесі кейін тартқан талай жалқаулар Қазкен аға сөйлескен соң қалай жұмыс істеп кеткенін өзі де білмей қалатын. Бұл ол кісінің адамды өзіне баурап тұратындығының, ел арасындағы беделді екендігінің белгісі еді.

Ол кісі тұнып тұрған шежіре еді. Көп нәрседен мағлұматы бар жандардың бірі болатын.

Темірші болысының 8-ші ауылында 1928 жылы қарапайым шаруаның отбасында дүниеге келген Қазкен Тойымбековтің бүкіл өмірі ауыл шаруашылығымен байланысты болды. «Мәдениет» колхозында 15 жасынан еңбекке араласып, өгіздің басына мінген, маялап шөп үйген, қыста күректеп шөпті қардан аршып, қорадағы малдың астын тазалаған. Жетіжылдық мек-

теп бітірген, аздап сауаты бар талапты жас соғыс аяқталған жылдан бастап ауылдық кеңестің хатшысы болып бес жыл қызмет атқарады. Одан соң колхозда есепші болады, колхоз басқармасының орынбасары болып сайланады, одан соң жиырма екі жасында шағын үш колхоздан («Мәдениет», «Ақжарық», «Кеңасу») біріккен «Ұлы Октябрь» колхозының (кейін «Қызыларай» колхозы) басқармасы болады.

Осындай алғарлығымен көзге түскен оны аудандық партия комитеті 1961 жылы Калинин атындағы колхозға пайртия ұйымының хатшысы етіп жібереді. Екі жыл еңбек етін, сол кездегі саясатты білгірлікпен насихаттайды.

Қазкен Тойымбеков ағамыздың 14 жыл бойғы еңбек жолы өзі туып-өскен Қызыларай ауылында өтті. Осында партия ұйымының хатшысы, №1 бөлімшенің меңгерушісі болды, біраз уақыт бас зоотехниктің қызметін атқарған соң қайыра партия ұйымының хатшысы қызметіне ауыстырады. Зейнеткерлікке шыққанға дейінгі өмірінің алты жылында Амангелді ауылдық Кеңесінің төрағасы қызметін атқарыпты.

Қазкен ағамыз қай жерде қызмет атқарса да өзінің алғырлығымен, еңбекшілдігімен көзге түсті. Соның нәтижесінде «Еңбек Қызыл Ту» орденімен, «Еңбектегі ерлігі үшін», «1941-4945 ж.ж. Ұлы Отан соғысы жылдарындағы еңбектегі ерлігі үшін», В.И.Лениннің туғанына 100 жыл толуына орай «Еңбекте үздік шыққаны үшін» медальдарымен, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Президиумының Құрмет грамотасымен марапатталған. Ауданның ауыл шаруашылығының дамуына қосқан үлесі, сіңірген зор еңбегі үшін Ақтоғай ауданының Құрметті азаматы атағын берді.

Қазкен зейнеткерлікке шыққан соң да ауданның тыныс-тіршілігінен қол үзген жоқ. Жастарды патриоттық, адамгершілік рухта тәрбиелеу ісіне белсенді үлес қоса білді, өзінің өнегелі ісімен үлгі көрсетті. Үнемі халық ортасынан табыла білді. Ардегерлер қозғалысының белсенді мүшесі болды.

Қазкең ағамыздың зайыбы, жеңгеміз Күлия Сейдіғазымова өткен жылы ғана 80 жасқа толды, тоғыз бала туып, тәрбиелеп өсірген Ардақты ана, «Алтын Алқа» белгісінің иесі. Балаларының барлығы жоғары білім алған, әр түрлі салада абыройлы қызмет атқаруда. Ал, Күлекең жеңгеміз болса немере, шөберелерінің қызығын көріп, солардың ортасында жүріп жатыр.

Қазкен ағамыз бақиға аттанғанда белгілі айтыскер ақын, ауыл азаматы, кейіннен өзі де марқұм болған Совет Аққанов:

«Өкінбейміз өзінді жас кетті деп,
Өкінбейміз өмірден бос өтті деп.
Өкінеміз тек қана ортамыздан,
Ақыл айтар ақсақал, дос өтті деп.

Жатқан жерің жайлы болсын жан аға,
Кір келтірмей біз жүреміз бағаңа.
Арамыздан қайтып жатқан ұлылар,
Мәңгілік сақталасыңдар санада», - деп толғанған екен.

Бұл күнде өмірден озғанына он жыл толған Қазкен ағамыздың өзі жоқ болғанымен артында ұрпағы, атқарған ісі, жүріп өткен ізі – шәкірттері қалды. Олардың барлығы да жыл өткен сайын жаңғырып, ұрпағы тамырын тереңге, жапырағын маңайына жая түсуде. Халқы қадір тұтқан аяулы азаматты әрқашан есінде сақтайды. Қызыларай ауылының тұрғындары ол кісінің еңбегін еінқашан ұмытпақ емес. Биік таулар алыстаған сайын зорая түседі. Қазкең ағамыз да Арқадағы ең биік Ақсораның бауырында туып, бауырында өсті, бауырында қызмет атқарды, сондағы мәңгілік мекенінде қалды.

2011 ж.

ӨНЕР ЖОЛЫНДА

Табиғаты тамаша, көрген жан-ның козінің жауын алатын әсем Қызыларайдың бауырында туып-өскен Күліш Төлеуханқызы жасынан-ақ өнерге, оның ішінде ән салуға бейім болды. Әкесінің жанына еріп жүріп, кішкентай күнінің өзінде ән шырқағанда тыңдаған жан таңдайын қағатын. 1955 жылы Ақтоғайда тұңғыш рет өткен көркемөнерпаздар байқауында үнді биі билеп, лауреат атанды. Ауыл тұрғындары алдында ән салып, көзге түсе бастайды.

Содан бірде Күліштің қызуы көтеріліп, қатты ауырып қалады. Мұны анасы «Тіл тиді» деп жорып, қазақша ем жасап, бұдан соң жұрт алдына шығуға тыйым салады. Бірақ, халқымыз айтқандай «Алмас кездік қын түбінде жатпайды». Ақыры жоғары сыныптарға көшкен кезінде мектептің сахнасынан, ауыл сахнасынан түспей қойды деуге болады.

Кейіннен аудан орталығы Ақтоғай селосындағы М.Горький атындағы орта мектепте оқыған кездерінде тума таланттың жолы одан сайын кең ашыла түсті. Мектептің 9-10 сыныптарында оқи жүрін, аудандағы ән-би ансамблінің (кейіннен «Тоқырауын толқындары») халықтық ән-би ансамблі атанды

жұмысына белсене араласты. Бұл уақыт ансамбльдің жаңа ұйымдасқан, Мәдениет Қожамбаев, Дәриға Ақатаева, Төлеу Аяғанова, Оралтай Сүлейменов, Дәртай Сәдуақасов сынды тума талант өнерпаздардың ел аузына іліккен шағы болатын. Сондай өнерпаздармен қатар жүріп, солардан тағлым алған Күліш сол кезде аудандық клубта өткен әрбір концертте ән салмай кетпейтін.

Қызыларайдың әсем табиғаты мен өнердің киесі қонған Ақтоғайдың ән бесігінде тербеліп өскен өнерпаз жас ән салуды, көркемөнерпаздар үйірмесіне қатысуды жоғары оқу орнында да жалғастырды. Ол «Әке көрген оқ жонар» дегендей, өмір бойы ұстаз болып, бала оқытумен айналысқан әкесі Төлеуханның жолын қуыш, Қарағанды педагогикалық институтына келін түседі. Институт қабырғасындағы өнер жолы, ондағы жетістіктері өз алдына бір бөлек әңгіме.

Ал, бүгінгі айтпағымыз Қазақстан Республикасы оқу ісінің үздігі, әдіскер-мұғалім, республикалық және облыстық көркем сөз оқу байқауларының және әнші-көркемөнерпаздар конкурстарының бірнеше мәрте жеңімпазы, №41 орта мектептің ұстазы, білім беру саласының ардагері Күліш Төлеуханқызының Балалар мен жасөспірімдер сарайында өткен ұстаздық жолы туралы «Өнерпаз ұстаз» атты бенефисі жайлы мұндай шара облыстық білім басқармасының бастығы Есенғазы Иманғалиев пен облыстық мемлекеттік және білім беру қызметкерлерінің біліктілігін арттыру және қайта даярлау институтының ректоры Сәбит Қонтаевтың бастамашылығымен қолға алынған.

Әсем безендірілген сахна төріне кешті жүргізушілер №41 орта мектептің тәлімгері Қуаныш Медеубаев пен «Болашақ» университетінің аға оқытушысы, филология ғылымдарының кандидаты Марина Маретбаева шығып, кештің барысын хабарлаған соң шәкірттері қолпаштай қолтықтаған ұстаз сахнаға көтерілді. (Сахнаның екі жағындағы экраннан Күліштің жастық шағынан бастап өмір жолынан түсірілген фотосурет-

тер мен слайдтар, кинотаспалардың үзінділері үнемі көрсетіліп тұрды). Бүгінде 60 жасты еңсерген мерейтой иесі жайғасқап соң осы сарайдың бишілер тобы «Көктем» биін мың бұрала билеп, басталар кештің мәніне назар аудартты. Бұдан соң облыстық білім басқармасы бастығының орынбасары Дулат Жекебаев, ҚР Білім және ғылым министрлігінің өкілі, жерлесіміз Роза Баттал, сахнаға жайғастырған соң облыстық мемлекеттік және білім беру қызметкерлерінің біліктілігін арттыру және қайта даярлау институтының ректоры Сәбит Қонтаев, облыстық білім беру қызметкерлері кәсіподағының төрайымы Татьяна Самөйлюк, студент кездеріне конкурстарға бірге қатысқан №91 орта мектептің директоры Хамит Көрікбаев және басқалары шығып құттықтап, өнердегі және білім беру ісіндегі үздік жетістіктеріне тоқталды, жылы-жылы мадақ сөздер айтып, марапаттады. Министрлік департаментінің, облыс әкімінің және облыстық білім басқармасының, кәсіподақтың Құрмет грамоталарын табыс етті.

Әншілерге кезек берілгенде Ақтоғайдан арнайы келген «Тоқырауын толқындары» халықтық ән-би ансамблінің белді мүшелері, Күләнтің әнін көмекейінде сақтаған Дана Мақшонова, Манарбектің әнін әуелеткен Сағтар Сәрсенқұлов жиналған жұртшылықты бір желпіндіріп тастады.

Жалпы, кеш бойы халықты сергітіп отырған, көтеріңкі көңіл-күйге жетелеген көріністер аз болған жоқ. Соның ішінде сонау бала кезінде жүлде алған Күлішті елестетіп «Үнді биін» билеген №41 орта мектептің оқушысы Махаббат Темірболатқызының, «Маңмаңгер» әнін шырқаған, осы кешті жүргізушілердің бірі, мерейтой иесінің келіні Марина Маретбаеваның өнеріне дуылдата қол соққан жұртшылықты Күліштің жазған сценаріі бойынша «Қисық» театры сахналаған «Ана ақылы», «Қазақтың киесі – бесікте», «Ұстаздық қадам» көріністері көңілді күлкіге кенелтті. Ал, экран арқылы көрсетілген «Әке монологы» терең ойға жетелейтін дүние болып шыққан.

Осы кештегі ең басты оқиға КСРО Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, КСРО және ҚР оқу ісінің үздігі, ҚР білім беру ісінің Құрметті қызметкері, АҚШ-тағы Аризона штаты Туссон қаласының Құрметті азаматы, республикалық ғылыми-әдістемелік Бітебаева атаулы мектебінің жетекшісі, мерейтой иесінің әріптес және рухани әпкесі Қанипа Омарғалиқызы Бітебаеваның Шығыс Қазақстаннан (Өскеменнен) арнайы келуі еді.

Өнер менен білімнің падишасы,

Бойында тұнып тұрған ар-ибасы.

Ортамызда, ағайын, қандай бақыт,

Қазақтың қайталанбас Қанипасы, - деген жолдармен ортаға шыққан белгілі педагог өзінің ізбасар сіңлісімен қалай танысқанын, үнемі телефон арқылы хабарласып отырып, тіпті, ұйықтар алдында Күліш сіңлісінің әсем әнін тыңдауды әдетке айналдырғанын да айта келе бүгінгі той иесін құттықтады, зор денсаулық, мол табыс тіледі.

Өнерпаз ұстаздың бенефисінде тағы бір ереңе жағдай - өнерпаздың шырқаған әндері еді. Соның ішінде «Қыз Жібек» операсынан Қамқаның ариясын ерекше атауға болады. Ол бірде өзінің шәкірті, көркемсөз оқу конкурстарының жеңімпазы Гүлназым Дүйсетаймен бірге С.Сейфуллиннің «Аққудың айырылысуы» поэмасын нақышына келтіре оқыса, енді бірде Құдай қосқан қосағы, есімі елге мәлім әнші Есенғалы (Естай) Қорабаевпен қосылып ән шырқады. Осы жерде Қорабаевтар әулетінің «Ән-ұя» ансамблі Қарағанды облыстық «Сарқылмас бұлақ – 2001» отбасылық байқау-конкурсының жүлдегері болғанын да айта кетуіміз керек.

Негізі сонау 1973 жылы Жезқазған облысы құрылғанда Ескең мен Күлекең де сонда аттанған болатын. Содан Жезқазған облысы Қарағанды облысына қайтадан қосылғаннан соң елге оралып, Ескең ауыл шаруашылығы басқармасында көп жыл еңбек етіп, зейнеткерлікке шықты. Күліш №41 орта мектепте әуелде директордың орынбасары, кейін мұғалім болды. Қазір мұғалімдік қызметпен бірге «Қисық» театрында да еңбек етіп жүр.

Кештің сәнін келтіре ән шырқап, өнер көрсеткен осы сарайдың үлгілі ансамблі, республикалық, халықаралық конкурстардың жеңімпазы «Волшебная старана» және «Балдырған» би ансамбльдерінің мың бұралған биіне, ақтоғайлық онерпаз, қазір Балқаш қаласында тұратын Қуат Қожамбаев шырқаған «Көзқорғандар» әніне жұртшылық ризашылықпен қол соқты.

Жиналған қауым Күліштің тойы – ұстаздар қауымына деген құрмет екендігін, ұстаз деген ұлылық екендігін атап айтты.

Кеш соңы Күліш Төлеуханқызының сөзімен, жұртшылыққа, осындай кешті ұйымдастырып отырған облыстық білім басқармасына, сонау Өскеменнен ат арытып келген Қанипа Бітебаеваға деген алғысымен аяқталды.

2009 ж.

ҰЛАҒАТ – ҰСТАЗДАН

Ақтоғайдағы М.Горький атындағы орта мектепте оқып жүрген кезіміз. Сол жылдары Н.Хрушевтің пәрменімен мектебіміз онбіржылдық болып, тоғызыншы сыныптан жоғарыларға арнайы мамандық пәндері оқытылатын. Сол кезде «Машинатануды» (екі топқа бөліп) Жарылғап Тохметов пен Ғайнитден Әбдірахманов, ауыл шаруашылығы машиналары мен механизмдері сабағын Жанәділ Сапарғалиев ағаларымыз жүргізді. Ауылдан келген, көзіміз қанық

трактор мен машиналар (соқа, тырнауыш, шөн шабатын машина, сиыр сауатын машина, май айырғыш машина және т.б.) туралы оқу біз үшін өте қызықты болатын. Бұл сабақтарға зор ынтамен қатысып, бәрін ұғып алуға тырысатынбыз. Әсіресе, сабақтан тыс уақытта трактор жүргізуге құмар болдық.

Қазір Ғайнитден ағамыз құрметті демалыста, Жанәділ ағамыз (соғыс ардагері еді) марқұм болғалы көп жыл өтті. Ал Жарылғап Тохметов ағамыз болса, құрметті демалыста болғанымен, Ақтоғай селолық Ардагерлер кеңесінің төрағасы қызметін абыроймен атқаруда.

Жақаң ағамыз кейінде жиі науқастанып, қалаға ауруханаға келгіштен жүр. Сондай сапарының бірінде ағамызбен отырып еөйлескен едік. Жүзі жылы, өзіне баурап тұратын, бірақ сабақ кезінде өте талапшыл, қатал болып көрінетін және мектен директорының сол кезде өндірістік оқыту жөніндегі орынбасары болған Жарылғап ағамызды ұстаз ретінде ғана білгенмен, көптеген қырын біле бермейді екенбіз.

Кішкентай Жарылғап дүниеге келген соң көп ұзамай (қырқынан шыққан соң) үлкен әкесі мен үлкен шешесі Тохмет пен Төлшім бауырына салын алады. Содан ерке болын өсіп, оз әке-шешесі Медеубек пен Тоқбаланы тыңдай қоймайды. Бір күні Медеубек кішкене Жарылғапқа: «Мен ертең соғысқа кетемін. Сен менің үлкен баламсың, үлкен азаматсың. Өкең мен апанды, туған шеңненді ренжітпе, інілеріңе (үш інісі болыңты) қамқор бол. Өзің де тиіспе, басқаларға да жәбірлетпе» деген әке өсиетін әлі күнге дейін ұмытнапты. Ол аманатты орындадым деп есептейді.

Содан әкесі Медеубек 1942 жылы соғысқа аттанып, 1944 жылдың 29 тамызында Молдавия (Бессарабия) жерінде қатты жараланып, әскери госпитальда қайтыс болады.

Алапат соғыстың ауыртпалығын қайталап жатудың қажеті шамалы. Ол кездің ауыртпалығын үлкендермен қоса буыны әлі қатпаған балалардың да көтергені белгілі. Сондай ұйқысы жөнді қанбаған, тойын тамақ ішпеген, бала сияқты ойнап көрмеген, иініне дұрыс киім ілмегендердің бірі біздің мұғалім Жарылғап Медеубекұлы еді.

Ол кезде Тельман атындағы колхоз Дуанши деген жерде Тоқырауын өзенінен қолдан қазған арықпен 10-15 шақырым жерге су тартып атакты ақ бидай егетін. Сондағы жұмыстардың ішінде балалардың өздеріне тиесілі жұмыстары болатын.

- Мен де балалық дәуренмен ерте қоштасып, өзім қатарлас балалармен бірге қарттармен қатар еңбек еттім. Кеш жатып, ерте тұрып, жұмыс коліктерін айдап әкелетінмін. Егістікке түйеге артқан тұқымдық бидай апаратынмын. Бидай мен тарыны торғай мен шегірткеден қоритынбыз. Масақ теріп, көлікке мініп, малтатаспен астық бастыратынбыз, - деп еске алады Жәкең. – Балалар әке-шешемізді көлікпен жұмысқа апарып салған соң ауылдағы аздаған малға ие болатынбыз. Қозы бағыш, қой сауғызып, тыным таппайтынбыз.

Сөйтін жүргенде жеңіс күні де келін жетеді. Аман қалған ер азаматтар елге оралып, еңбекке араласа бастайды. Сол жылы

Жарылғап та аудан орталығындағы М.Горький атындағы мектептің бірінші класының табалдырығын аттайды. Апа-жездесі Шағалам мен Қантабаланың қолында жатып, оныны бітіреді.

Еңбек жолын Қарағандыдағы №31-бис шахтасында лавада комбайнердің көмекшісі болудан бастайды. Бір жыл жұмыс істеп, қаржы жинап, келесі жылы Қарағанды педагогикалық институтының физика-математика факультетіне түседі.

Сөдан 1961 жылы институтты ойдағыдай бітіріп, өмірлік жолдасы Төлеу жеңгемізді тауып, физика және жалпы техникалық пәндер мамандығы бойынша өзі бітірген М.Горький атындағы орта мектепке мұғалім болып оралады.

Бірақ, физикадан сағат жоқ болғандықтан комбайннан факультативтік сабақ, токарь станогында жұмыс істеуді үйрететін 2 сағат кластан тыс үйірмені жүргізуді береді. Бұрын жүргізілмегендіктен комбайнның құрылысы туралы көрнекі құрал жоқ болып, плакатты аудан орталығынан 18 шақырым жердегі МТС-тан сұрастырын зорға табады. Токарь станогында жонғызып, балаларды үйрететін стерженьдерді де осы МТС-те жарамсыз поршеньдерді балқытып, қайта құйып, өзі дайындайды.

Бірде жонуға қажетті стерженьдерді күні бойы құйып дайындап, қапқа салып алып, арқалап, күн бата аудан орталығына қарай аяндайды. Темір қайбір жеңіл болсын?! Біраз жүрген соң демалуға аялдайды. Сол кезде бір машинаның жарығы көріпеді. Шамалыдан соң жігіттің жанына келіп тоқтайды. Машина жүргізуші Махмет деген кісі екен. Өте қайырымды адам болатын. Жүгімен қоса мінгізіп алады. Жанындағы адам да байсалды, кішіпейіл жан екен. Түнделетін неге қап арқалап жүргенін сұрайды. Ауданға келен соң өзі түсіп қалады да, мұғалімді жеткізіп салуды тапсырады. Ертеңіне түске жақын токарь станогында жұмыс істеп жатса, мектеп директоры Шешенбай Таханов марқұм кабинетіне шақырады. Келсе: «Сен

кеше ауатком төрағасы Кәрім Қонақбаевқа не деді?» деп реніш білдіреді. Бұл машинада болған әңгімені, қойған сұрағына жауап бергенін айтады. Сөйтсе, төраға мектеп директорын таңертең шақырып алып, жас мамандарға жұмыс жасауға неге жағдай жасамайсың деп ұрысқан екен. Кейін балалар сол материалдардан шахмат тасын жонып, қолөнер байқауында аудан бойынша жүлделі орын алыпты.

- Ол кезде аудан орталығында қазіргідей жоғары кернеулі электр қуаты жоқ болғандықтан, жарық түнгі 12-ге дейін ғана дизель двигателі арқылы берілетін. Тек біздің екі қабатты мектеп қана сумен жылытылатын. Жылыту жүйесі қатып қалмас үшін түнгі 12-ден кейін қазандық мектептің өзінің моторымен берілетін токпен жұмыс істейтін. Ер мұғалімдер түнімен кезекшілікте болып, таң атқанша қазандықта мотор жүргізетін едік. Бір-екі сағат демалып, қайтадан мектепке жұмысқа келетінбіз. Кластан тыс уақытта Ғайнитден Әбдірахманов екеуіміз 9-10 класс оқушыларына трактор жүргізуден сабақ өткізетінбіз. Жоғары класс оқушыларын ұйымдастырып, түнгі 11-ге дейін халық жасақшылары құрамында көшеде, клуб маңында кезекшілік атқаратынбыз. Жазғы демалыс кезінде жоғары класс оқушыларынан «Еңбек және демалыс» лагерін ұйымдастырып, совхоздарда мал азығын дайындасып, мектептің жөндеу жұмыстарына қатысатынбыз. Ол кезде мұғалім ақша табу үшін, не мансап үшін емес, балаға терең білім мен саналы тәрбие беру үшін еңбек ететін, - деп еске алады Жәкең мұғалім. – Мектепте мұғалімдердің сабағына жиі қатысатын едім. Негізгі мақсатым – тәжірибелі, білімді ұстаздардан үйрену болатын. Мен үшін осындай ұстаздар Жамел Хасенов, Шешенбай Таханов, Ағдарбек Кенжебеков, Асқар Сейдахметов, Жанәділ Сапарғалиевтар еді. Осы бір аз ғана 1961 жылдан 1968 жылға дейінгі аралықта мектепте, қызметте жұмыс барысында кейде пікірталас та болып калатын. Сондай мерекелік сәттерде, қуаныш-реніште бірге

бөлған, дастархандас достарым, бүгінде о дүниелік болған Сағатай Байжұманов, Бектұрсын Шортанбаев, Берік Окімбаев, Елубай Адамбаев, Ораз Нөкешев, Сүндет Мұхтарбеков, Сәбет Әбетов, Сәбет Тыныбеков, Қазтай Садықовтарды, басқа да құрбы-құрдастарыммен бірге өткізген қызықты, ұмытылмас сәттерімді сағыныш сезіммен еске аламын...

Ол уақытта аудандық партия комитеті қызметкерлерінің 90 пайыздайы мұғалімдер болатын. Жарылғап мұғалімді партия қатарына өтер-өтпестен нұсқаушылық қызметке шақырады. Екі жыл бармай жүріп, ақыры үшінші жылы конеді. Бұл қызмет те талай нәрсеге ысылдырады. Халықпен жұмыс істеуді, іс қағаздарын даярлауды үйренеді.

Бұдан соң екі жыл аудандық Кеңес төрағасының орынбасары болып қызмет атқарады. Халыққа білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет салаларына, саудаға, тұрмыстық қызмет көрсетуге басшылық жасап, осылардағы жұмыс сапасының жақсаруына ықпал етеді.

Өзі оқыған, өзі мұғалім болған М.Горький атындағы орта мектепке директор етіп жіберген кезде қуана келісін, қызметке зор құлшыныспен кіріседі. Мұнда да жеті жылға жуық уақыт ішінде талай жұмыстарды атқарады. Оның барлығын шағын мақалаға сыйғызу мүмкін емес.

Шаруашылықтар мен мекемелердегі мемлекеттік меншік жекешелендірілген, нарықтық экономикаға көшіп жатқан, аса қиын да күрделі 1991-1995 жылдары аудандық кәсіподақ комитетінің төрағасы болады. Негізінен барлық шаруашылық жекешелендіріліп біткен соң кәсіподақ комитеті ешқандай қаржысыз қалып, өзінен-өзі тарайды. Сол кезде де Жәкең жарты жыл бойы еңбекақысыз жұмыс істеген екен.

Осы күрделі жылдары аудандық пошта байланысына бастық болып тағайындалады. Халықтың әл-ауқаты әлі төмен. Елдің көпшілігі жалақысын уақытымен алмайды. Қаражаттың жоқтығынан пошта байланысын пайдаланбайды, газет-журналға

жазылмайды. Көмір жоқтықтан пеш жағылмай, кеңсе азынап тұр. Сол кезде мекеме мен пошта мүлкін, басқа да жабдықтарды тонаудан аман сақтау үшін көп күш жұмеайды. Ақыры облыстағы бастығы Ертай Асайыновтың көмегімен жағдайды берте-берте жақсартып, қалыңқа түсірген соң өз өтінішімен қызметінен босанады. Іскер, талапшыл, талантты ұйымдастырушы, әділ баешы Ертай Рақымжанұлы бұл кісіні зейнеткерлікке шыққан соң да екі жыл бойы басшылықта ұстаған екен.

Осы уақыт ішінде Жарылғап Медеубекұлы үнемі қоғамдық жұмыстардың бел ортасында, қиын-қыстау орындарда болған екен. Ондай жұмыстардың барлығын абыроймен атқарған, ешқашан ескерту алып көрмепті. Қазір де Ақтоғай селосының ардегерлер Кеңесінің төрағасы. Аудан халқының, зейнеткерлердің әлеуметтік-экономикалық жағдайының жақсаруына, бірлікті нығайтуға, жастар арасындағы тәрбие жұмысына жүйелі қатысып отырады.

Жәкең қызмет атқарған жылдары ішінде үкімет наградаларымен, басқа да марапаттарға ие болыпты. Омырауындағы оннан астам медаль соның айғағы. Президентіміздің Алғыс хатын да алған.

Бұл күнде өмірлік жары, КСРО «Халыққа білім беру ісінің үздігі» белгісінің иегері, өмірін ұстаздықпен өткізген Төлеу жеңгемізбен екеуі 7 бала тәрбиелеп өсірген. Олардың барлығы да жоғары білімді, барлығы да үйлі-баранды, өз мамандықтары бойынша Тәуелсіз еліміздің гүлдене беруі үшін еңбек етіп жатыр.

Өзі ұстаздардан тәлім алын, сол бойынша еңбек еткен, кейіннен біздерге өзі де мұғалім болып, үлкен өмірге қанат байлаған, ұлагатты тәрбиесін бойымызға дарытқан ұстазымыздың дені сау болын, ардагерлер арасында жалықпай еңбек ете беруіне тілектестік білдіреміз.

ЕСКЕРТУ: Бұл мақала 2008 жылы Жәкеңнің 70 жасқа толуына орай жазылған болатын.

ТОЛАРСАҚТАН ҚАН КЕШКЕН

Кеше ғана күркіреп күндей өткен соғыстың басынан аяғына дейін қатысып, толарсақтан қан кешкен ардагер әкелеріміз бен ағаларымыздың көпшілігі қазір арамызда жоқ. Бірақ, ол кісілер туралы ағайын-туыстары, ел-жұрты ұмытпайды. Өйткені, олар халыққа қадірі асқан, кезінде құрметке бөленген адамдар еді. Солардың бірі – Шәйкен Тұрғанов деген ағамыз. Ол кісіні бала жасымыздан білетін едік. Сонау жылдары Ақтоғай селолық

Кеңесінің төрағасы болған Шәкеңді бүкіл аудан орталығының тұрғындары құрмет тұтып, «Болыс» және «Болысеке» деп атайтыны әлі есімізде.

Сол Шәкеңнің еңбек жолы 1925 жылы №3 ауылда жұмысшы болудан басталған екен. Содан бастап бүкіл өмірі қайнаған еңбек ортасында өтті. 1931-1938 жылдары Ақтоғай селосында қойма меңгерушісі, балалар үйінің директоры, дүкен меңгерушісі қызметтерін атқарады. Содан 1942 жылы қан майданға аттанғанға дейін аудандық Кеңес атқару комитеті

жанындағы сауда бөлімінің меңгерушісі болған екен.

Ұлы Отан соғысының бел ортасына кірген ол «Қызыл жұлдыз» орденді №211 гвардиялық атқыштар бригадасының құрамында минометші болып Орталық, Оңтүстік-Батыс, 1-ші Украина, 1-2-3-ші Прибалтика, 2-3-ші Белорусия майдандарында жауға қарсы күресіп, талай ерліктің үлгісін көрсетеді. Соғыста екі рет жараланады. Майдан даласындағы ерлігі үшін «Қызыл жұлдыз» орденімен, «Кенигсбергті азат еткені үшін» медалімен және тағы да басқа медальдармен марапатталыпты.

Майданнан аман-есен оралған соң аудандық май өндіру мекемесінде инспектор, 1948 жылдан 1955 жылға дейін «Жұмыскер» және Калинин атындағы колхоздарда басқарма бастығы, содан 1968 жылы құрметті демалысқа шыққанға дейін Ақтоғай селолық Кеңесі атқару комитетінің төрағасы қызметтерін абыроймен атқарды.

Аудандағы шаруашылықтарда басқарушы болып еңбек еткен жылдары өзінің барлық күш-жігері мен ұйымдастырушылық қабілетін аудан экономикасы мен мәдениетін өркендетуге жұмсаған адам. Сол үшін де ол аудан еңбеккерлері арасында беделді болды. Жастарға тәлімді тәрбие көрсетті, соғыстан соңғы жылдардағы жетім-жесірлерге, кейбір таза панасыз қалған балаларға қамқор бола білді. Шәкең бірнеше рет аудандық және селолық Кеңестердің депутаты болып сайланды. Соғыста алған наградаларына бейбіт еңбек кезіндегі марапаттары қосылды.

Ол кісінің бәйбішесі Дәрия апай да ұлағатты адам еді. Соғыс жылдарында тылда бел шешпей жүрін, басқалар қатарлы еңбек етті. Соғыста жаумен айқасқандардың аман-есен келуін күте жүрін, жеңіс күнін жақындатуға өзіндік үлес қосты. Сол кездегі ауылдағы атқарылатын жұмыстардың барлығына да араласты. Сондай еселі еңбегі жоғары бағаланып, ол кісі де «Еңбектегі ерлігі үшін» медалімен марапатталған.

- Ол күндердің даңқы өмірі өшпейтіндігі рас. Бүгінде біз арамызда жоқ болғанымен әкеміздің майдангер екендігін,

шешеміздің адал еңбегін ешқашан ұмытпаймыз. Бәрімізді өсірін-жеткізді, жоғары білім әперді, қатар құрбыларымыздан қалдырмай тәрбиеледі. Қазір ол кісілердің өмірдегі үлгі-өнегесі жадымызда сайрап тұр, - деп еске алады ұрпақтары.

Иә, Шәкең мен Дәкеңнің артында қалған, тәрбиесін алған ұрпақтары бүгінде жоғары білімді, әр салада қызмет істеп жүрген, өз істерінің мамандары. Мәселен, Сергалы – дәрігер, Есіркеп – шахтада инженер, Әсет - ішкі істер органының қызметкері, полиция полковнигі.

Өздеріне тән өмірді есте қаларлықтай үлгі-өнегемен өткере білген абзал әке мен асыл ананың ұлағатты ісі ешқашан ұмытылмақ емес.

ЕСКЕРТУ: Мақала 2005 жылы Ұлы Жеңістің 60 жылдығына орай жазылған бөлатын.

ЕСІМІ ОНЫҢ ЕСЕНГЕЛДІ

Біздің ауылдан ат жалын тартып мініп, алысқа аттанып, ел басқарған азаматтар аз емес. Мен сөз еткелі отырған Жанатай Тұрысбеков жасынан-ақ алғыр болды. Біз онымен бірге өстік деп айтуымызға да болады. Бірақ, ол менен екі жас үлкен, менің туған ағам Қуандықпен жасты болды. Соған қарамастан Жанатай менен бір-ақ класс жоғары оқыды.

Біз Ыстыбұлақтағы кейіннен ғана сегізжылдық болған, әуелде жетіжылдық болған мектепте оқыдық. Бала саны аз болғандықтан, біз әр класта нендей қызық болып жатқанын үзіліс арасында бір-бірімізге айтып үлгеретінбіз.

Жанатайдың әкесі Есей ақсақал әуелі колхозда, одан соң біздің ауыл «Қызыларай» совхозына қосылып, болімше болып калған кезде совхозда есепші, бригадир, ферма меңгерушісі сияқты қызметтер атқарған, ауылдағы беделді адамдардың бірі болғаны есімде. Ол кісі соғыс ардагері болатын. Кейіннен совхоздың орталығына көшіп кетіп, соғыс салған зардаптан сол жаққа барған соң дүниеден озды. Есекең біздің ауылға көшіп

келерден бұрын әр жерде қызметтер атқарған екен. Үлкендері Жанатай әкесі Сарытерек аулында ферма меңгерушісі болып жүрген кезінде 1947 жылы ақпанның 17-сі күні дүниеге келіпті. Содан ол әлі есін жимаған 2-3 жасар кезінде біздің ауылға, яғни «Еңбекке» қоныс аударыпты. Біз, ауылдың балалары мен үлкендері түгелдей оны осы атымен Жанатай деп атап жүретінбіз. Мектепте де солай жазылды. Кейіннен білсек, оның азан шақырып қойған аты Есенгелді болып шықты.

Біздің ауылдағы мектеп әуелде жетіжылдық болғандығын айттым. Сол мектепті Жанатай 1961 жылы бітірген соң Қарқаралы қаласындағы зооветеринарлық техникумға түсіп, оны осы екі мамандық бойынша бірдей үздік бітірін шықты. Сол кезде мен Ақтоғайдағы М.Горький атындағы орта мектепте оқитынмын. Аудандық «Арқа еңбеккері» газетіне ептеп өлеңдер шығарып, мақала жазып тұратын едім. Ауылға оқуын бітіріп келген Есенгелді Тұрысбеков туралы «Жас маман іске кірісті» деген мақала жазыппын. Өйткені, сол кезде мен ауылға жазғытұрымғы каникулға келіп жатқанмын. Жанатай болса, «Қызыларай» совхозының Жүнісбек қыстағындағы екінші фермасына зоотехник болып қызметке кіріскен еді. Өзі жасынан әкесінің жолын қуып, ауыл шаруашылығы маманы болуды армандаған жас жігіт өзіне тапсырылған қызметке алғашқы күннен-ақ құлшына кірісті. Бұл бөлімшенің меңгерушісі Төлеу Әзімбаев деген кісі болатын. Жас маман меңгерушінің ақылын тыңдай отырып, өзінің алған білімін тәжірибемен сәтті ұштастыра білді. Өсы қызметті абыройлы атқарған ол совхоз басшылығының назарына ілікпей қалған жоқ. Құлшынысы мол жас маманды совхоз директоры Иманғазы Әмірбеков үш жыл қызмет атқарған соң оны №1 «Еңбек» бөлімшесіне мал дәрігері етіп жіберді.

Бұл бөлімше біріншіден өзінің ауылы, өзі мектеп бітірген жер болса, екіншіден бұл бөлімше тек «Қызыларай» совхозында ғана емес, бүкіл аудан бойынша ең үлкен бөлімшенің бірі

болатын. Сондықтан да ауыл шаруашылығының көптеген мамандарын шыңдау үшін осы біздің бөлімшеге қызметке жіберіп алатын үрдіс бар еді. Сол үрдіспен келген Жанатай да сегіз жыл қызмет атқарып, шыңдалудан откен соң оны екінші бөлімшеге меңгеруші етіп жібереді. Мұнда да үш жылдай қызмет атқарып, осы жерлердің барлығында да өзінің іскерлік қабілетімен көрінеді. Халықпен жұмыс істей білін, керек жерінде елді жұдырықтай жұмылдыра алатындығы аудан басшыларының назарына ілікпей қалмайды. Ол уақытта қазіргідей туғантуыстыққа онша мән бермей, іскерлік қабілетке ерекше назар аударушы еді ғой. Сөйтіп, енді Жанатай «Ақтоғай» совхозына қызметіне келеді. Ол мұнда еңбек еткен жеті жыл ішінде бас зоотехник, бас мал дәрігері сияқты жауапты жұмыстарды абыроймен атқара біледі. Сондықтан да сайланбалы органда да сынап көруге бел бұған ауыл тұрғындары оны совхоз кәсіподақ комитетінің төрағасы етіп бірауыздан сайлайды. Жанатай бұл қызметті де ұршықтай үйірін әкетті. Ол кезде социалистік жарыс деген бар, оны ұйымдастыру, оның қорытындысын шығару дегендер бар. Сол жұмыстардың барлығы да өзіне бұрышнан таныс нәрселер ғой. Көп ойланып жататын шаруа емес, тез арада меңгеріп кетті.

Іскерлігімен көзге түскен қызметкерді партия органдарына қызметке жіберіп, одан соң аудандық партия органдарына қызметке тарту сол кездің кадр саясатындағы басты әдіс болатыны белгілі. Енді Есенгелді Тұрысбековты партия қызметінде шыңдау мақсатымен өзінің туған ауылы, жаңадан «Еңбек» совхозы, Қуаныш ауылдық кеңесі болып құрылған шаруашылыққа партия бюросының хатшысы етіп жібереді. Ол кезде «Еңбек» «Қызыларай» совхозынан, «Қуаныш» бөлімшесі «Қаратал» совхозынан бөлініп, жеке отау көтергеніне онша көп уақыт болмаған еді.

Шаруашылықта тәжірибесі мол болғанымен, партия қызметінде жас Есенгелді Есейұлы бел шеше кірісіп, совхоз

директорымен келісе отырып, өз ісін мұнда да үйіріп әкетті. Аудандық партия комитетінің пленумдары мен конференцияларында оның есімі жиі естіле бастаған шақта оны қайтадан «Ақтоғай» совхозына әкеледі. Бұл жолы ол мұнда шаруашылық басшысы болып келеді. Онда екі жыл қызмет атқарған соң қайтадан «Еңбекке» директор етіі жібереді. Бұл нағыз өліара шақ, аса қиын кез болатын. Шаруашылық жекешеленін жатыр, елде ақша жоқ. Ауыл тұрғындарының қолдағы малының сүмесіне қарап қалған кез еді. Бір шетінде қалаға қарай үдере көшіп жатқандар да бар. Ауыл басшысының дұрыс шешімінің арқасында мұндай қиындықтан шығудың да жолы табылады. Жұртты сабырға шақырып, жекешелендірудің алғашқы кезеңінің өз дәрежесінде ұйымдастырылуына мұрындық болды.

Міне, осылай үнемі ауыл қызметінің баспалдағымен барлық сатыдан асықпай жүріп өткен бізше – Жанатай, құжат бойынша – Есенгелді төрт жылдан соң Абай ауданының «Ақбастау» совхозына қоныс аударады. Ол әуелде мұнда ауыл шаруашылығында еңбек еткен. Бірақ, оның ұйымдастырушылық қабілетін және тәжірибелі жолдан өткендігін байқаған аудан әкімдігі сол ауылдың әкімі етіп тағайындайды. Ол осы қызметін 2010 жылы зейнеткерлікке шыққанша абыроймен атқарды.

Жанатайдың осындай абыройлы қызмет атқаруына қырық бес жылға жуық тату-тәтті өмір сүріп жатқан аяулы жары, адам жанының арашашысы, дәрігер болған Маралдың қосқан үлесінің де аз болмағанын атап айтқанымыз жөн. Қазір Жанатай зайыбы Марал екеуі де зейнеткер, Қарағанды қаласында балалары мен немерелерінің ортасында жүріп жатыр.

Кезінде абыройлы атқарған қызметі үшін талай марапттарға ие болған. Ауылдық кеңестің сан мәрте депутаты болып та сайланды. Негізі бұл өз алдына бөлек әңгіменің тақырыбы.

2015 ж.

БИІКТЕРҒЕ БАСТАҒАН БАСПАЛДАҚТАР

Қайрат жасынан әскери киімді арман етті. Сымдай тартылған киімі бойына жарасқан әскери адамдарды көргенде қызыға қарайтын. Сол арманына ол 1993 жылы Қазақстан Республикасы ІІМ Жоғары мектебіне түскенде жетті. Үстіне мектеп тыңдаушысының киімін киді.

Қайрат Ақтоғай ауданының «Қоңырат» совхозына қарасты «Қарақой» бөлімесінде дүниеге келеді. Бесінші сыныпты бітіргенге дейін Ақтоғай селосындағы

М.Горький атындағы №1 орта мектепте интернатта жатып оқиды. Алтыншы сыныптан бастап Қарағандыдағы №3 спорт-интернатта оқиды. Спорттың қай түріне болса да бейім ол еркін күресті қалайды. Осында оқып жүрген кезінің өзінде талай жетістіктерге ие болады. Үзбей жаттығудың арқасында жастар арасындағы Қазақстан чемпионатында екі рет чемпион, бірнеше дүркін Халықаралық жарыстардың чемпионы атанады. Сол кезде Ресейдің талай қаласында (Мәскеу, Санкт-Петербург), Украинада, Қырғызстанда, Өзбекстанда болған жарыстарға қатысады, жүлделермен оралады. 1992 жылы Н.Әбдіровті еске түсіруге арналған Халықаралық турнирде бірінші орын алып, Спорт

шебері нормасын орындайды. Сол үшін қырғыздың халық батыры Қобалы Қожамқұлов құрметіне Бішкекте өткізілген турнирге қатысу құрметіне ие болады. Бұл жарыста да 58 кг салмақ санаты бойынша чемпион болып оралады.

Бұл кезде әрі жаттықтырушысы, әрі мектеп-интернаттың директоры Бағдәулет Өрбісінов мұны мектеп жанындағы олимпиадалық резерв училищесіне алып қалады. Сонда екі жыл оқып, спорттың еркін күрес түрінен жаттықтырушы мамандығын алып шығады. Осы шақтарды еске алғанда ол өзінің тәлімгерлері Бағдаулет Өрбісіновті, Өмірзақ Байғабыловты, Қуандық Мұсахановты ерекше ілтипатпен еске алады.

Қайрат Төкешевтің Қарағанды жоғары мектебіне түскендігін айтып өттік. Ол осында оқып жүрген кезінің өзінде де талай жарыстарға қатысып, жауырынын жерге тигізген жоқ. Сөйтіп, «күш атасын танымас» дегеннің шындығын дәлелдеген.

Оқуын бітірген соң 1997 жылы Қазыбек би атындағы аудан ішкі істер басқармасының тергеу бөліміне жолдама берген. Бұл сонау Тәуелсіздікке қолымыздың жеткен, бірақ ел экономикасының құлдыраған, әлі қаз тұрып үлгермеген шағы болатын. Бұл кезде қылмыс деген бел алып, жұрттың берекесін кетіріп тұрған болатын. Әсіресе, ауылдан жұмыс іздеп қалаға келген, бірақ жұмысқа тұра алмаған жастардың қылмысқа ұрынуы жиілеп кеткен. Сол кезде жас та болса бұған бір қылмыстық істі тапсырған еді. Ол бұл жұмысқа құлшына кірісті. Соның нәтижесінде бір қылмысқа қатысты деп жүрген топтың (ылғи қазақтың балалары, ішінде бір қыз бар) 15 қылмыстық оқиғаға қатысы бар екенін анықтады. Тергеуді төрт ай бойы жүргізді. Бірте-бірте қылмыстық топтың серкелерінен бастап орындаушыларына дейін қолға түсірді. Істі сотқа тапсырғанда оларға 16 жылдан бастап 7 жылға дейін жаза кесті. Өйткені, бұл қылмыстық топ кісі тонап күн көрген, кісі де өлтірген.

Осы қылмысты ашқан соң көзге түсіп, облыстық ІД-нің тергеу басқармасына шақырады. Бес жыл істеген соң тергеу бөлімі бастығының орынбасары болады, капитан шеніне жетеді.

Бұдан соң Қайрат Нұрманұлын ҚР Ішкі істер министрлігіне шақырады. Өнда ішкі істер департаментінде 1 жыл 8 ай қызмет атқарып келеді. Өзіміздің облысқа оралған соң анықтама бөлімінде бастық болады. Сол жерде қатарынан бірнеше жыл еңбек етін, полицияның подполковнигі шеніне ие болады. Бұдан соң біраз уақыт (2008 ж.) Теміртау қалалық ішкі істер басқармасында бастық болады.

Қазір полицияның подполковнигі Қайрат Токешев бір жылдан бері Қарағанды Ішкі істер басқармасына қарасты Орталық полиция бөлімінің бастығы болып қызмет атқаруда. Бұл Қарағандының дәл ортасында орналасқан бөлім. Бұл қылмыстық жағдай өте күрделі аймақ болып саналады. Соған қарамастан қылмысты құрықтауда талмай еңбек етуде. Жыл басынан бергі өткен 5 айдың ішінде 3,5 мың қылмыстық оқиға тіркелген екен. Бөлім қызметкерлерінің ұжымды жұмысының арқасында жасөспірімдер қылмысы азая түскен. Өйткені, әрбір мектепке полиция инспекторы қойылған. Олар оқушыларды мектепке келерде қарсы алып, сабағы біткенде шығарып салады. Сабақ өтіп жатқан уақытта мектеп маңында патрульдік қызмет атқарады. Бұрынғыдай кабинетте стол басында отырмайды.

- Тіркелген қылмыстардың көпшілігі мүлікке қатысты (ұрлық) болып келеді. Өйткені, қазір елдің барлығы машиналарын аулаларына қояды. Ол күзетілмейді. Бірде болмаса, бірде машинасын тонап кетеді.

Бұрын жұртшылықты арнайы қабылдау күні болатын. Енді ондайды қойып, келушілерді күн сайын қабылдайтын болдым. Егер қылмысты дер кезінде білсек, оның ашылуы да оңай болады. Бұған қоса мен өзім тергеуші болғандықтан, оқиға орнын, қылмыс болған жерді мұқият қарап, құжаттарды дұрыс толтыру мәселесіне қатты көңіл бөлемін. Бұл да қылмыстың ашылуына көмегін тигізеді, - дейді подполковник Қайрат Төкешев, халыққа тек жақсылық тілеген шын көңілмен. Ол не айтса да, тұрғындарға, халыққа қамқор болу жағына көңіл бөліп, олардың қамқоршысы болуға деген ниетін жасырған жоқ.

Полиция бөлімі бастығының үйінде Жанерке, Бауыржан атты екі ұл өсіп келеді. Үлкені мектепте, кішісі бақшада. Кім біледі, мүмкін олар да ертеңгі күні әкелері сияқты полиция қызметкері болар. Ылайым еолай болеын. Әкелері сияқты халықтың ілтипатына, алғысына бөленген болса жетіні жатыр.

2012 ж.

ЕСКЕРТУ: Бұдан соң полиция полковнигі шенін алған Қайрат Төкешев Жезқазған қалалық полиция бөлімінде бастық болды. Қазір ҚР ІІМ Теміртау оқу орталығында кафедра меңгерушісі болып істейді.

АҚТОҒАЙДЫҢ АЙТҚЫШТАРЫ

ИЗЕКЕҢ АЙТҚАН ЕКЕН

Жасы тоқсанға таяп қайтыс бөлген Изақ ақсақалды Ақтоғай өңірінде көпшілік ел біледі. Сол кісі айтқан қағызға сөздер ел ішінде көп тараған.

«Аузым тоңып қалды»

Бір күні «Қуаныш» колхозынан ат шанамен шыққан Изекең мен Сәтмағанбет ақсақал жол жүріп келе жатады. Жол бойы Сәтекең әңгімені бірінен соң бірін қоздатаып, жанындағы серігіне сөз бермей қояды. Сонда Изекең:

- Әй, Сәтмағанбет, тоқтат! Енді мен сөйлейін, аузым тоңып қалды! – деген екен.

«Арақ байлап жіберіңдер»

Бірде аудан басшыларының бірі Изекеңнің үйінде түстеніп отырып:

- Қасқыр көбейіп кетті. Ешкім ауламайды. Малды қырып бара жатыр, - деп сөз бастайды.

- Оның түк те қиындығы жоқ, - дейді сонда Изекең жұлып алғандай. – Қасқырды жоюдың ең оңай жолын мен айтайын...

Үлкен кісінің мына сөзіне отырған елдің барлығы «Бірдеңе айтатын шығар» деген оймен қарап қалады.

- Сендер, - дейді сонда Изекең. – Бір арланды ұстап алып, мойнына бір жарты арақ байлап жіберіңдер. Сол арақты тауып ішкенше біздің ауылдың жігіттері бүкіл қасқырды қырып шығады.

«Кешке дейін бітіріп тастасын»

Шыбындық басталған күні пішеншілер арабынан келген бір жігіт есік алдында отырған Изекеңді көріп бұрылады. Жігіт қызулау екен, амандықтан еоң:

- Биыл шөп шығымды екен. Түске дейін талай жердің шөбін шаптық. Енді қыетақтарға көктей жеткізін аламыз, - деп лепіре сөйлейді.

Тегі ана жігіт жайшылықта көп сөйлемейтін біртоға адам болса керек.

- Жұмыртқаға тіл бітірген қайран арақ-ай, ә, - деп Изекең басын шайқап біраз отырады да бір кезде: - Әй, мынаған тағы бір жүз грамм беріндерші, қалған шөпті кешке дейін шауын бітіріп тастасың, - деп айқай салыпты келінінс.

ТҮРСЕКЕҢНІҢ АЙТҚАНЫ

Тұрсын Төреғожин Қарағанды облысының біраз аудандарында жауапты басшылық қызмет атқарған, беделді адам еді. Сол кісінің дуалы аузынан шығып, ел арасына тарап кеткен талай әңгіме бар. Соның бірі төмендегідей.

«Орын бар еді ғой...»

Тұрсекеңнің Ақтоғай аудандық ауыл шаруашылығы басқармасында бастық болып жүрген кезі екен. Бір күні таңертеңгілікте аппаратты жинап алып ілездеме откізіп жатады. Дәстүр бойынша орынбасары мән-жайды баяндайды да, өзін:

- Кеше Түкөденің далаеында Балқаштан бензин әкеле жатқан бір мәшине қарсы келе жатқан мәшинеге соғыллысып қалып, жанып кетінті. Жүргізушілері аман көрінеді, - деп аяқтайды.

Ол кезде Балқаш пен Ақтоғайдың арасында қазіргідей асфальт түгілі тас жол да жоқ. Түкөде десе дегендей көде ғана өсетін ту далада мәшине атаулы жайдақ жолмен ағыза беретін.

Сонда сәл ойланып отырып қалған Тұрсекең кішкенедең соң:

- Япырай, ә! Түкөденің даласында екі мәшине сиятын орын бар еді ғой, - деген екен.

АУАҢНЫҢ ӘҢГІМЕЛЕРІ

Қаура Әбдіразақов марқұм «Қызыларай» совхозында әртүрлі қызметтер атқарды. Ақжарқын, аққоңіл, аңқау адам еді. Ол кісінің «Ауаң айтқан» деген сөздері ел арасында бірталай.

«Кәрі қыздар көп екен»

Бірде Ауаң мен Қуан Қасымов екеуі Бірлестікке барыпты. Бір үйде түстеніп отырғанда сөз арасында Әуең:

- Осы ауылда байға тимеген өңшең бойдақ қыздар көп екен, - деген сөзді айтып жібереді.

Ауаңның сөзін аңдып отыратын Қуан онаша бір сәтте:

- Ауа, әлгі айтқаныңыз ұяттау болды. Осы үйде де үшеуі бар, - дейді ғой.

- А-а, солай ма, оны мен қайдан білейін, - дейді Ауаң.

Содан біраздан соң Ауаң:

- Менің әлгі айтқанымды кешіріңіздер, - деп кешірім өтінсді.

Әңгімемен отырған жұрт ол сөзді аңғармай қалады. Ауаң біраздан соң тағы кешірім сұрайды. Бұл жолы да сөз аралап, ешкім мән бермейді.

Содан үй иесі кетіп бара жақан қонақтарды шығарып салын тұрса, Ауаң одан қоярда қоймай кешірім сұрайды.

- Ол не? Сіз не айтып едіңіз? – дейді түкке түсінбеген, ойында ештеңе жоқ үй иесі.

- Әлгіде айттым ғой: «Осы ауылда байға тимеген өңшең бойдақ қыздар көп екен» ден. Сөйтсем, еіздің үйде де үшеуі бар екен ғой, - деп шегелепті Ауаң, ешкім аңғармаған сөзді қайтадан тірілттіп.

Үй иесі не дерін білмей тұрып қалынты.

«Дайындалдық қой»

Бірде облыс басшыларының бірі келмекші болғанын естіп, совхоз басшылары күні бұрын дайындалынты. Орталық мекенді

жөнге келтірін, әдейі көрсетуге дайындап, бір қыстақтың басын мұнтаздай етіп тазалап қояды. Өблыс басшысы бәрін көріп, риза болса керек әлгі қыстақ басына келгеиде:

- Қыстақтарың жақсы екен, таза екен, - дейді.

Сонда Өуең елдің алдына суырылып шыға келіп:

- Енді қалай, сіз келеді дегенді естігеннен бері жан-тәніміз қалмай тазаладық қой, - деген екен.

«Астарыңыздағы жүннің әр талы»

Совхозда жұмысшы комитетінің төрағасы болып істеп жүрген кезінде Өуең қой қырқып жатқан жерге келін, жиналыс өткізіпті. Жұмыс уақыты болғандықтан қырықтықтарын өшіре салған қыз-келіншектер жүн салынған қаптарға отыратыра кетеді.

Сонда Өуең үкімет пен партияның сол кездегі міндеттерін айта келіп:

- Мына сіздердің астарыңыздағы жүннің әр талы алтынмен тең екендігін естеріңізден шығармаңыздар, жолдастар, - деп аяқтапты сөзін.

«Өлмегенім жақсы болды»

Бірде ішінде Өуең бар, Қызыларайға келе жатқан көп адам мінген машина жолдың бір қия жерінде аударылып қалыпты. Абырой болғанда елдің бәрі аман, жаракатқа не ауыр жағдайға ұшыраған ешкім жоқ екен.

Бір кезде Өуең тұрып, үсті-басын қағып-сілкін жатып:

- Бәрінен де менің өлмегенім жақсы болды, - деген екен.

- Е, неге? – деп таңдана қарапты басқалар.

- Менің бала-шағам бар ғой.

Сонда жанындағы кісілер:

- Не, басқамызда бала-шаға жоқ па? – деп жатып тұрып ашуданыпты.

ЕСКЕҢНІҢ АЙТҚАНДАРЫ

Ақтоғай ауданында Есенбай Таханов ақсақал көп жыл ел басқарған, совхоз директоры болған құрметті азамат еді. Сол кісінің өткір де тапқыр сөздері ел ішінде көп таралған.

«Миғұлалар үшін айтады»

Бірде Ескең көп адаммен бірге әуе бекетінде ұшақ күтіп отырады. Сол кезде ұшып-қонын жатқан ұшақтар туралы хабарландыру әуелі қазақ тілінде бір рет, артынша орыс тілінде екі немесе үш рет беріледі. Мұны байқап тұрған бір орыс келін:

- Көрдiңдер ме – қазақтар үшін бір-ақ рет айтады, біз үшін бірнеше қайталайды, - деп мақтанады.

Сол кезде Ескең:

- Е, оған несін мақтанасың. Біз қазақтар бір айтқанда ұғып аламыз. Олар бір айтқанда түсінбейтін миғұлалар үшін бірнеше рет қайталап тұр, - деп әлгіні тойтарып тастапты.

«Қос қоржынның бірі»

Бірде Ескең қалаға келіп, қонақ үйіне орналасса, екі орындық бөлме екен, шалжиып жанында біреу жатыр. Аmandықтан соң:

- Кім боласың? – деп сұрайды ол.

- Совхоз директоры боламын, - деп жауап береді Ескең қашанғы қарапайым әдетімен.

- Е-е, - деп күледі анау. – Қойшымын десеңші.

- Ал, өзің кім боласың?

- Мен аудандағы үштін бірімін.

Аудандағы райкомның үш хатшысын мезгеп отырғанын түсінген Ескең:

- Ал, оның қайсысың? - деп сұрайды.

- Екіншісімін.

- Түу, - дейді сонда Ескең. – Ана сабаздың өзі ме десем, қос қоржынның бірі екенсің ғой.

«Ұйқысы неге қанбайды»

Ескеңнің Анарбек деген құрдасы болған екен. Ол кісінің бір көзі кем болыпты. Ылғи Ескең оны таң қараңғысымен оятады екен.

Бір күні ұйқысы қанбағандықтан, көзін аша алмай ренжіген құрдасына:

- Ей, екі коздің ұйқысы қанғанда сенің жалғыз көзіңнің ұйқысы қалай қанбайды, ей!? – деп дүрсе қоя беріпті Ескең.

«Помидорды сорып жейді»

Ескең совхоз директоры болып істеп жүрген кезінде Қарағандыға келіп, көп адамдармен ресторанға барады. Сонда жанындағы бір жас жігітке дастархандағы асты көрсетіп:

- Мыналарды қалай жеуді айта отыр. Әйтпесе, ауылдан келген адамбыз ғой, бір нәрсені бүлдіріп алып, ұятқа қалып жүрмейік, - деп ескертеді.

Содан ана жігіт қай тағамды қалай жеуді тәрекілеп қоймайды. Тұздалған помидорға қолын соза берсе:

- Оны сорып жейсіз. Тістеуге болмайды. Онда үстіңізге суы шашырап кетеді, - деп түсіндіреді.

Ескең қолын тарта қояды.

Біраздан соң тағы да қолын соза берсе, әлгі жігіт:

- Оны сорып жейді, - дейді тағы да.

Сонда Ескең:

- Ей, қойшы, қарағым. Бүкіл бір совхозды еорып жеп отырғанда бір помидорды жей алмайды ғой дейсің бе? – деп кішілеу біреуін аузына бір-ақ тығыпты.

ЖЫНДЫ ЫСҚАҚТЫҢ БАЛАҒАТТАРЫ

Ақтоғай өңірінде Жынды Ысқақты білмейтін жан жоқ. Ол кісі орнын тауып, өз ретімен, өте әдемі теңеумен балағаттайтын адам еді. Сондай боқтампаз адам болғандықтан жұрт ол кісіні «Жынды Ысқақ» деп атап

кеткен зой. Ысекеңнің теңеуі өте дәл болатындығы сондай, балағат естіген адамның өзі ашуланудың орнына күлкiге бiр кенелiп, риза болып қалады. Сол кезде азуын айға бiлген аупартком хатшыларының өзі Ысекеңнің алдында сөз естiп қалмау үшін құрдай жорғалайды. Бірақ бұлардың мұндай мінездерiн байқаған Ысекең ақсақал аузынан шыққан сөзiн нысанаға дәл тигiзiп, масқарасын шығаратын. Басқа адам болса, оздерiн балағаттатпақ бұлай тұрсын, аузынан «жаман» сөз шыққаны үшін «екi көзiн жылтыратып» қоятын олар, Ысекеңе ештеңе дей алмайды. Тiпті, кейбiр басшылар ел еркесiнiң сондай «батасын» алу үшін өздерi келедi екен.

Акселеудiң айтқаны

- «Лениншiл жастың» (қазiргi «Жас алаш») Қарағанды және Целиноград облыстары бойынша меншiктi тiлшiсi болып iстеп жүрген кезiм едi,- дейдi жазушы, ғалым Акселеу Сейдiмбеков. – Ақтоғай ауданында Жынды Ысқақ деген кiсi бар дегендi естiдiм. «Қоңырат» совхозында тұратын Ысекеңнiң үйiне келiп түстiм. Кiшкене ғана домаланған қарт екен. Сәлемiмдi алған соң торге шығарып, жөн сұрады. Қарағанды қаласында тұратынымды, Жаңаарқа ауданында туғанымды, қазiр газет тiлшiсi екешiмдi айтып бердiм. Содан соң ақсақал үнсiз қалды. Мен де үнсiзбiн. Бiрте-бiрте әлгi үйге ауыл адамдары жинала бастады.

Алдына барған адамды Ысекең ретiн тауып қайтсе балағаттайды. Соны естуге жиналады екен. Әрi ол кiсi бiр адамға айтқан теңеуiн екiншi адамға өмiрi қайталамайды екен. Ысекеңнiң алдынан балағат естiмей кеткендер де бар. Ондай адамдарды ел құрмет тұтады.

Бiр кезде шай келдi. Оны-мұны айтып отырып шай iшiлдi. Бiрақ бiр арнаға тоғысқан жүйелi әңгiме болған жоқ. Бәрi ақсақалдың аузын бағулы сияқты. Соған қарап мен де нешiле алмай отырмын. Қайткен күнде балағат естiмей аттанбақ ойдамын.

Мен келісімен қазан котерілген екен. Біраздан соң үйме табақ ет те келіп қалды. Сол үйдің келіні болуы керек, бір жас келіншек ет турайтын пышақ пен табақ әкеліп қойып еді, ауыл адамдары төрде, менің жанымда отырған Ысекеңнің алдына жылжытты. Ысекең табақты менің алдыма сырғытып қойды. «Масқара болдым-ау» деп ойладым. Турамайын десем, табан астында балағат естуім мүмкін. Ысекеңнің күтін отырғанының өзі сол. Сондықтан да табақты алдыма ыңғайлап қойып, етті турауға кірістім. Барынша мипаздап, бар өнерімді салып, жұқалап-ақ турадым. Үйме табақ етті жалғыз өзім турап болып, тұздық құйылды да жеуға кірістік қой. Бір кезде қайдан қалып қойғанын білмеймін, Ысекең алдынан туралмаған бір кесек етті суырып алып шыққаны. «Құрыған жерім осы болды-ау» деп ойлауға шамам да келген жоқ, Ысекең әлгі етті табақтың үстінде салбырата ұстаған беті:

- Ей, селеудей болып сорайған бойыңның әкесінің аузын... Жасым тоқсанға тақалғанда мына етке қақалып өлсін дедің бе? – деп «сорғалатып» жібергені.

Сол-ақ екен «Қай жерден шіні шығар екен?» деп бағанадан күтіп отырған жұрт қыран-топан болды ды қалды. Содан кейін-ақ ақсақал көңілденіп, жұрт та желпініп сала берді.

Бір сөз арасында Ысекеңнен:

- Ақсақал, боқтауды қалай үйрендініз? Оған қандай себеп болды? – деп сұрадым.

- Япыр-ай, қарағым-ай, бұрын маған ешкім мұндай сұрақ қоймаған еді, - деп біраз үнсіз отырып қалды.

– Сұраған екенсің – айтайын... Балаң жігіт кезімде бір байдың жалшысы болдым. Әлгі бай мені қайда барса да жанынан тастамай алып жүретіп. Өзінің ептеген моллалығы бар еді. Бір жолы коп ел жиналған үлкен асқа барып, қонып жаттық. Кешке қарай бай дәрет алуға үйдің сыртына қарай беттеді. Мен ошақ басындағы қыз-келіншектермен қалжыңдасып жүріп, шәугімге жылы су құйғызып алдым. Сөйтпін жүріп бір

келіншекпен сөз байласып кеткем. Дәрет су әкеле жатқанымда әлгі шәугімнің түбі күйе екен, жаңада ғана әпшақ етіп илеп киген тері шалбарыма үйкеліп-ақ кеткені. Қап-қара болды қалды. Енді қайтып шыдайын:

- Қап, әкеңнің аузын... былғағанын қарашы, - деп боқтап жібергенімді өзім де байқамай қалдым.

Мұнымды бай естіп қалып, өзімді жерден алып, жерге салсын.

- Харам болған суға қалай дәрет аламын? Бар, оңбаған, андағыны төк те, «біссімілдә» деп басқа су құйғызып әкел, - дегені.

Әлгі келіншекке енді қайтып барамын? Оған не демекпін? «Төгіп алдым» деймін бе? «Оған қайта су сұрап барғанша өлгенім артық» деп намысқа бастым да:

- Олсең де осы сумен дәрет аласың. Мен енді қайтып су сұрауға бармаймын, - дедім.

- Жоқ, мен харам болған суға дәрет алмаймын, - деп қитықты анау.

- Мә, ендеше, суыңның әкесінің аузын... Осы ауылдағы су біткеннің, бұлағындағы суының, өзені мен көліндегі суының әкесінің аузын... Бүкіл жер жүзіндегі су атаулының әкесінің аузын... Ал, бүкіл су атаулы түгел харам бөлді, енді өмір бойы дәрет алмаймысың? – деп шәугімді өзіне қарай лақтырып тастап, кеттім де қалдым.

Мұны естіген екінші бір байдың бұл қылығыма қыбы қанып, мені шақыртып алды да, астыма ат мінгізіп, үстіме киім беріп, өзіне қызметші етіп алды. Бұл бай мені өзіне жақпаған адамды боқтап келуге жұмсайды. Мен барамын да оны жақсылап сыбап, қожайынымның өшін алып беремін. Одан соң келесі бір адамға жұмсайды. Оны да боқтап келемін. Міне, сөйтіп жүріп әдет болып кетті, - деп аяқтады сөзін Ысекен.

... – Иә, бұл Жынды Ысқақ ақсақалдың балағаты қазақ әдебиетіндегі зерттелмеген, өте қызық, ерекше жанр, - дейді Ақселеу Сейдімбеков. – Ол кісінің айтқандарын жинастыру керек.

Әбекеңе айтқаны

Бірде ішінде Ысекең бар бір топ адам Әбекең деген кісінің жүк машинасының үстінде келе жатады. Ол кезде автотобус жоқ болғандықтан жүк машинасының қорабына мініп жүре беретін еді ғой. Бір уақытта шұңқырды байқамай қалған Әбекең машинасын секіртіп алады да, үстінде отырған адамдар бір жерге ұйлығып қалады.

Сонда Ысекең ақсақал:

- Жауыннан ыққан жаман текенің умасындай мыжырайып, қатпар-қатпар болған бетіңнің әкесінің аузын... Әкең өлгендей зымыратпасаң не әкетіп барады? Байқап жүрмейсің бе? - деген екен.

Бір жазушыға айтқаны

Ол кезде «Қоңырат» колхозының орталығында тұратындар жаз бойы ауыл сыртына жайлауға шығып, киіз үй тігіп отыратын. Колхоздың кеңсесіне де жеке бір киіз үй тігіп беруші еді. (Сол әдет бертіп келгенше, өткен ғасырдың 80-інші жылдарына дейін жалғасып жүрді).

Сол ауылға астанадан бір жазушы келе қалады. Бірақ, ол кеңсе үйімен қатар тігілген колхоз басқармасының үйіне түседі. «Ауылға жазушы келді» дегенді естіген Ысекең өзіне келіп сәлем беріп, кіріп шығатын шығар деген оймен бір қойды алдырып, дайын отырады. Бірақ, әлгі жазушы үйіне келмейді.

Біраздан соң бір бала жіберіп, басқарманың үйіне Ысекеңді шақырады. Мына қылыққа қитыққан Ысекең бармай жатып алады. Ауыл адамдары бір «сұмдықтың» боларын біле қояды, Ысекең келмеген соң жазушы әлгі баланы қайта жұмсайды.

Содан бір кезде Ысекең келеді ғой. Жазушы оған келген шаурасын айтып:

- Өткендегі байлар туралы бір шығарма жазып жүр едім. Сіз байларға көп қызмет етіпсіз. Солар туралы білетіндеріңізді айтсаңыз, - деп отінеді.

- Иә, ол рас, - дейді жұлып алғандай, жылдам сөйлейтін Ысекең. – Бір байдың қызметшісі болып жүргенімде дәрет шәйнегін тасыдым. Бір жолы бай дәрет алып отыр екен, борбайына көзім түсіп кетіп еді, құдайым сақтасын, анаусының үлкендігі тура сенің мына қалпағыңдай екен, - деп үстел үстінде жазушының папкасының жанында тұрған шляпасын нұсқапты.

Бұдан соң жақсы теңеумен шенеп тұрып бір «жіберіп» алған Ысекең:

- Ал, жаз енді – жазғыш болсаң! Сол бетінде өзгертпей жаз! Керегі сол ма еді? Жазушы болсаң қайтейің! Үйге келіп түспейсің бе? Бір қойдың басыш жемейсің бе? Асықпай отырып әңгімелесіп, бай туралы болсын, басқа туралы болсын содан кейін жазып алмайсың ба? - деп жерден алып, жерге салады.

Ысекең жүрген жерде оның сөзі естуге жұрттың жинала қалатын әдеті. Сол екі ортада үй іші лық толған екен. Мына сөзді естіген соң олар күлкіге кенеліпті де қалыпты.

Аупартком хатшысына айтқаны

Ысекең үйіне сәлемдесуге жұрт ағылып келіп жатады. Солардың кейбіреуі өзін қалай балағаттағанын есту үшін келсе, кейбіреуі өзіне шаң жұқтырмай, Ысекеңнің алдынан балағат естімей кетіп, бүкіл елге мақтану үшін де келеді екен.

Бір жолы ауданның бір хатшысы келе қалыпты. Келгеннен Ысекеңнің ығын тауып, сөзіне ілікпей қояды. Содан ертеңіне аттанып бара жатып, әлгі хатшы тым масаттанып кетсе керек:

- Ақсақал, алдыңыздан боқтау естімей кеткен мен сияқты адам жоқ шығар, сірә? - деп сұрайды.

Сонда Ысекең галстуғын тағып, жып-жылмағай қырынып, машинаға мінейін деп тұрған хатшыға:

- Е-е, бет-ауызын су шайып, өзен табанындағы малта тастай жылтыратқан әкеңнің аузын... Сені боқтамайтынымды қайдан білдің? - деген екен.

АҚТОҒАЙДЫҢ АҚ ЖЕҢІСІ

«Төре тұқымы тік тұрады»

Ағыбай батырдың Ақадыр ауданында өткен 190 жылдық торқалы тойында ақын Жеңіс Қашқынов ағамыз өлең оқи бастағанда залда отырған белгілі сәулеткер Шота Уәлиханов орнынан тік тұрыпты.

- Шөке, отырып та тыңдауға болады ғой, - дегендерге:
- Қазақтың хае ақыны өлең оқығанда, төре тұқымы тік тұрып тыңдайды, - деген екен.

«Ақындардың серісі»

Ықылас күйшінің мерейлі мерекесін өткізуге Жаңаарқа ауданына баруға бір топ ақын-жазушы вокзалға жиналыпты. Бір кезде қастарына Жеңіс Қашқынов келгенде:

- Ақтоғайдың Жеңісі,
- Өлең-жырдың кеніші, - деп Тарақты Ақселеу тақпақтай жөнеледі. Сонда Ғафу Қайырбеков:
- Адал жүрек, дархан жан,
- Ақындардың серісі, - деп іліп әкетінті.

«Түсіп кете жаздады-ау...»

Ақтоғайда Алаш көсемдері Әлихан Бөкейханов, Әлімхан Ермеков, Жақып Ақбаевқа орнатылған ескерткіштің ашылу салтанатынан кейінгі отырыста ақын Жеңіс Қашқыновтың бұрынғы дос-жолдастары «ащы судан» ішуге өтініш жасапты.

Жекең бас тартып:

- Мен қажымын, - деп қалтасындағы тәсбиғын алып көрсетіпті.

Оған да болмай, қатарластары рюмканы қайта-қайта ұсынып, қинай берген соң Жеңіс ақын:

- Еске түсіп жас күнім,

Арақ ішкен мас күнім.
Рюмканы көргенде,
Түсіп кете жааздады-ау,
Қолымдағы тәсбиғым, - деп отырғандарды ду күлдіріпті.

АТАМНЫҢ АЙТҚАНЫ

Үлкен әкем Жаманбаланы ауыл адамдары «Жәмекеш» деп атап, «Жәмекең» деп құрмет тұтатын. Сол кісінің «Жөн-ақ» деген сөз мәтелі еді. Қуанса да, ренжісе де «Жөн-ақ» деп отыратын. Кейде қисынсыз жерде «Жөн-ақ» дегені үшін кейбіреулер ренжіп те қалатыны бар.

«Жөн-ақ...»

Сондай бір әңгімені ауыл адамдары жиі айтып, «Жәмекең айтқандай – «жөн-ақ» деп жүреді.

Бір күні атам тау басында қойын жайып тұрса, Сәркеннің Қойшыбегі деген жігіт келіп сәлем береді. Одан атам:

- Иә, Қойшыбек, қай жақтан жүрсің? - деп сұрайды, сәлемін алған соң.

- Мыпа жақтан келемін, - дейді Қойшыбек Өгізтау жақты нұсқап. - Жылқыға барып едім. Бием құлындаған екен - құлынын қасқыр жеп кетті.

- Жөн-ақ! -дейді атам.

Мұндай сөз күтпеген Қойшыбек:

- Ақсақал-ау, менің құлынымды қасқыр жегенінің несі жөн? - деп жатып-тұрып ашуланыпты.

«ВЕДРО, ЧАШКА, СТАКАН...»

Әзір Әмірханов ақсақал біздің ауылда көп жыл бригадир, ферма меңгерушісі сияқты қызметтер атқарды. Әзекең

ақкөңіл, бүкіл ауыл құрмет тұтқан сыйлы адам болып еді.

Әзекең бригадир болып жүрген кезінде Балқаштан орыс жұмысшылары келіп, егін салуға, шөп шабуға көмектесетін.

- Ведро, чашка, стакан, все иди к сюда, - деп Әзекең оларды жинап алып, шала орысшасымен тапсырма беріп, жұмсап жатушы еді.

«Мұнысы қалай?» деп ойлайтынбыз. Сөйтсек, «Ведросы» - Петро, «Чашкесі» - Сашка, «Стаканы» - Степан екен ғой.

«КҮРЕСТЕН АБЫРОЙ ЖАЗБАҒАН»

Бір мерекеде халық көп жиналып, палуан күрестіріп, ат шаптырып, жаяу жарысқа шығып, мәре-сәре болып жатса керек.

Сол кезде балалар күресі, палуандар күресі, шалдар күресі, әйелдер күресі дегендер болатын. Кезек шалдар күресіне келген кезде жұрт кеу-кеулеп ортаға Маяуыз ақсақал мен Нұрбай ақсақалды шығарып жібереді ғой.

Екі ақсақал күресіп кеп кетеді. Жасында палуан болған Нұрекең қойсын ба, Майкеңді алып ұрады. Содан үсті-бастарын қағып, тұрғызып жатса, Майкең жұдырықпен Нұрекеңді жаққа бір қойыпты.

- Оу, Майке, мұныңыз қалай? - деп жұрт шу ете қалады.

Сонда Майкең тұрып:

- Біздің тұқымға төбелестен болмаса күрестен абырой жазбаған, - деген екен.

«МАЙ АУЫЗ ТИЕЙІН»

Майкеңнің ұлы Өскембек қу тілді, әзілдеп отырғанды жақсы көретін адам еді. Бірде таңғы шайларын алдарына ала бергенде Өскеңнің ауылдағы жеңгелерінің бірі әлдеқалай шаруамен кіріп келіпті. Келген кісіге бәрі:

- Жоғары шық, шайға кел, - дейді ғой.

- Жоқ, асығыспын, - дейді ана кісі. – Май ауыз тиейін.

Сол кезде Өскең жұлын алғандай:

- Тиегін Маяуызың мына отыр, - дейді төр алдында отырған әкесін көрсетіп.

- Өй-бу, бүлдірген екем ғой, - деп атасының атын айтып қойған келін келген шаруасын да айтпастан шыға жөнеліпті.

ҚАПЕКЕҢНІҢ ҚАҒЫТПАЛАРЫ

Біздің ауылда Қанан Әдепбаев деген ағамыз бар. Ол кісі сөзге шешен, аузы дуалы, жанынан суырып өлең шығара салатын әдеті бар адам. Сондай өлеңдерін ауылға барғанда өз аузынан сан рет естігенім бар. Сіздер де тыңдаңыздар.

- Бір кезде совхоздың қырылған малы үшін қой жинайтын әдет болды ғой. Мен елден қой жинаймын да, 40 килоға квитанция жазып беремін. Елдің берген қойын алып кетуге мүмкіндік болмайды да, күзге қарай келемін. Ол кезде қойын қымай қалады да, орнына 20 кило ғана салмақ басатын тоқты-торым бірдеңесін бере салады. Содан мал басы түгел болғанымен салмақтан мойныма ет мінеді. Сонда ауылкеңес төрағасы Көген Бекмолдин: «Еттің салмағы неге толмай қалды?» - деп сұрағанда айтқаным:

«Ұсақтан салмағы кемі болды,
Көбісі қызыл ауыздың жемі болды.
Ауылдағы кейбір қу
Қөй орнына қозы беріп,
Көжектің ғана теңі болды.
Ешкі орнына лақ берді,
Оның өзін жылап берді,
Оспан берген жаман лақ,
Баз алдында құлап өлді».

* * *

- Бір жылдары «Ақши» совхозында салт жүріп жұмыс істедім. Сонда жергілікті жігіттердің біреуі «үйге жүр» демейді. Кешке жақын тым-тырыс кетіп қалады. Сонда ертеңіне ел жиналын отырған жерде:

«Жігіттер осы ма еді мезет деген,

Дүние азаматқа кезек деген.

Кей жігіт шай беруге жарамай жүр,

Жағдайын жолаушының сезед деген.

Алда-жалда бір үйге бара қалсаң,

Қатыны «Отын жоқ» деп безектеген, - деи бір ұялтқаным бар.

* * *

- Бір кезде автодүкенде сатушы болып жүргенімде Егінбай Жампейісов деген нағашым ауданда қойма меңгерушісі болды. Обалы қанша, қолында барды беріп тұрды. Соны көре алмаған біреулер: «Сен Қапаннан жылқы, сиыр алып жүрсің», - деп, менен түк алмаса да, сөз қылыпты. Оларға нағашым; «Сиыр емес, бұқа алып жүрмін», - дейді ғой. Содан кездескен сайын: «Бұқаң қайда?» - деп соңымнан қалмай қойды. Сол кезде мен:

«Ой, Еге.

Соңыма түстің неге?!

Сол мүйізі құрғырдан

Қажымап па едің, жармаға жеге-жеге.

Мүйізі қарағайдай бұқадан,

Ертең мен де мұқалам.

Тайынша, торпақ, ешкі, лақ,

Ала бермейсің де жұқалап», - дегенімде: «Мұның айтарлық-ақ болды», - деп күліп жіберді нағашым.

* * *

- Ақтоғайдың аудандық газетінде істегеи Рымбек Мәмбетов деген құрдасым бар. Қалжыңдап ойнай береміз. Өзі ақкөңіл, адал жігіт. Соған бір күні былай дедім:

«Рымбек жаның сірі, темір ме едің?
Неше жыл газет қана кеміргенің.
Томпиып тостағандай қарның шығып,
Балпиып басқалардай семірмедің.
Бір жерге ертелі-кеш кірін-шыққан,
Өзіңсің осындағы өмір діңі...»

Сонда ол айтқан сөзіме риза болын құшақтай алды.

* * *

- Ақтоғайда Рымбек Жүнісов аудандық партия комитетінің бірінші хатшысы болын тұрған кезінде бір жолдастарым: «Осыған бір өлең шығаршы», - ден болмады. «Қойыңдар, қасқа сиыр мен көк биенің жалына жармасып жүрер. Керегі не?» - деген едім, олар қолқалай берді. Сонда мен оларға:

«Әкесі мұның әлгі Жүніс деген,
Кісі емес естуімше дым істеген.
Қарадан Рымбегі хан боп шықты,

Әнеки, Алла оңарған жұмыс деген», - деп едім, олар сөзіме риза болып қалды.

* * *

- Өзіміздің ініміз Қуаныш Изақов біздің бөлімшеге басқарушы болып келді. Содан жазғытұрымға қарай шөбім тасуылың, не істерімді білмей отыр едім, ойыма бір шумақтар оралды да:

«Қойшыбек неше жыл ел ұстаған,
Халықты маңындағы қыспаған.
Изекең аштық жылы жалғыз қалып,
Басына Ақбұлақтың қыстаған.

Сұраушыны кім бар еді жақтырған,
Балаларын бір кемпірге бақтырған.
Сәлем саған, Қуаныш, бауырым,
Малының жемі таусылған бір автордан», - деп хат
жазып, беріп жіберсем, ізінше бір машина шөп әкеліп қорама
төкті де тастады.

«ҚАТЫН ҚАЙРАҒАН БАЛТА»

*Сарытеректе Мұқаметжан деген жұмысқа қырсыз,
өзі аңғал кісі болыпты. Оның есесіне әйелі шебер, үйдегі
жұмыстың барлығын өзі атқарады екен.*

Бірде Мұқаң әйелі қайрап әкелген балтаны алып, сабын
ұңғының теріс жағынан сұғып отырса, өтіп бара жатқан бір кісі:

- Теріс саптап отырсыз, - дейді.

Сонда Мұқаң шімірікпестен:

- Қатын қайраған балтаны теріс саптайды, - деп жұмысын
одан әрі жалғастыра беріпті.

«БІР ТҮЙЕМ ЖОҚ»

Қараталда Есекен деген аңқау түйеші кісі болыпты.

Бір күні ол бағып жүрген түйесін санаса, біреуі жоқ дейді.
Содан күнде санайды, бір түйесі жоқ болып шығады.

Бір күні үйіне колхоздың басшылары келсе, әлгілерді бол-
май қондырып, әбден тамақ ішіп болған соң:

- Мен сорладым. Бір түйем жоқ. Бірдеңе істеп әкті жасап,
түйені есептен шығарындар. Әйтпесе оның орнына төлейтін
малым жоқ, - деп жалынады.

- Жарайды, таң атсын, түйеші санайық. Содан соң көреміз, -
дейді басшылар.

Таңертең түйелерін санаса - бәрі түгел. Есіктің алдында
байлаулы тұрған сары атанды көрген Есекен:

- Ой-бу, мені құдай ұрған екен ғой, - деп санын бір-ақ соғыпты.

Сойтсе, күнде үстіне мініп жүріп санайтын сары атанды қосуды ұмытып кетеді екен.

«ПОЛКОВНИКТИ ДЕ АУДАРҒАМ»

Ақтоғайда Ерлан деген жігіт совхоз директорының машинасын жүргізіпті.

Бір күні жанында бастығы бар Ерлан көтерме жолмен зымыратып келе жатқанда апалаңдап отырып, машинаны жолдан тайдырып алыпты.

Абырой болғанда машина жол шетіндегі қалың қарға кіріп кетіп, әупіріммен аударылмай қисайып тұрып қалады.

Сонда реніш білдірген бастығына Ерлан:

- Бәле, Жәке, сіз ерундасыз ғой. Мен әскерде жүргенде полковниктің өзін аударып тастағам, - деген екен.

«ЛАҚ-ТЕКЕ АНАЛЫҚ ПА?»

Бір жылдары қыс қатты болып, біраз мал өлім-жітімге ұшырапты да колхозда аудан басшылары күн құрғатпай жиналыс өткізетін кездері болады.

Ферма меңгерушісі Шайбек ақсақал шаршап келсе керек, сондай бір жиналыс үстінде қалғып кетінті.

Мұны байқаған қалжыңбас біреу түрте қойып:

- Сізге сойлесін деп жатыр, - депті.

Сол кезде Шәкең орнынан атып тұрып:

- Лақ-теке аналыққа жата ма? - депті абдырап.

«ҚОСҚАНЫМ, ҚОСҚАНЫМ»...

Сонау жылдары біздің ауданда елдің малын жинап, артығын милициямен алатын әдет қалыптасқан еді.

Бір ауылда сондай жағдайда бір ақсақалдың атын күшнен алмақ болады. Иесі атын бермейді.

- Ақсақал, атыңызды бермесеніз, үйіңізге барып, таза киімдеріңізді киіп келіңіз. Қазір бізбеі бірге кетесіз, - деп сөзге милицияның бастығы араласады.

- Сен осы нешіншісі едің? - деп сұрайды одан ақсақал.

- Мен біріншісімін.

- А-а, не дейді, - деп зәресі ұшқан ақсақал атын тастай салып, үйіне қарай ойысады.

- Тоқтаңыз, ақсақал. Қағазын алып кетіңіз.

- Жоқ, керегі жоқ. Өкіметке қосқаным, қосқай-ым, қосқан-ы-ым, - деп зыта жөнелінті.

МҰСАНЫҢ «МҰРАЛАРЫ»

Біздің Ақтоғайдағы Сарытеректе өмір бойы совхозда жүргізуші болған Мұса деген кісі болды. Қазір өзі осы Балқашта тұрады. Сол Мүсекеңнің дуалы аузынан шыққан сөздер ел арасына көп тараған. Сол әңгімелердің біразын бұрын Сарытерек ауылының тумасы, қазір Балқаш қаласының тұрғыны Әбен Айтжанов әңгімелеп берген еді.

«Көңілім босап кеткені»

Орталықтағы гаражда баяғы тоқырау заманынан қалған тақта ілулі тұрады. Әсемдеп салынған Кремльдің суретінің бір жағында озат жүргізушілердің суреті ілініпті де, екінші жағына екпінділердің тізімі жазылыпты. Бірде Мүсекең сол тақтаның алдына тұрып алып солқ-солқ жылайды.

- Ей, не болды? - деп гараж ішіндегілер үрпиісіп қалады.

- Мына тақтадағы «соғыста ерлікпен қаза тапқандардың» суретін көрің, «хабарсыз кеткендердің тізімін оқып», көңілім босап кеткені, - дейді ғой Мүсекең.

Гараж меңгерушісі ұялғанынан ескі тақтаны сол күпі-ақ алғызып тастапты.

«Енді бір айырылысқанда...»

Мүсекеңнің жастау кезінде үй ішінде бір келіспеушілік туып, әйелі Балқаш жақта тұратын төркіпіне кетіп қалыпты. Мүсекең де көпке дейін соңынан бармай қояды. Сол кезде әйелі босқа жүрмей сатушылық курс бітіріп алыпты. Кейіннен ауылда ұзақ жыл сатушы болып істейді. Қазір тату-тәтті тұрып жатқан Мүсекең:

- Қап, әйеліммен енді бір айырылысқанда институт бітіріп келетін еді, - деп өкінеді екен.

«Алдын қосайын»

Мүсекең Абзалбек деген ферма меңгерушісінің машинасын жүргізіпті. Қыстың бір күні келе жатса, машинасы қарға малтығып қала береді. Мұсаның не күрек, не болат арқан салып жүру әдетінде жоқ екен. Олардың жоқ екенін білсе, Абзекең жерден алып, жерге салады. Сонда тапқан айласы:

- Сіз түспеңіз, мен алдын қосып келейін, - деп машинадан түсе қалып, доңғалақтардың астындағы қарды теуіп-теуіп босатып келеді екен.

Енді біраз жүрген соң тағы да қар кептеліп, машина тоқтап қалады.

- Алдын қосып келейін, - деп шығып бара жатқан Мұсадан Абзекең:

- Ей, әлгінде қоспап па едің? - деп сұраса:

- Ескі машина ғой, ағытылып кете береді, - дейтін көрінеді Мұса саспай.

«Бойымыз жетпей жүр»

Бір күні Мүсекең гаражға келсе, жиналып алған біраз жүргізуші шекілдеуік шаққандай бір-бірлеп қуырылған бидай жеп, әңгімелесін отыр екен. Мүсекеңнің алақанына да бір уыс бидай салады.

Соған қаран тұрып:

- Біздің үйде де бір тегене қуырылған бндай бар. Екі ай болды пештің мойнында әлі тұр, - дейді.

- Е, оны неге жемей сақтап жүрсіндер? - дейді шыдамсыздау біреуі.

- Соны алып жейік десек, бойымыз жетпей жүргені, - дейді Мұса.

Отырғандар қыран күлкіге кенеліп қалыпты. Сөйтсе, оның өзі де, шешесі де, әйелі де аласа бойлы адамдар екен.

«Бірдеңе қылармыз»

Анатқа ұшыраған су жаңа машнна күрделі жондеуден оралады.

- Мына машппаны сізге берсек, жүргізе аласыз ба? - ден сұрайды Мұсадан гараж меңгерушісі.

- Өзінің рөлі қай жағында еді? - деп қарсы сұрақ қояды Мұса.

- «Қай жақта?» дегенің қалай? - деп гараж меңгерушісі түсінбей қалады.

- Алдында ма, артында ма?

- Әрине, алдында...

- Онда бірдеңе қылармыз...

Мұсаның кекесінің сонда түсінген гараж меңгерушісі теріс айналып жүрін кетінті.

«Айта беріндер»

Бірде жиналған жігіттер:

- Мүсеке, осы сізге бастық неге ұрыспайды? – ден кеңес сұрайды.

- Оның түк те қындығы жоқ. Сендер қарсы келесіндер. Олай етуге болмайды. Бастық бірдеңе десе, сендер екінші бірдеңені айта беріндер. Сонда шаршап, өзінен-өзі қояды, - деп ақыл беріпті Мүсекең.

«Шараны маған қолданыңыз»

Бірде тапсырманы орындамағаны үшін бе, әлде бірдеңе бүлдірген бе, Темірғали деген жүргізушіге совхоз директоры қатты ашуланып:

- Шара қолданам, айып салдырам, ақшаңнан ұстатам, - дей келе созін «қырамын, жоямынмен» аяқтайды ғой.

Сол кезде Мүсекең:

- Ойбай, бәсеке, шараны маған қолданыңыз, - деп орнынан атып тұрады.

Оған директор таңдана қарайды:

- Е, саған не үшіп жаза қолданамыз?

- Темірғалидың бала-шағасы көп қой, ана шиеттей балалары аш қалмай ма?! - депті.

Бағанадан ашуланып отырған бастық күліп жіберіпті де, жаймашуақ әңгімеге көшіпті.

«Жұттан кейін жұрт бола ма?»

Жолдан оралған сайын әйелі:

- Әй, сен босқа келгенше жолшыбай ескі жұрттан машинаңа отқа жағатын ки-ми бірдеңе сала келсеңші, - деп айта берсе керек.

Содан әбден мезі болған Мүсекең:

- Ойпырым-ай, сен де қоймайды екенсің. Былтыр жұт болып біраз қойдың қырылып қалғанын білесің ғой...

- Иә...

- Енді жұттан кейін жұрт бол ма? Әйтпесе әкелмейін деп жүр дейсің бе.

«Жердің шеті – Жәмші»

Жазғытұрымғы уақыт болса керек. Бір топ адам Сарытеректен Жәмші озенінің арғы жағындағы егістік алқапқа жол тартады. Жер лайсаң, күні бойы жүріп, кешке қарай зорға жетеді.

Сол кезде машинадан түскен Мұса:

- «Жердің шеті жоқ» деп жүрген кім екен? Жердің шеті Жәмші екен ғой, - депті.

«Бәрі оқыған»

Бірде Мұсаның машинасының қартері тесіліп, майы ағып кетеді. Оны байқамай жүргізе беріп, моторын істен шығарып алады. Содан өзінің кінәсін білдірмес үшіп гаражға сүйреп әкелген машинаның моторына жаңа май құйып қояды ғой.

Машинаның ақауын қарап жүрген гараж меңгерушісі тұп-тұнық болып тұрған майды көріп:

- Оу, Мүсеке, майды жаңа құйып қойыпсың ғой, - дейді.

Сонда Мұса:

- Астапыр-Алла! Осы күнгінің бәрі оқыған. Майдың қашан құйылғанына дейін біледі, - деп жағасын ұстапты.

«Осылар апан қаза ма?»

Бірде гаражда әңгімелесіп отырғанда жүргізуші жігіттердің бірі өзінің Бесапан, Алтыпан, Тасапан деген жерлердегі шопан ауылдарын аралап келгенін айтады.

Сонда Мұса:

- Мәссаган! Баяғыда Абзекен екеуміз жүргенде бір-ақ апан болушы еді, осы біздің шопандар қой бақпай, апан қаза бере ме? – деп таңданыпты.

«Ақылды ұрылар екен»

Мүсекең Балқашқа көшіп келген жылдары балалар бақшасын күзетінті. Бір күні терезеден ұры түсіп, теледидар, радио, төсек орын, тағы басқа нәрселерді үптеп кетінті. Тіпті бүтін бір терезені де алып кетінті. Содан сол маңайды қарап жүрсе, бір жерде терезе жатыр дейді.

Сонда Мүсекең:

- Бұл бір ақылды ұрылар екен. Терезені тастап кетпегенде ғой жел соғып, балалар тоңып қалатын еді, - деп қатты қуаныпты.

НАУРЫЗБАЙ МЕН СҮЙГЕНБАЙ

Сарытеректе Наурызбай мен Сүйгенбай атты ағайынды екі кісі болыпты. Ағасы Наурызбай шүңірек көз, қарасұр, сөзге шешен, қиястау кісі болса, інісі шикіл сары, аз сөзді, момын адам болған екен.

«Кісі таңдамайды екен ғой...»

Бірде Сүйгенбай бір топ адаммен бірге Қарағандының ет комбинатына мал айдап келеді. Сүйекең қаланы білмей, өздерінің аяқтарына оралғы бола берген соң жанындағылар самолетке мінгізін, Ақтоғайға қайтарып жібереді.

Сүйекең Сарытерекке келген соң өз үйінен бұрын ағасыныкіне барып, өзінің қалай ұшып келгенін айта бастайды. Сонда ағасы оған ажырая қарап:

- Япырай-ә! Сонда бұл самолет дегеніңнің өзі кісі таңдамайтын болды ғой, - деген екен.

«Енді кімнің балтасын аласың?»

Енді бірде Тоқырауын бойынан тал шауып жүрген Сүйекең ағасының үйіне келеді.

- Қалай, отын көбейді ме? – деп сұрайды ағасы.

- Жоға, - дейді інісі ренжіп. – Қайдан көбейсін. «Бұл жердің ағашын шабуға болмайды» деп орманшылар балтамды тартып әкетті.

Сонда Наукең:

- Өзіңнен де бар. Егер өзің қарасұр, көзің шүңірек болғанда ғой, саған кім тиісер еді. Сары майға кім қол салмайды, сары ірімшікті кім жемейді. Сенің балтаңды алмағанда орманшы енді кімнің балтасын алсын, - деп інісін жерден алып, жерге салыпты.

«ОТҚА ЖАНСА...»

Ақтоғайда Рымбай Жанкин ақсақал көп жыл газ тасушы болып, аудан халқын көгілдір отынмен қамтамасыз етіп отырды.

Бірде Рекеңнің үйімен көрші тұратын бір келіншек жүгіріп келін:

- Ағатай, ғаз беріңізші. Шай қойып іше алмай отырмыз, - дейді ғой.

Сол кездері газ таусылып, бірнеше күннен бері газ әкелінбей, сұраушылар көбейіп, әбден мазасы кетін отырған, онсыз да боктампаз Рекең:

- Бәленшемді (нағыз атымен атап) жақпасаң, газ жоқ, - дейді ғой.

Осыдан соң көрші келіншек ұялып кетін қалады деп ойласа керек. Бірақ ол сол орнынан қозғалмай тұра беріпті. Бұған одан сайын ыза болған Рекең бірдеңе дейін деп келіншекке қараса:

- Ағатай, отқа жанса соны бере тұрыңызшы, ғаз келген соң әкеп беремін, - деген екен.

Не дерін білмей, сасып қалған Рекең үнсіз тұрып-тұрып, өзі жағып отырған газ пешіндегі баллонды босатып беріпті.

ДӘУ БАҚЫТТЫҢ ӘНГІМЕЛЕРІ

Біздің ауданда Бақыт деген еңгезердей балуан жігіт бөлді. Оны жұрт «Дәу Бақыт» деп атайтын. «Батыр аңғал болады» дегендей, сол ақкөңіл, аңқау жігіттің біраз әңгімелері бар.

«Шошақ бейіт көрмең пе едің?»

Бірде Бақыт Қайыркұл деген кісі екеуі Мәскеуге барыпты. Бұрын Мәскеуде бір-екі рет болған Қайыркұл Болатты аралатып, астананы көрсетіп жүр дейді.

Қызыл алаңға келін, Мәскеу Кремльдерін тамашалан жүрсе Бәкең:

- Е, соған таң қалатын не бар? Мұндай шошақ бейіт көрмеді деп пе едің? – депті.

«Таныса – сені таниды»

Содан екеуі ресторанға барады ғой. Бір-екі порция тағамды місе тұтпайтын Бөкең екі-үшеуден алып, бәрін бір үлкендеу табакқа салып араластырып, соғып алатын әдеті екен. Бұл жолы да солай істеп отырғанына намыстанған Қайрекең:

- Ей, мұның не? Ұят болады ғой, - десе:

- Е, несі ұят. Таныса жиі келетін сені таниды. Мені мұнда ешкім білмейді, - деп асын қасықтап-қасықтап жеп алыпты.

«ШЕГІНДІРУДІ ОҚЫТҚАН ЖОҚ»

Біздің ауданда бір жігіт жүргізушілер даярлайтын курста оқып, куәлік алып шыққан соң машинаға отырады ғой.

Көп ұзамай бір шопанның үйін көшіруге жайлауға жіберіпті. Киіз үйді тиіп болған соң анадай жерде жатқан тағы біраз заттарды салу үшін машинаны шегіндіру қажет болады. Бірақ, әлгі жігіт машинаны шегіндірмей, басын шайқап тұрып алыпты. Ана кісілер:

- Ей, неге шегіндірмейсің? - деп жан алқымға алғанда ғана ол:

- Бізге машинаны шегіндіруді оқытқан жоқ еді, - деі мойындаған екен.

«БІР АЙТУЫ КЕМ БОЛДЫ»

Баяғыда біздің Қызыларайда Қарабай деген кісі жазғытұрым егін жыртып жүрсе, инженер мен агроном екеуі мотоциклмен келін түсе қалады.

Жай-жансар сұран білген соң көгалға отырады да, әкелген бір жартылары бар екен соны ашады. Стақанға құйылған арақты Қарекене ұсыныи:

- Ішіңіз, Қареке? - дейді инженер.

- Ішпеймін, - ден бас шайқайды Қарексң.

- Ішіңіз, - дейді агроном.

Қарекен тағы да бас тартады.

Содан соң ана екеуі бір жартыны екі бөлін тартып алған екен.

- Яныр-ай, ең болмаса тағы бір рет ұсынбадыңдар-ау... Бір айтуы кем болды ғой... – деп Қарекен сылқ стіп жата кетіпті дейді.

Содан бері біздің ауылда «Қарекен айтқандай бір айтуы кем болып жүрмесін» деген мәтел пайда болды.

ДӘМЕ

Шалшық судың ортасында ұзын аяғы сидиып, маңғаз тұрған тырнаны көргенде келе жатқан жолаушылар тоқтаған машинадан түсе-түсе қалысты.

- Мергенмін, - деи жолшыбай сан рет мақтанған Дөдеге мылтығын ыңғайлағанша артқы орындықта отырған Сәмежан қуанышын жасыра алмай:

- Тырнаның етін бірінші рет жейін деп отырмын, - деп сілекейі шұбыра машинадан түсе берген.

Осыны андын тұрғандай, әлгі тырна қанатын бір-екі қағып, әрмен қарай қалықтай жөнелді. Дөң аса беріп, «Хош болыңдар!» дегендей жалғыз рет «Тырау» деп кетті.

- Жедің атаңның басыи!

Ашуға булыққан Дөдеге қап-қара болып түтігіп, тұрған жеріне отыра кетті.

«ҮЙГЕ СЫЙМАЙСЫҢДАР»

Біздің ауылда Төртеу деген кісі болды.

Сол кісі бірде Балқашқа барған екен. Түнделетін жеткен Токең біреудің есігін қағады.

- Бұл кім? - дейді іштегі адам.

- Төртеу, - дейді Төкең.

- Төртеу болсаңдар үйге сыймайсыңдар, - деп анау есікті ашнай қойыпты.

«ОРЫНШАМЫЗ»

Ертеректе біздің бір Маркең деген ағайымызды әкесі оқу жылы аяқталған соң мектептен артына мінгестіріп алып келе жатады да:

- Балам, халың қалай? - деп сұрайды.
- Орыншамыз, әке, - дейді сонда баласы.
- «Япырау, мынау не деп кетті?» ден ойлаған әкесі мектепке барып білсе, баласы класында қалын қойған екен.

«БЕС ДАМБАЛЫМ БАР»

Баяғыда біздің ауылда Жетібай деген ақсақал жол жүрін келе жатып, бір үйге қонады ғой. Жоқшылық кез. Жатар кезде тері иналбарын шешіп жіберсе, ішкімі жоқ екен. Сонда әлгі кісі ұялғанынан:

- Қап, үйде бес дамбалым бар еді, кемпірім соның бірін де кигізбепті ғой, - деп шалбарын қайта киіп алыпты дейді.

«САҒАН ДА БЕС ЖЫЛ...»

Баяғыда біздің ауданда бір сот болыпты. Ол кісі заңнан онша хабары жоқ адам болған ғой.

- Айыпкер - саған да бес жыл, талапкер - саған да бес жыл, - деп шетінен соттай беретін болса керек.

Бірде бірнеше адамды қатар соттапты. Бәріне бес-бес жылдан беріп болған кезде куә болып келген біреуі қалып қойыпты.

Сонда ол:

- Мен не істейін? - депті сасқалақтап.
  - Саған да бес жыл, - депті сот оған.
- Егер үндемей қоя салса, ештеңе жоқ екен.

«ҚОЙМА ДЕШЕМ БОЛМАЙШЫҢДАР»

Ертеректе, ауылға техниканың жаңа келе бастаған шағында біздің ауылда бір жүргізуші кісі болды.

Ол кісі машинасын онша көп бұра бермейтін болса керек. Үйдің жанында тұрған қазан-ошақ сияқты заттардың бәрін басып жүре береді екен. Содан кейін:

- Қойма дешем болмайшыңдар, неге қояшыңдар? – деп өздеріне ұрсатын көрінеді.

«ҚАЙ ЖЕРДІ БАСАМЫН?»

Баяғыда бір сот жұмыстан соң үйіне келсе, үйінің төбесінде біреу шоқиып отыр дейді.

Сойтсе, ол өзінің осыдан біраз жыл бұрын соттап жіберген адамы екен.

- Ей, мұнда не істеп отырсың? - деп сұрайды сот одан, көңіліне әлдебір қауіп оралып.

- Не істерімді білмей отырмын, - дейді анау. - Ана жылы мені соттағанда: «Енді саған жер басқызып жүргізсем бе!» -деген едіңіз. Содан қорқып, түрмеден шыққан бетімде әдейі сізден енді қай жерді басатынымды сұрайын деп келдім...

Көңіліндегі күдігі айыққан сот күліп жіберіпті де, үйіне кіріп кетіпті.

«ҚАЗАҚШАҒА ДА СУДАЙ ЕКЕН ҒОЙ...»

Ауылда тұратын бір жеңгеміз келіп, қонақ болып отырған. Теледидарды қосып едік, Ленин туралы бір қазақша кино көрсетіп жағыр екен. Жеңгеміз тесіле қарап, таңданып отырды да:

- Шіркін-ай, Ленин жарықтық қазақшаға да судай екен ғой, - дегені.

ТУҒАН ЖЕР ТУРАЛЫ ЖЫР

Кең дала, жасыл алқап манаураған,
Шалғынды, гүл майсасы алаулаған.
Туған жер аршын төсің қандай әсем,
Қызық қой сағынышпен қарау маған.

Көгілдір көк тауларың мұнарланып,
Алыстан сағымданып, тұмайданып.
Жұпар ауа бойынды балқытады,
Япыр-ау, жырға қоспай тұрам нағып?»

Дәру ғой кәусар сулы бұлағың ем,
Саялы, жазиралы тұрағың кең.
Сағынып, самалыңды еске аламын,
Сайрандап еркіп өскен ұланың ем.

Далаңда бұлдырайды сағым ойнап,
Жарысып құлын мен тай салып ойнақ.
Боздайды боз дөңгілде бота жусап,
Масайрап жан-жануар анық тойлап.

Қалың құс қиқулаған көл бетінде,
Сұлулық орнай қапты жер бетінде.
Суретші қыл қаламмен бейнелеген,
Әсемдік тұнып тұрған келбетінде.

Балмахаббат алғашқы бүршік атып,
Ғашықтық пайда болған ұйқы қашып.

Жүректе тұтанып бір өрт алауы,
Сезімді селт еткізген маржан шашып.

Сол далада қиялым қанаттанып,
Қызығын жастық шақтың сан атқарып.
Өткеріп гүл дәуренді төскейінде,
Оқуға кете бардым мен аттанып.

1985 ж.

ҮЛКЕН ШЕШЕМ ҚАРАШАШҚА

Білген жоқ ем әлі айырып қандай жан,
Сипаушы едің емірене маңдайдан.
Түсіретін қазір бір сәт есіме,
Ең болмаса суретің жоқ сарғайған.

Жас едім мен.
Есімде түк қалмапты.
Не бір ақыл, ойлы сөзің салмақты.
Есімде тек – бүкіл халық сыйлайтын,
Ауылдағы бір адам ед ардақты.

Менің барлық «қиқағыма» шыдаған,
Саулығымды бір Алладан сұраған.
Еркеліктің асқандығы соншалық,
«Аспандағы Ауиды әпер!» ден жылағам.

Соғыстан соң ауыр жағдай қиын кез,
Тапшы еді аулымызда бұйым, бөз.
Менің ғана үсты-басым бүтін боп,
Мақтаулы едім қайда болса жиын сөз.

1986 ж.

ШАҢЫРАҚТАУ

Торғын бұлт шың басына үйілінті,
Көк аспан қабақ шытып, түйілінті.
Шаңырақтау – шың баеында тақия тас,
Бөріктей дөңгелене кнiлiнтi.

Табиғат өзі жасан өз қолымен,
Жөнен кеткен содан сөң өз жөнімен.
Тақиятас жүректе бір арман ғой,
Ешқашан қолың жетнес созғаныңмен.

Жидектер баурайында жайқалатын,
Араласаң жан-жүрек жай табатын.
Жаи-жаққа шың басыиан көзің салсаң,
Бас айналып, дүние шайқалатын.

Туған жер, тау биігі – Шаңырақтау,
Япыр-ау, ол да өзінше жаңарыпты-ау!
Тағынып алтын алқа күн нұрынан,
Жап-жасыл мақпал кілем жамылыпты-ау!

Қараймын мен өзіңе келгенімде,
Қуанам паң тұлғанды көргенімде.
Сауығып, ерен күшке ие болам,
Қойнауыңнан бүлдірген тергенімде.

Дәм татсам жемісіңнен күш ап қалам,
Суыңнан бал татыған ішіп қанам.
Әрқашан ыстық маған көрінесің,
Баурыңда анам жатыр құшақтаған.

УАҚЫТ ПЕН ҰРШЫҚ

Өткен күн кейін қайта бұрылмайды,
Өрмектей бір бұзылса құрылмайды.
Ой салып, сол күндерге отыр әжем,
Ұршығы қолындағы зырылдайды.

Ұршыққа пірген жіп төгіледі...
Әжемнің көзінде жас көрінеді.
Елесі өткен күннің еске түсіп,
Іштей тынын, жүрегі егіледі.

Байқасам көзіндегі тамшы бірін,
Оралам жібіне кеп ұршығының.
Сол кезде дейді ақырын кейістіксіз,
«Бөгемей, былайырақ тұршы күнім».

Кейде бір мұнды әуенмен ыңылдайды,
Ұршығы жін иірген зырылдайды.
Әжемнің жан серігі атам болса,
Жантайын, төр алдында жымыңдайды.

Ұршыққа көзін салып зырылдаған,
Тарамдап сақал-мұртын қырылмаған.
Бастайды әңгімесін жайлап қана,
Шертеді өткен күннің жырын маған...

Уақыт та ұршықтай зырылдаған,
Кете берді тоқтаусыз,
Бұрылмаған...
Ұршық та жоқ, бұл күнде, әжем де жоқ,
Атам да жоқ төрдегі жымыңдаған...

АНАМ ТУРАЛЫ ОЙЛАР

Қараймын күн көзіне нұрын шашқан,
Қызу жоқ бұл галамда онан асқан.
Тек қана өз ананың жүрегiнiң,
Жылуы күн нұрымен тайталасқан.

Мен де бiр өз адамның баласымын,
Аяулы түгiн сезбей анасының.
Шерленiн,
Шерiн төгiп,
Буырқанып,
Бөлiнген быт-шыт болып санаеы мың.

Ұқсайды кей мiнезiм желдi күнге,
Ал, кейде тұқырамын жерге мүлде.
Тағдырдың түсiнбеймiн тәлкегiне,
Қалыппын жетiм болып жергөгiмде.

Анамның коз тоқтатпаған түрiне мен,
Өмiрiм өгiн келед күрсiнумен.
Жұдырықтай жүрегiм инарқ ұрады,
Сенi iздеп күнi-түнi дүрсiлдеумен.

Сезбеген жылы алақан ес бiлгелi,
Құлаққа адам даусы естiлгелi.
Сақтаулы жүрегiмнiң түкпiрiнде,
Мүмкiн емее есiмiң ескiрмегi.

Аз емее, бас исем де күнде келiп,
Әттең-ай бiр көрмейсiң түрегелiп.
Кейбiреу: «Анаңа, - дер, - бек ұқеайсың»,
Сол кезде жүре берер жүйем ерiп.

Ерте өтіп дүннеден асыл жүрек,
Сондықтан жылы сөзді жүрем тілеп.
Бұл күнде алданышым балаларым,
Жабықсам – жанымдағы жарым тірек.

БІЗ БЕСЕУМІЗ

Жеткен нәрсе бар ма екен сағынтпай кеп?!
«Бауыр етім, маздаған жалындай» деп,
Сағынтып жеткен соң ба,
Тұңғышыңды,
Атапсың «Сағындығым – Сағынтай» деп.

Соғыс жылы,
Барлық ел алаң еді,
Ер-азамат шетінеп,
Жаралы еді.
Майданға кеткен жарың сау келсін ден,
Атадың бұл ұлыңды -- Амангелді.

Жеңіс жетті,
Шаттаиды барлық Адам.
Жаудың мойны үзілді,
Қанды қадам.
Қобландыдай батырға сүйеу болған,
Үміт күттің енді сен – Қарлығадан.

Нұрлы әлем орнады,
Қаунды күн.
(Мұндай күннің сезіп ең туарлығын).
Жарқын жаздай жайнаған торсық шеке,
Жадыратты жаныңды – Қуандығың.

Қуанып ең шаттанып,
Сүйініп те,
Кеткен кезің болып ед
күйініп те.
Қыста туған қулықтың құлынындай,
Дерт әкелген ең соңғы – Сүйіндік пе?!

Құйылған жарық жұлдыз самғауындай,
Қыеқа ғұмыр жарқ еткен арманыңдай.
Артыңа ұрпағыңды қалдырыңсың,
Бесеуіміз – бес жұлдыздың тармағындай.

1987 ж.

АУЫЛЫМНЫҢ ҚАРТТАРЫ

Қарттар бар арайлы,
Ақ қырау самайлы.
Ауылға барғанда,
Қол берем – қарайды.

Таныса жарады,
Танымай барады.
Әнеки тағы да,
Бұрылып қарады.

- Кейінгі баланы,
Ұмытын қаламын.
Кәрілік жеңді ғой,
Атың кім қарағым?

- Ұрпағы бабамның,
Қарттары даламның.

Қалада тұратын,
Өзіңнің балаңмын.

- Уақыт алыстап,
Болдық қой ұмытшак.
Келші бір, қарағым,
Құшайын дұрыстап.

Оқыдың қарағым,
Сен бала жарадың.
Жүр үйге, дәм тат, - деп,
Қаузайды тамағын.

Ақсақал арайлы,
Ақ қырау самайлы.
Ауылға барғанда,
Елжіреп қарайды.

АУЫЛЫМДЫ АҢСАДЫМ...

Аңсап келдім мен өзіңе, ауылым,
Қайда кеткен нөсерлеткен жауыны?!
Аңсадым ғой мінезіңді ашулы,
Қайда кеткен құйындатқан дауылың?!

Қайда кеткен тынбай соққан самалың?!
Сағындым ғой өр мінезін даланың...
Күні-түні көсілуге шама жоқ,
Мезі қылды қыз мінезі қаланың.

Тұра салын жаңа отырған шайымнан,
Зыр жүгіріп, бораида қой қайырғам.

Бебеу қағып, құлын даусым құраққа,
Бөрілерден қозыларды айырғам.
Аңсаи келдім бал бұлақты тынбаған,
Айлы түнді жасырын сыр ұрлаған.
Ыстық маған табиғаттың дүлейі,
Қылшылдаған жігіт етіп шындаған.

ЖАЙЛАУ ТҮНІ

Тамылжып тылсым үні тыныш тауыш,
Пердесін қараңғылық қымтап жауып,
Жұлдыздар жымыңдайды, ай қалықтап,
Түнгі шақ ортасынан кеткен ауып.

Бұлақтың аққан суы еылдырайды,
Құлындар кісінееін, құлдырайды.
Жетеді қой күзеткен шопан даусы,
Алыстан таулар биік бұлдырайды.

Түн сұлу жазғы кеште қыр төсінде,
Әжемнің әсем құрақ көриесіндей.
Нәр берер табиғаттың сұлулығы,
Тұрғандай көркем сурет көрмесінде.

КҮЗ СУРЕТІ

Үзіліп ағаштан жапырақ,
Жерге кеп қалтырап түседі.
Сарғайған өңі оңып атырап,
Алтындай маржанды күз еді.

Сұрғылт бұлт төбеңнен түнеріп,
Дамылсыз ақ жауын жауады.

Қызуын аснаннан күн беріп,
Басады қапырық ауаны.

Адамға өмір бір өң берсе,
Құлнырып жаның жаз боларсың.
Көңілің құлазып өзгерсе,
Сондай-ақ, сен де тез оңарсың.

Сол шақтан жүрегі жай табар,
Әркімнің өзінше күзі бар.
Жан бақша – мәуесі жайқалар,
Жемісің дер шақта үзіп ал.

БОРАН

Долы боран ышқына кеп үрлейді,
Таңға дейін түн түнегін түрмейді.
Қарсы жүрең қара дауыл қиямет,
Тұншықтырып, тыныс жолын күрмейді.

Аппақ түтек болжатпайды маңайды,
Адастырған долы боран талайды.
Бет қаратпай ысқырынған ызғырық,
Шеңгелдейді қасы-көзді, самайды.

Бет-ауызды ақша қар сабалайды,
Суық қылыш қытымыр мазалайды.
Ақ қарымен табиғат осылайша,
Жазықсыз жүргіншіні жазалайды.

ҰСТАЗЫМА

Мен үшін сен аспандасың, асқарың,
Мен үшін сен ақын едің,

Жазушы ең,
Сөйлеуші едің бүкнесіз-ақ, астарсыз,
Білім кенін тек біз үшін қазушы ең.

Біз үшін сен теңіз едің, дария ең,
Әлемде ешбір жанды теңгермейтін.
Бұл күнде ақ самайлы қариясың,
Атасың еш немере кем көрмейтін.

Айтпадың ақылыңды жалаң еөзбен,
Көретін өз ісіңмен дәрінтедің.
Жазып жүрмін хат танып, «қара» көрген,
Әрпімен өзің берген әлінпенің.

ДОСТАРЫМА

Қырандай шыңнан биік қанаттанған,
Бәріміз жөнімізге кеттік шарлап.
Өмірдің бізге сақтап алып қалған,
«Кетігін» алғандаймыз тауып, таңдан.

Ғылымның қия белін бірің жайлап,
Еңбекпен бірің шыңға самғадыңдар.
Бәрің де қиын іске белің байлан,
Бәрің де қиын жолды таңдадыңдар.

Бәріміз бір ұяның түлегіміз,
Оқушысы едік қой бір нартаның.
Кездесек дүрсілдейді жүрегіміз,
Қызығы еске түсіп сол ортаның.

СЕҢ КӨШКЕНДЕ

Сең көшеді –
Аласұрып,
Есіріп,
Ақ толқында ағып жатқан көсіліп.
Ойнақтайды
Ақ бұзаудай шапқылап,
Байлауынан кеткен жаңа шешіліп.

Сең көшеді –
Ағыспенен,
Асығып,
Күнмен ойнап
Аппақ маржан шашылып.
Ақ бұзаудай
Еркелеген ұрыншақ,
Салып ойнақ,
Соқтығысып,
Қасынып.

Сең көшеді –
Бұзып-жарып,
Жапырып,
Астан-кестен
Айдын бетін сапырып.
Алып қашып,
Ақ көбікті көкнар ғыш,
Буырқанып,
Бұрқ-бұрқ етіп атылып.

Сең көшеді –
Дүлей күшнен жеңдіріп,

Табиғаттың құдыретіне сендірін.
Арпалысып,
Атөй салған ақ жалдар,
Кездескенді өз ырқына көндіріп.

Сең көшеді –
Кемелерге бұйым ба,
Бұзып-жарып өту оған қиын ба?!
Күштілердің күшті бетін қайтарар,
Снын мейлі,
Тәңіріңе сиынба!..

Сең көшеді –
Қанша салып «төбелес»,
Бұзып өту мықтыларға сөз емее.
Кеме болу қолдан шіркін келер ме,
Сеңді бұзу өмірдегі көп емес?!

ОТЫЗ БЕС ЖЫЛ ӨТКЕН СОҢ ...

(Баллада)

Соғыс жылы жесір қалған Жаңылған,
Босайды көңіл,
шақтарда жарын сағынған.
Отыз бес жыл...
Сонда да жарын ұмытпай,
Жансыз бейне суретіне табынған.

Желбіреген ақ көйлегі бүрмелі,
Кейбір жанның жанарында жүргені.
Кейбіреулер күрсінеді сыртынан,
Байқап жатқан түріп тастап іргені.

Қайындары қалжыңдасып күледі:
«Мықты ғой, - деп. – Жеңеміздің жүрегі».
Қаншама адам сөз айтқанмен құмартып,
Ешбіріне оралмады білегі.

Қайындары – жеңгесінің тірегі,
Еш әзілді кек тұтпасын білсді.
Ал, жеңгесі жастық шағын еске алып,
Түсінде тек ерге шығып жүреді.

Ыстық сезім бір құшаққа жанасып,
Алау жалын қос жүректе таласып,
Келе жатад дарияны жағалап,
От жанарлар құмарлана қараып...

Төсегінде аунайды тек,
аунайды,
Дене балқып,
он сегіздей лаулайды.
Оянады,
демі бітіп,
шошынып,
Екі көздеі лағнет жасы саулайды.

Сұм соғыстың қайғы байлап қойғаны-ай,
Қайтеын енді он сегізін тойламай?!
Өтіп барад
бар өмірі осылай,
Өңінде тек екінші рет тойламай.

Тәлкегіне тағдырдың ол көнбеген,
Той жасады өмірі ешкім көрмеген.
Приюттен бала салын қойнына,
Маздатсын деп өз ошағын сөнбеген.

Жаралар ед оның жанын ұқпаған,
Шаңырағын сүйгенінің жықпаған.
Жаңылғандар аз емее қой
жары үшін,
Бақытына жасамаған түк қадам.

1980 ж.

ТАҢ КЕЛЕДІ...

Таң келеді...
Ақ мамық шудаланып,
Ақ лақтың жүніндей үлнілдеген.
Жібек шашақ сәулесі таудан асып,
Сынырып жер бетінеи түн түнегін.

Таң келеді...
Шығыстан арайланып,
Таудың басын алтынмен тақиялап.
Бойжеткендей қылымси қарай қалып,
Бойы балқып маужырап жатыр алап.

Таң келеді...
Нәр берін тіршілікке,
Жердің бстін аймалап қолдарымен.
Сұрағандай сүйіиші көпшіліктен,
Жүгіреді масайрап жолдарымен.

КӨШПЕНДІ КІМ?

Қыс қыстауды қыстадым,
Басқа жаққа баспадым.
Өзім малым баққаным,
Малы емес басқаның.

Жаз жайлауды жайладым,
Шыңғыртып құлын байладым.
Көшсем – жері қазақтың,
Қонеам – өзім аймағым.

Не өзінің елі жоқ,
Не өзінің тегі жоқ.
Босқындар көн бұл күнде,
Қоныстайар жері жоқ.

Үрген иттей көшке ерген,
Ауып шыққан ішкі елден.
Ел үстінен күн көрген,
Сол емес пе көшпендің.

ТҮСІНБЕЙ ӘЛІ КЕЛЕМІН...

Биіктерге өрледім,
Ылғи қызық көргенім.
Қуаньшқа кенеліп,
Тек тамаша жердемін.

Махаббатқа масайдым,
Құшағында «Жас-Айдың»,
Тамашаға – тамаша,
Қызықты өзім жасаймын.

Түсінбей әлі келемін,
Осы ма бақыт дегенің?!

Орындалды арманым,
Келер күнге жалғанып,
Асау арман жолында,
Көргенім жоқ алданып.

Қатарымнан қалыспай,
Бет шарпысып, қағыснай,
Жүрсең-дағы бұл өмір,
Кете берер алыстай.

Өзінде барлық керегің,
Осы ма бақыт дегенің?!

Бір-бірінен қызғанып,
Мансан іздеп, жүз жанып,
Бірін алып жүргенде,
Басқасынан құр қалып.

Шар табақтан ет жесе,
Бар қажетгі ептесе,
Қуаныш та, қызық та,
Өз басынан кетпесе,

«Басында екі кемеңіз»,
Осы ма бақыт дегенің?!

Тал шыбықтай таралып,
Жан-жағына қаранып,
Сырты сұлу, іш түтіп,
Құлқын үшін жаралып.

Биікке солай өрлеген,
Еш қиындық көрмеген,
Енді қайтып ел құсап,
Жүргісі жоқ жерменен.

Түсінбей әлі келемін,
Осы ма бақыт дегенің?!

ҚҰДАША

(Әзіл)

Қалжындап ем өзіңмен,
Ұшқын көрдім көзіңнен.
Сол-ақ екен, құдаша,
Айырылдым төзімнен.

Бұл ісімді, құдаша,
Құп көрмесең тым аса.
Мен қайтейін өзіңе,
Көңіл шіркін құласа.

Тәлкегіне көнгенмін,
Тағдыр мені жеңген мың.
Әлегі ғой барлығы,
Ағам менен жеңгеннің.

Алам күнде есіме,
Бейнеңе қарап тесіле.
Ағам сенің әпкене,
Үйленді деп несіне.

Дәлел емес ол да аса,
Көңіл хошын ондаса.
Құдаша қайдан болар ең,
Ағам жездең болмаса.

Біз бәріміз іріміз,
Біздің жарық күніміз –
Екі асылдың біріне,
Ие бөлдық біріміз!

Ағама жүрмін қуанып,
Жеңгем үшін.
Бұл – анық!
Көңіл шіркін бәрібір,
Өзіңе тұр сұранын.

Бұл ісімді, құдаша,
Құп көрмессің тым аса.
Мен қайтейін өзіңе,
Көңіл шіркін құласа.

ЖЕҢГЕМЕ

(Өзіл)

Ағамның түстің «торына»,
Сақина салды қолыңа.
Қайындарың жниалды,
Оңың менен солыңда.

Үлкендерден бата алдың,
Қызықты өз қатарлың.
Болыс та – өзің, би де – өзің,
«Ерке келін» атандың.

Бір мінезден аумайсың,
Кішілерге – таудайсың.
Еркелікпен назданып,
Елдің көңілін жаулайсың.

Ағамның әлде соры ма?
Бәрін қиып жолыңа –
Тапқан тиын-тебенін
Жинап жүр сенің тоныңа...

АУЫЛҒА АСЫҚҚАНДА

Жер баттасын, езіліп ақ жауынға,
Жүргізбейді, жолдың үсті ауыр да.
Машинаңды екпіндетші, бауырым,
Тез жетейік кеш батқанша ауылға.

Сағынышым кеудемдегі ұялап,
Тапнай келед көңілімде тиянақ.
Асығамын еол бір жерге жеткенше,
Екі есімді қатар жазғам сиялап.

Белгілі ғой – жаңбыр оны жуғаны,
Белгілі ғой – сан айлы түн туғаны.
Бірақ ешкім өшірген жоқ жүректен,
Сол бір сөзін құлағымда тұрғаны.

Сол есімді өшірмее еш жауының,
Үнінді де әкетпес еш дауылың.
Бал сезімге ең алғашқы от берген,
Қандай ыстық – туған жерім, ауылым!

Машинаңа «бас қамшыны», бауырым,
Сағыныпның дала төсін, тау үнін.
Өтін еді тоскейінде қызық шақ,
Қайран тәтті балалық шақ дәуірім.

Жігіт болып шың қияға өрледік,
Намыс туын қолымыздан бермедік.
Түшіменен дүбірлетіп даланы,
Ақ сүйекті Айлы асианға сермедік.

Сол ақ сүйек сол орнында жатқандай,
Көңілім соны дәл орнынан тапқандай.
Сүйекті емес – ақ жүзінді іздеуші ем,
Қайда екен сол Айлы түнгі ақ маңдай?

АҚТОҒАЙ ШАТЫРШАНЫҢ БАУРАЙЫНДА

Шынарлы шырайы боп кең даланың,
Баурайды суретшінің қыл қаламын.
Өзіңді еске алғанда сезім шалқып,
Қаламды жыр тасыған қолға аламын.

Шатырша бастау болған биіктерге,
Сондықтан мақтаныш ол, сүйікті елге.
Алыстан Ақсораңға сәлем беріп,
Жол сілтеп Тукөделік киіктерге.

Шатырша аспанменен таласады,
Басында қойтастары жарасады.
Әркімнің өскен жері өзіне ыстық,
Бауырында өткен соң бала шағы.

1971 ж.

* * *

Алыстан-ақ әр адамды арбаған,
Тиянақ боп сан қияны шарлаған.
Өз қолымсн жасағандай әдейі,
Табиғаттың тылсымына таң қалам.

Ақын сырын түсінер ме ұқнаған,
Ардың туын ешқашан да жықпаған.
Сарыарқаның түсінер ме кеңдігін,
Шатыршаиың баеына бір шықнаған.

Ел сиғызып Шатырша етегіне,
Немере ертіп әженің жетегіне.
Алты Алашқа айбынды айбар болған,
Үш Арыстың айналыи мекеніне.

1990 ж.

ҚЫЗ-БАЛҚАШ ПЕН ТОҚЫРАУЫН

(Аңыз-баллада)

Тоқырауынның жаратылысы қызық – ағып жатқан өзен кенет құмға сіңіп, жоқ болып кетеді де, жер астымен барып Балқаш көліне құяды. Суы тұщы. Қазір Балқаш қаласының халқы осы өзеннің суын тұтынып отыр.

Бұрандап арман-түлкі келеді алдан,
Саяқтай жалғызсырап жеке қалған.
Құлазып, Тоқырауын ынтығады,
Ұмтылып Қыз-Балқашқа жете алмаған.

Қулығын барлық жаннан асырғандай,
Ақ толқын – ақ мәншағы шашылғандай.
Ай маңдай ақ маржанын шашқан кезде,
Сандығы нұр сәуленің ашылғандай.

Қылымсып, Күнге қарап күлімдеген,
Толқыны самал соқа дірілдеген,
Бір сыр бар көл мен өзен арасында,
Көзіне басқалардың ілінбеген.

Тірелін құм-богетке аса алмайды,
Аяғын әрі қарай баса алмайды.
Ынтығын, сүйгеніне жете алмаған,
Бөлмайды ғашықтарға оеал қайғы.

Жетті ол ақырында жер астымен,
Сөйтті де бақыт тапты жарасты төд, -
Деп маған Әжем айтын ертегіеін,
Жылайтын ғашықтардың жарастығын.

Бір ойды бір ой қозғап, жалғас келген,
Еінен танарлықтай алғаш көрген,
Есімін Арқа-Атырау түгел білген,
Большты бір сұлу қыз Балқаш деген.

Жайлаған Қушоқы, Ақтас атырабын,
Белгілі, талай елге аты мәлім.
Большты бір сал жігіт өзі көркем,
Сымбатты сүмбі талдай – Тоқырауын.

Балқашқа Тоқырауын ғашық екен,
Көруге перизатты асық екен.
Ер жігіт ақ найзадай жарқылдаған,
Бетке алса – қайтпайтұғын жасын екен.

Бір күні қызды ауылды бетке алады,
Жетекке бір торыны шетке алады.
Шырқатын, әнге салып, әуслетіп,
Барады думандатып кең даланы.

Тербетіп, думандатып кең даланы,
Бұлбұлша сері жігіт ән салады.
Арқаның бетіп желіп жібек желі,
Толқытып өне бойын жан самалы.

Ойында тек, Қыз-Балқаш,
Ойында тек!
Ғашықтық бара жатыр бойын өртеп,
Ән салып келе жатса сері жігіт,
Бозбала қосылады тайын ерттеп.

Жиналды жанына көп нөкер болып,
Ауылға симай қаптап кетер болып.

Ұзақ жол талай күндік артта қалып,
Кез болды қызды ауылға жетер қопып.

Көрінді қызды аулдың белестері,
Созылып көлбеп жатты дөңес-дөңі.
Жігіттің алып-ұшып ет жүрегі,
Сұлудың пайда болды елестері.

Бір үміт жүректерін жақындатып,
Бір үміт тілектерін қабылдатып.
Бір үміт маза бермей аласұртын,
Бір үміт ыстық қанын салқындатын.

Бір үміт алау болып жалындатып,
Бір үміт асау болып арындатып.
Бір үміт бөйды кернеп, мастандырып,
Бір үміт маза бермей дамылдатып.

Бір үміт самал желден тың тыңдатып,
Бір үміт әсем ойға балқып жатып,
Бір үміт әлдеқайда жетелейді,
Бір үміт күй шертеді сылқылдатып.

Сан ойлар көгершіндей қаптап кеткен,
Есімін жүргендіктен жаттап көптен.
Іздейді толас бермей бір саяны,
Іздейді түнгі самал, аспан-көктен.

Шөп басы самал желмен тербеледі,
Кей сәтте жігіт көңлі өзгереді.
Ойында жалғыз гана қыз бейнесі,
Ойласын осындайда өзге нені?!

Самалға жүрек үнін тыңдатады,
Түнгі аспан жымың-жымың үн қатады.
Ұйқыда барлық нөкер, жігіт ояу,
Мұндайда тыныш ұйықтап кім жатады?!

Сан толғақ ой-санасын мазалайды,
Сан толғақ ой-санасын саралайды.
Сан толғақ ой-қиялын шарықтаған,
Арман-елес Балқашты жағалайды.

Ер жігіт ұйықтай алмай жатып еді,
Жатарда насыбайын атып еді.
Қыз-Балқаш пен насыбай әсеріпен,
Елітіп, рахатқа батып еді.

Болғанда қызыл иек, таң білінін,
Кеткен-ді екі көзі жаңа ілініп.
Дір етті ғашық жүрек қапелімде,
Кеткендей аспан асты жаңғырығып.

Шыққында аңы дауыс жаңғырығып,
Атып тұрды жастықтан басын жұлып.
Іле-шала жантайып, құлай берді,
Алыстап бара жатты таңғы үміт.

Жанады сатыр-күтір қу тамызық,
Барады ер жігіттің демі үзіліп.
Қызғанған Қыз-Балқашты бір есерсоқ,
Жіберген шақнасына у тамызып.

Ақтық сөз ең болмаса айта алмады,
Балқашқа жаға болып жайқалмады.
Кездесіп ғашығына, мауқын басып,
Еліне аман-есен қайта алмады.

Түйілді күн қабағы назаланып,
Ысқырды құмның желі азаланып.
Жете алмай Қыз-Балқашқа қалды мәңгі,
Құштарлық сезімі үшін жазаланып.

Дегенмен, Тоқырауын танты амалын,
(Тәңір де бұл қылығын жақтары анық).
Қалайда ғашығына қолы жеткен,
Қалайша ер жігітті мақтамалық!?

Сілтеді Тоқырауын құлашты кең,
Жөнелді өзен болып құм астымен...
Ешкімге айтылмаған аңыз еді,
Халайық, осылайша сыр аштым мен.

1985 ж.

МАЗМҰНЫ

Ақтоғай – арыстар мекені	3
«Сарыарқадай жер қайда, Жидебайдай ер қайда».....	19
Бегазыда көп сыр бар	24
Туған жердің түтіні	29

Сұхбаттар мен портреттер

«Ақтоғайда мүмкіндік мол»	37
«Тіл саясаты – басты бағыт»	55
Ұлты үшін, ұрпағы үшін еңбек еткен	61
«Аудан өмірінің шежіресі»	66
Шалқыған шаруа қожалығы	73
Пима басқан Қасым	77
«Кәсіпкерлердің мүддесі үшін құрылған»	81
Аудандағы аға инспектор	86
Құрметке бөленген азамат	89
Ауыл ардақ тұтты	93
«Алаш атауынан бас тартпайық»	98
Күй күдіреті	103
Халқы қадірлеген хагшы	108
«Қуандық» қожалығының қызы	113
Мұғалім мерейі	117
Екі саланың ардагері	120
Мерейлі мейірбике	123
Қашқындар	127
Артында ұрпағы бар	138
Ұстаз мәртебесі	141
Өткен өмір көрген түстей	147
Ел білетін Білэл	151
«Төл теңгеміз әрқашан тегеуірінді»	155
Өз ісінің маманы	158
Ғасыр жасаған қария	161

Ауыл ардагері	165
Кәсіподақ тарланы	168
Ақәженің шәкірті	173
«Өнерді аялай білу керек»	179
Мәйнаның мәнді ғұмыры	183
Еңбегімен еңселенген	188
Өл белгісіз солдат емес	192
Өткен күн өрнектері	195
Дәуіріміздің Дәуітәлісі еді	201
«Жайсыз тамақ ішкен ғой...»	205
Қызыларайдың Қазкеңі	208
Өнер жолында	211
Ұлағат – ұстаздан	216
Толарсақтан қан кешкен	222
Есімі оның Есенгелді	225
Биіктерге бастаған баспалдақтар	229
Ақтоғайдың айтқыштары	237
Өлеңдер мен аңыз-баллада	263

Сүйіндік ЖАНЫСБАЙ

**АҚТОҒАЙ –
арыстар мекені**

Корректоры Орынтай Төлеубекова

Басуға ...07.2015 ж. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/16
Қаріп түрі Times New Roman
Қағазы офсеттік. Көлемі 16,9 баспа табак.
Тапсырыс № 5343
Таралымы 400 дана.

ЖШС «Tengri Ltd» баспаханасында басылды.
100022, Қарағанды қ., Космонавт к, 1А үй.
Тел: 8 (7212) 43-19-54

Ақтоғай ауданының Ыстыбұлақ (Еңбек) ауылында туып-ескен Сүйіндік ЖАНЫСБАИ - Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі, ҚР Мәдениет қайраткері, ҚР Құрметті журналисі, облыс әкімі «Алтын сұңқар» сыйлығының иегері.

Шығармашылық еңбек жолын Қарағанды облыстық теле-радио комитетінде редактор болып бастаған. Оның қаламынан туған мақалалар мен очерктер, әңгімелер, әзіл-сықақтар кезінде республикалық мерзімдік басылымдарда үзбей жарияланып тұрды.

Көптеген кітаптардың авторы. Солардың ішінен милиция өмірінен «Өкініш» (орыс тілінде «Взятка») атты әңгімелер мен очерктер жинағын, «Адамша кел» әзіл-сықақ әңгімелерін, «Ауылымды аңсадым» өлеңдер жинағын, облыстың экологиялық мәселелеріне арналған «Сарыарқаның самалы» атты жинақты, орыс тілінен аударған «Алтай ертегілері» атты кітапты, «Кездесу» атты повестер мен әңгімелерді, «Ақабайдың ала қабы» атты әзіл-сықақтар кітабын атауға болады. Ақтоғай ауданының білім саласының тарихына арналған «Білімнің қия жолында» атты кітап құрастырды және оның жауапты редакторы болды. Кейіннен «Тәртіп сақшылары» - «На страже порядка» әңгімелері мен очерктерін, «Азаматым – ардағым», «Азаматым – асқарым» деп аталған портреттер кітабын жариялады.